

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Головний редактор — Сенченко М.
Заступниці головного редактора — Давидова І,
Васьківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії), Україна
Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф. (заступниця голови редколегії), Україна
Асєєв Г. — д-р техн. наук, проф., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок П. — д-р техн. наук, проф., Україна
Кулешов С. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Матрюхін Г. — д-р іст. наук, проф., Росія
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Трищук О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 11 від 28.11.2019).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 16.05.2016 № 515).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editor-in-Chief — Senchenko M.
Deputy Editors — Davydova I., Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Senchenko M. — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Davydova I. — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Aseyev G. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Kirychok P. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Kuleshov S. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Prof., USA
Markova V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Matriukhin G. — Dr Sc. (history), Prof., Russia
Neshitoy V. — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus
Teremko V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Trishchuk O. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 11 from 28.11.2019).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Невидима організаційна війна 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

КАРАКОЗ О. Трансформація української книги: від витоків до сьогодення 6

КРАЙНІКОВА Т. Концептуальні ознаки економічної книги як особливого різновиду літератури нон-фікшн 10

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Концепція "керованого хаосу" — нова форма колонізації 15

ДОЯР Л. Знецінення радянського періоду вітчизняної історії як визначальний напрям гуманітарної політики сучасної України 21

ЛЕБЕДИНСЬКА Т. Медіаповедінка української молоді у процесі професійного самовизначення 26

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

ЛИСТОПАД О. Практика створення комунікаційних політик університетської бібліотеки 31

ШКОЛА СИСТЕМАТИЗАТОРА

АХВЕРДОВА М., СОЛОДОВНИК В. Методичні роз'яснення щодо індексування видань класу 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка 34

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УСТІННІКОВА О. Книги видавництва "Русская культура" у фонді Державного архіву друку 36

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

СОЛОНСЬКА Н. Спомини українських іммігрантів Канади як книга-літопис вітчизняної історії 41

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

СЕНЧЕНКО М. Світлої пам'яті директора Бібліотеки Конгресу США Джеймса Біллінгтона (1929—2018) 47

БІЛЛІНГТОН Дж. Гуманитарные последствия информационной революции 49

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. Invisible organizational warfare 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

KARAKOZ O. Transformation of the Ukrainian book: from origins to the present 6

KRAINIKOVA T. Conceptual features of economic book as a special form of non-fixed literature 10

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. The concept of managed chaos is a new form of colonization 15

DOIAR L. The destruction of the Soviet domestic history what a significant direction humanitarian policy in modern Ukraine 21

LEBEDYNSKA T. Media behavior of Ukrainian youth in the process of professional self-determination 26

LIBRARIANSHIP

LISTOPAD O. Practice of creating communication policies of the university library 31

SYSTEMATIZATION SPECIALIST'S TRAINING

AKHVERDOVA M., SOLODOVNIK V. Methodological clarifications on document indexing in Class 6. Applied sciences. Medicine. Technology 34

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

USTINNIKOVA O. Books of the publishing house "Russian culture" in the fund of the State Archive of Printing 36

HISTORICAL INTELLIGENCE

SOLONSKA N. Memories of Ukrainian immigrants to Canada as a book-chronicle of national history 41

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

SENCHENKO M. A fond memory of the director of the Library of Congress James Billington (1929—2018) 47

BILLINGTON J. The humanitarian consequences of the information revolution 49

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Невидима організаційна війна

Понад два століття тому франкомовний католицький філософ, політик і літератор Жозеф де Местр написав "Роздуми про Францію". Ключові моменти, на яких він загострив увагу, актуальні й для сучасної України. У своїй праці історик зауважував, що владні структури заповнили, так само, як і в наш час, "маленькі" люди. І так само розідали колись велику Імперію. Розідали не тому, що мали на меті зруйнувати Францію, а тому, що їхні цілі перебували в межах матеріальних бажань або марнолюбних прагнень, як у Герострата.

Діячі кінця XVIII ст. не розуміли, куди рухається країна. Ж. де Местр, якому належить відомий вислів, що кожен народ має той уряд, на який він заслуговує, стверджував: Республіку встановили події. І він близький до істини. Робесп'єр, Дантон, Марат, Коллю, Сен-Жюст чи Барер не думали встановлювати революційний уряд і "режим терору". Їх до того спонукали обставини. Здобута лідерами заволодіння могутність насамперед уразила їх самих. Вони не знали, що робити з владою, й розпоряджалися нею, як зіпсовані діти. Ці доволі посередні люди піддали французів найжахливішому деспотизмові. Новоспечені керманічі гриміли на трибуні, тішилися могутністю, а найспритніші та найхитріші скористалися ситуацією, аби отримати особистий зиск. Усі дурили всіх, розкидаючись пишномовними словами. Ніхто не розумів характеру нових умов — і сталася катастрофа. Умираючи, Мірабо зауважив, що якби вижив, то відновив би Монархію. Сьогодні подібні ідеї спадають на думку багатьом людям у різних куточках планети.

Чиновники з невідповідним проблемі мисленням нині заповнили коридори влади. Вони борються за владу, шукають марнославства, прагнуть до збагачення та розв'язання особистих проблем за рахунок народу. Масштабні цілі їм невідомі. Будь-яка велика країна вмирає без великих цілей. Регрес України від рівня світової держави до рівня світового складу автоматично знищує її велич і міць. Голос одиниць, які правильно оцінюють те, що відбувається, тоне серед дитячого галасу. Країна схожа на театр абсурду, на дитсадок, кинутий напризволяще.

Де коріння цієї ситуації? Упевнений, у розумінні того, що на території України триває організаційна війна. Її розробниками є "мозкові центри" США й Великої Британії. Фахівці майже 1500 американських аналітичних центрів проводять наукові дослідження в різних сферах науки, передусім у галузі соціальних комунікацій.

Після Другої світової війни у США працювали дві третини антропологів світу. Вони мали кошти, щоб здійснювати дослідження в усіх куточках Землі. Було зібрано колосальний обсяг знань про духовну сферу людини найрізноманітніших культур у найрізноманітніших ситуаціях. Цей інтелектуальний капітал успішно поєднали з новими знаннями про складні організаційні системи (кібернетика, ноосфера, філософія нестабільності, теорія складності, теорія катастроф, моделювання переходу "порядок — хаос").

Виник новий вимір знання про людину. Розроблення аксіоматичної теорії соціальних систем, плексови опису мережевих структур, нечітких множин, складних алгоритмів моделювання соціально-комунікаційних систем дало можливість розвивати мегапроекти ведення організаційних війн. На основі нових уявлень і масиву емпіричних даних було створено надзвичайно ефективні технології управління поведінкою мас. І цей інструментарій неодноразово використовували проти людства.

Отже, Україну примусово втягують у цілком реальний майбутній цивілізаційний конфлікт із "новими кочовиками" в небувалому для неї стані когнітивного розриву з супротивником. Вітчизняна наукова спільнота, напівзадушена реформами, просто не розуміє "фізичних і технічних" принципів тієї зброї, яку використовували й використовуватимуть надалі проти війська з "луками та стрілами". Великі ідеї й здобутки доби СРСР "розіхалися" світом разом з їхніми власниками. Вчені похилого віку, які залишилися, животіють у напівзруйнованих, позбавлених коштів лабораторіях. Молодь майже поголовно прагне у будь-який спосіб заробляти "шалені" гроші.

Про недоладність наших гуманітарних технологів яскраво свідчить їх цілковита безпорадність під час Помаранчевої революції в Україні, адже це була вже третя операція, проведена агресорами за стереотипним сценарієм (після Сербії та Грузії). Нульовий результат навчання! Такого відставання Україна ще не зазнавала.

Радянська система вивчення та організації суспільств, доопрацьована після Жовтневої революції, була новаторською й відповідала історичному викликові. Цей факт довела Друга світова війна, що стала надійним іспитом для цих принципів. Усі прогнози Заходу виявилися помилковими: "нашесть Європи" на чолі з Німеччиною СРСР протиставив новий культурний і соціальний тип людини, який виявився більш стійким і спроможним до навчання, аніж особовий склад Третього Рейху. Виховання радянського громадянина було ґрунтовною й масштабною культурною програмою, під час реалізації якої винайдено й закріплено безліч нових ефективних соціальних форм (від шахових гуртків і ДТСААФ до піонерських таборів і студентських будівельних загонів), що давали змогу особистості якнайповніше розкрити свої можливості. Фактично саме тоді науковці розпочали дослідження із соціальної інженерії, розуміючи проблему коеволуції людської свідомості та соціальних форм організації життя.

Теоретичну роботу в цьому напрямі продовжив італійський філософ і політичний діяч А. Грамші. Значення його концепції "культурної революції" стало зрозумілим ще в 1960-ті рр., однак пізніше радянське суспільствознавство, "законсервоване" в догмах, вже не змогло нею скористатися. І в той період творчі спілки та об'єднання Союзу почали поступово трансформуватися в організації споживачів різноманітних благ. У наш час для порятунку нації потрібний інтелектуальний та організаційний прорив.

Поєднавши інтелект і совість, слід опанувати "когнітивний профіль" людини, здатної усвідомити причини та механізми контрольованого хаосу й протиставити цій "чудо-зброї" глобального агресора власні технології створення аттракторів солідарного порядку, придатного для життя людства, так, щоб ворог не зміг їх спотворити й перехопити. Потрібно сформувати цей профіль із нинішнього хаосу, як скульптуру із брили мармуру, оживити й сповнити його силою у відповідних соціальних формах.

Ось історичний борг української інтелігенції, який надасть сенс її відродженню та подальшому існуванню. І тоді у молоді, спроможної мислити й аналізувати, проте позбавленої нині і загальних ідей, і загальної справи, з'явиться потенціал для об'єднання й розкриття творчих здібностей. Тільки так і може зародитися реальна сила, здатна матеріалізувати "українське диво".

З цієї позиції слід сьогодні розглядати ті дискусії, що точаться в інтелектуальних колах опозиції. Якими б вони не були ефектними, їх цінність не в гострому слові, не в умінні зрізати чи вразити опонента, а в тих позитивних ідеях, гіпотезах і методах, які доцільно

використовувати для розуміння численних сучасних проблем, не викладених у підручниках.

Вивчаючи теорію та практику невидимих війн і намагаючись привернути увагу до цієї проблеми представників владних структур, я дійшов сумного висновку: більшість людей скептично ставиться до того факту, що наразі суспільство перебуває у стані Четвертої світової організаційної війни. Тому важливо за допомогою зрозумілих прикладів продемонструвати, як ведеться організаційна війна, акцентуючи увагу на її суті, методах і кінцевих результатах. Варто також схарактеризувати імпотентність парламентаризму, неспроможність ухвалення позитивних рішень нинішньою парламентською більшістю.

Йдеться про невидиму війну проти України. Наш супротивник, маючи величезний матеріальний та інтелектуальний потенціал, веде проти нас організаційну війну. Першопричини приховані, очевидні тільки негативні наслідки. Перемогти ворога можна, лише зломивши його дух. Змусити його здригнутися здатна наша гранична правота. Треба зірвати з вовка овечу шкуру й оголити його сутність.

Усе, що сьогодні відбувається з нашою державою, — результат тривалої цілеспрямованої праці. Певні кола створюють умови, що дають змогу потрапити до влади людям з обмеженим світоглядом, примітивним інтелектом та незначним досвідом, яким не під силу адекватно оцінити ситуацію. Щонайбільше, це гарні адміністратори й завгоспи. Їм не дано серця Жанны д'Арк і масштабності Петра І. Сьогодні Україною керують простолюдники, котрі не мають високих цілей. Їхня єдина справжня мета — суто прагматична й до жертвованої місії поліпшення життя народу не має жодного стосунку, оскільки перебуває у вузькій площині особистого блага й матеріального статку.

Не треба багато розуму, щоб спрогнозувати поведінку "маленької" людини, котра отримала великий ресурс. Дії за межами обрїю для неї неможливі. Не тому, що вона погана чи гарна, а тому що це не її розмір. Якщо дитина стане керувати дитсадком, зрештою вона його зруйнує. І ніколи не зрозуміє цього, адже мислить іншими категоріями. Одні розпочнуть усіма правдами й неправдами здобувати нові "іграшки", інші боротимуться за волю, право будувати цивілізоване суспільство. Сукупність "іграшкових" прагнень тих і інших уподібнить державу кораблю, яким глобально ніхто не кермує. Шахраї розпродадуть пальне з корабельних баків, чесні демонтують гармати заради "миру в усьому світі". І ніхто не зрозуміє, що відбувається насправді.

На планеті є сили, зацікавлені в знищенні коріння традиційних країн, чи то Росія, чи Україна, чи Німеччина або Франція. Найпростіший і "миролюбний" варіант ослаблення — організувати процеси, що дають змогу призначати на ключові посади людей, чії масштаби не відповідають поставленим завданням. Нехай вони будуть хоч тричі чесними, але якщо проблема перебуває поза межами їхнього розуміння, будь-які дії призведуть до розвалу країни — без диверсантів і терактів. Досить привести до влади дорослих "дітей", і вони гарантовано зруйнують будь-який об'єкт.

Чи можуть тимчасові міністри-виконавці зі своїм несистемним мисленням ефективно розвивати країну? Відповідь однозначна — ні! До влади прийшли ті, кого прогресивний поступ країни не цікавить взагалі. Наведу метафору про єльцинську керівну еліту вустами одного з героїв роману О. Маркєєва: "У нових мешканцях будівлі з шустриків президентської адміністрації Максимов убачав безглузких пінгвінів, що здуру здерлися на верхівку айсберга. Вони могли досхочу паскудити на ньому, складати своє уявлення про світ, в якому живуть, встановлювати свої закони для інших мешканців пташиного базару, навіть вважати, що вони прокладають курс айсберга. Однак він ніс їх, підкорюючись невидимим глибинним течіям. Його світом був Океан, який не осягнути пташиним розумом".

Метафора пінгвінів на айсбергу, які вважають, що керують рухом крижаної брили, не уявляючи ані її підводної маси, ані сили й характеру течій, що її несуть, доволі влучно характеризує нинішню ситуацію в Україні. Панівний клас нашої країни — це теж пінгвіни, які загрузли в надспоживанні й розвагах, не знаючи, що закриті структури вже ввіймали їх у приціл своїх "геоісторичних гіперболоїдів".

Історія свідчить: "пінгвіни" погано закінчують, вони та їхні соціуми — легка здобич для Хижаків і Чужих, і не варто розраховувати на вступ до клану Г-олігархії, адже місця на всіх не вистачить, до того ж Рим зрадникам (і дурням) не платить. Кандидатам у Поганці завжди треба пам'ятати про те, що сталося з Остапом Бендером на румунському кордоні. І вчитися у британців їх головній військовій таємниці: "Right or wrong, this is my country" — "Правильно чи неправильно, це моя країна".

Зазначені процеси відбуваються відповідно до певних моделей організаційної війни з використанням оргоперацій і технологій "керованого хаосу". Мега-, мульти- та монопроекти оргвійни розробляли й апробували фахівці аналітичних центрів США й Великої Британії ще за часів "холодної війни".

Практика доводить, що заміна керівників управлінських установ лихоманить персонал, призводить до неефективного використання людських і матеріальних ресурсів і, як наслідок, до знищення виробничо-економічного потенціалу країни. Цей принцип і було застосовано під час організаційної війни Заходу проти нашої держави.

Поява в Україні численних радників і консультантів, величезний штат американського посольства зайвий раз переконують у нездоровій увазі до країни, у тому, що всі події мають певне підґрунтя, а іноземні фахівці є "солдатами" оргвійни. Якщо до цього додати сотні неурядових і некомерційних організацій, сект, що нині діють в Україні, кредитні гроші Міжнародного валютного фонду (МВФ), то всі складники — солдати й підрозділи — присутні саме для розпалювання гібридного конфлікту. Цей прикрий факт і став стимулом для вивчення невидимих воєн — передусім організаційних, пов'язаних з управлінням соціальними системами.

Розіграти таку партію під силу тільки надзвичайно масштабним і максимально закритим особистостям. В епоху розвинених комунікацій, коли в кожному

будинку є інтернет і телевизор, публічність виключає свободу дій. Інформаційна епоха робить будь-яку відому персону заручником ситуації. Як тільки-но людина стає популярною, вона втрачає здатність створювати ситуацію і може лише вбудовуватися в неї. Режисурі події той, хто сидить за шахівницею як гравець, а не стоїть на ній як фігура. Відомий політик завжди прямує туди, куди його штовхає ситуація. Хто не йде, той стає політичним аутсайдером. Тому в популярних фігур сьогодні не може бути власної довготермінової стратегії, адже вони лише пішаки в надто великій грі. Хто ж тоді гравці?

Одиниці розуміють тему, але й вони навряд чи зможуть її озвучити. Зокрема через острах натрапити на гігантське нерозуміння, глузування й запитання на кшталт: "Навіщо тобі це потрібно?" Дивне запитання, що можливе тільки у хворому суспільстві. Навіщо потрібно піклуватися про слабких? Навіщо рятувати дітей? У чому тут зиск? Через такі настрої негативні процеси втрачають контроль, все відбувається самопливом, а справи в Україні (і не тільки) тим часом стають дедалі гіршими.

Виходячи зі специфічності означеної проблеми, цю статтю насамперед адресовано людям, мета яких не обмежена рамками цього світу, а поширюється у сферу метафізики. Щоб скласти повне уявлення про процеси, котрі відбуваються в Україні, потрібно пов'язати їх із процесами на планеті. Щоб осмислити ситуацію на планеті, потрібно вийти у сферу метафізики й пов'язати її з навколишньою дійсністю. Кому запропонований масштаб видається надмірним, того навряд чи зацікавлять ґрунтовніші знання.

Сьогоднішня ситуація така: під пристойним приводом "дітям" показали, де лежать сірники. Їм надали свободу від батьківського контролю, назвавши анархію гарними словами. Розпалили амбіції й вселили думку, що будь-яка людина має досить знань для розв'язання будь-якого державного питання. Далі процес розгортається автоматично. І, зрештою, настане той день, коли "малята" сплять, розорять чи розпродадуть свій будинок, — це лише справа часу.

Ця стаття не для обивателів і не для багатих простолудинів, що вважають себе елітою. Для них усе, що тут написано, — маячня. "Маленька" людина завжди перебуватиме на боці гонителів. Головною справою її життя завжди буде те, за що більше платять.

Ця праця також і не для представників автономних субкультур. У незрозумілій ситуації вони "ховають голову в пісок". Їхнє життя складається з поступок.

Ці роздуми для тих, хто задихається в атмосфері продажності й нікчемності, як риба у брудній річці. Для бійців духу, котрі мають зухвалість вийти за межі побутових цілей. Для тих, хто готовий допомогти країні, хто відчуває лихо. Для тих, кому обивательська заглибленість життя — непосильний тягар, а будь-яка замкнена субкультура — пастка духу.

Нам випала доля жити в унікальній епосі. Ситуація не має аналогів. Не можна скопіювати готове рішення. Технології минулих часів застаріли. Неможливо ввійти в одну річку двічі. Принципи, що підходили для розв'язання питань індустріальної доби, непридатні для постіндустріальної, що дедалі виразніше переходить в інформаційну й віртуальну.

УДК 002.1(477)(091)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).6-10

Олена Каракоз,

професор кафедри інформаційних технологій КНУКіМ,

e-mail: karakoc@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7772-1530>

Трансформація української книги: від витоків до сьогодення

Визначено та досліджено основні переломні етапи, що вплинули на зміст і характер української книги; з'ясовано її місце в суспільстві. У хронологічній послідовності окреслено найбільш значущі для національної книги періоди розвитку — від появи першодруків І. Федорова до сьогодення. Проаналізовано історичні умови, на тлі яких відбувалося становлення вітчизняного книгодрукування; розглянуто жанрові особливості і видань у певний хронологічний проміжок. Доведено, що трансформація української книги впродовж тривалого періоду її існування частіше відбувалася за несприятливих умов. Кожний етап вплинув на зміст і форму книжкової діяльності, проте, попри складні часи та кризові періоди, вітчизняна книга залишає свій самобутній культурний явищем, що перебуває в постійній динаміці та відповідає вимогам сучасності. Слід врахувати, що нинішній читач якісно відрізняється від попередніх поколінь, однак рівень його грамотності, освіти, актуальності та етичної позиції також впливають на розвиток вітчизняної книги, що вкрай важливо для формування освіченої, незалежної, самодостатньої нації.

Ключові слова: книга, традиційна книга, книжкова культура, історія книги

Постановка проблеми. Звернення до питання традиційності характерне для тих періодів розвитку суспільства, коли відбувається переоцінювання цінностей, постає потреба звернути вектори подальшого розвитку з історичним досвідом та визначити найбільш значущі елементи соціального та культурного спадку задля їх збереження в житті майбутніх поколінь. Книга як продукт матеріальної та духовної культури тривалий час слугувала своєрідним імунітетом для захисту традиційних підвалин духовного розвитку нації. Між першою рукописною книгою, створеною на території сучасної України (Остромирове Євангеліє, 1056—1057 рр.), та шойно надрукованим виданням пролягають не лише століття, а й складний і тривалий період трансформацій, впродовж якого українська книга зазнавала змін, переписів, жорсткої цензури, спотворень змісту, приховування та навіть знищення. Для українців існування, відродження та зміцнення позицій національної книги є важливим шаблоном у формуванні самоідентичності, тому вивчення та дослідження окресленої теми є актуальним і потребує деталізації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання історії книгознавства, книжкової справи, книги та бібліографії розглянуто у працях таких науковців, як О. Афонін, О. Босак, Я. Запаско, М. Низовий, М. Тимошик.

Мета статті — визначити та проаналізувати основні переломні етапи, що вплинули на зміст і характер української книги; з'ясувати її місце та роль у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній історіографії (дослідженнях з історії та культурології, історії книги й книгознавства, науки й техніки в галузі книжкової справи) панує уявлення про книгу й книжкову культуру як феномен — продукт загальнокультурних процесів і важливих чинників розвитку суспільства та цивілізації. Водночас

українська мова, писемність і друкарство багато років виборювали право на існування, адже знищити національну книгу нашого народу прагнули поляки, росіяни, більшовики-комуністи.

Досвід успадкування традицій книжності доволі неоднозначний, і в історії книги періоди її поступального розвитку межують із періодами реформ і революцій, під час яких традиційне ставлення до друкованого слова піддавалося випробуванням та переоцінюванню.

Упродовж тривалого часу в культурних практиках книга мала статус головного джерела актуальних знань. Немає потреби доводити, що книгознавство та книжкова справа — це не лише результат, а й важлива передумова розвитку духовної та матеріальної культури суспільства.

Офіційна історія друкарства в Україні розпочинається від 1572 р., коли І. Федоров заснував у Львові друкарню та видав 1574 р. "Апостол". Книга багата на художнє оздоблення, надрукована у дві фарби (червона й чорна), побудована за посторінково-просторовим принципом. Проте поміж науковців поширена думка про "дофедорівський" період, підтвердження якої знаходимо у праці М. Низового "Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?" (Хто ставить це запитання і як на нього відповідають) [10] та наукових дослідженнях О. Босака [2]. Окрім "Апостола", до інкунабул належить і "Буквар", котрий вважають першим друкованим українським підручником.

Слід зазначити, що діяльність, котру розпочав І. Федоров, значно сприяла розвитку друкарства на теренах України. Князь К. Острозький започаткував масштабний видавничий проект та 1581 р. видав "Острозьку Біблію" (1256 сторінок), що стала канонічним взірцем для православного слов'янства. Примірники видання придбали королівські бібліотеки Швеції та Франції, що свідчило про високий рівень тогочасного книгодрукування [4]. Результати діяльності Львів-

ської братської друкарні та друкарні Києво-Печерської лаври окресленого періоду — це 36 книг обсягом 2842 арк. та понад 72 обсягом 3765 арк. Зазначені показники мінімальні, оскільки низка видань, особливо малого формату та обсягу, не дійшла до сьогодення [6]. Поміж надрукованих книг значну частину становили монументальні твори обсягом 500—1500 сторінок, а видавничий репертуар охоплював літургійні, навчальні та полемічні книги. У той період також відбувся розквіт українського епосу та перекладної літератури. Велика кількість видань свідчить про високий рівень культури, духовного життя й інтелектуального розвитку, проте зміцненню авторитету української книги та її розповсюдженню значно зашкодили укази щодо заборони та знищення зразків національної літератури. Зокрема, 1627 р. згідно з указом першого царя династії Романових, Михайла, та його батька, патріарха Московського Філарета, було спалено твори українського друку. Показово, що такі вандалські акти неодноразово повторювалися впродовж багатьох століть [13].

У середині XVII ст. друкована книга стала вагомим чинником розвитку української культури. Тематика видань віддзеркалювала стан церковного життя, освіти, науки, мистецтва, суспільно-політичної думки, і вплив друкованого слова дедалі зростав [6]. Хоча книговидавництво активно розвивалося, тогочасні історичні умови, зокрема розмежування територій, значно гальмували цей поступ. Згідно з Андрусівським договором (1667) та після Люблінської унії (1669) за наказами царя Олексія та польської влади українські видання було заборонено на території Лівобережної та Правобережної України. Утім, попри ці умови, період XVI—XVII ст. став епохальним етапом розвитку національного книгодрукування, пов'язаного з першими кирилическими виданнями Ш. Фіоля у Кракові, досягненнями львівських та острозьких друкарів, визначними здобутками у виданні наукової, богослужбової літератури, драматичних творів, літописів. Без перебільшення можна сказати, що в той період українці були визнаними лідерами слов'янського світу в галузі книгодрукування [4].

Початок XVIII ст. також видався несприятливим для вітчизняної книги: російський уряд заборонив Київській та Чернігівській друкарням здійснювати видавничу діяльність, окрім передруків давніх видань, що мали бути ідентичними російським. Невдовзі вийшов указ і про цензурування української літератури. Загалом, політика заборони друку значно зашкодила розвитку національної видавничої справи кінця XVIII — початку XIX ст. Як наслідок, 1847 р. в Україні було надруковано лише 1 книгу, 1848 — 3, 1849 — 2, 1850 — 1, 1851 — 1, 1856 — 5 [3].

У другій половині XIX ст. набрав чинності Валуєвський циркуляр (1863), згідно з яким заборонялося друкувати літературу та періодику, здійснювати постановки театральних вистав українською мовою [1]. Книгодрукування, мова та література зазнавали постійних перевірок і заборон, а від 1900 р. цензура вилучила з текстів слова "козак", "москаль",

"Україна", "український", "Січ" та інші, що мали національно-символічний зміст [3]. Здавалося б, що репресивна політика Російської імперії мала знищити українську книгу й культуру читання загалом, однак книговидавничу діяльність було перенесено до Галичини, де вона набула тієї репертуарної та типологічно-жанрової повноти, що вивела її на один рівень із розвиненою європейською літературою. Зі збільшенням обсягів видавничої продукції та розширенням її репертуару зросли й вимоги до якості книги, насамперед до змісту, викладу та мови [11].

З початком 1917 р. відбувся розквіт національного книгодрукування, незалежно від політиків, які приходили до влади. В 1917 р. кількість виданих у порівнянні з 1908—1914 рр. зросла у 7 разів, а порівняно з 1915—1916 рр. — у 18; у 17—18 разів збільшилися й накладі [5].

Характерною рисою розвитку національного книгодрукування першої половини XX ст. стала цензура. Радянська влада майстерно застосовувала засоби тоталітарного режиму для контролю над українською книгою та авторами. Різні форми цензури, впроваджені в роботу публічних бібліотек України у 20—30-х рр. XX ст., призвели до знищення майже половини їх фондів, переважно релігійної та національної літератури доби Українського Відродження. Внаслідок створення спецфондів і спецхранів із наукового та культурного обігу було вилучено значний пласт української та світової культури для кількох поколінь [7]. Утім, усупереч чисткам і цензурі, 1928 р. випуск української книги — художньої, соціально-економічної, з точних знань, сільського господарства, техніки тощо — відзначився зростанням, як, власне, й літератури іншими мовами [14]. Політика українізації, націлена на підтримання національного книгодрукування, дала змогу збільшити обсяги видання підручників, словників, книг з історії й стимулювала зростання зацікавленості до преси та художньої літератури рідною мовою.

У середині XX ст. радянська влада вкотре вдалася до цькування української літератури та книги: розпочалися масові переслідування, арешти, а політика повоєнного періоду була спрямована проти творчої інтелігенції та науковців загалом. Тривали активні вилучення з фондів бібліотек книг українських письменників і діячів культури. Однак, незважаючи на утиски та покарання, вітчизняним літераторам вдавалося доносити до читача високі ідеї гуманізму, патріотизму та любові до Батьківщини.

Проголошення незалежності України завершило тяжкий етап заборон для української книги (навіть більше, 1990 р. ухвалено Закон "Про пресу та інші засоби масової інформації", відповідно до якого було ліквідовано інститут цензури, знято ідеологічні обмеження, створено базові передумови для організації книговидавництва за новими ринковими принципами) та відкрило нові можливості для розвитку друкарства й українського слова. Всупереч очікуванням стрімкого піднесення рівня культури читання не відбулось, і, як свідчать дослідження та наукові розвідки, 1994 р. обсяги випуску вітчизняної літератури значно скороти-

лися, знизився й інтерес до книги. Утім, наступними роками динаміка книговидання стабілізувалася й навіть відбулося зростання показників друку.

Новим, однак доволі суперечливим явищем для української книжкової культури стало відкриття приватних друкарень та розвиток ринку книговидавничої продукції. Підприємства діяли винятково у власних інтересах, тому друкували та розповсюджували насамперед прибуткову літературу, водночас створюючи умови, за яких "непопулярні" серед населення та збиткові для комерсантів видання зникли з полиць. Книга стала не лише явищем культури й духовного надбання поколінь, а й комерційним товаром. Держава майже не контролювала видавництва, що призвело до негативних наслідків, адже обсяги літератури українською мовою чи національного спрямування знижувалися; значно погіршилася і якість видань.

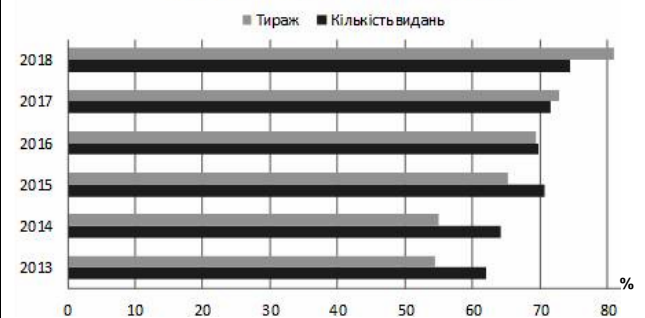
Для створення сприятливих умов та підтримання книговидавничої галузі 1995 р. було ухвалено Указ Президента України "Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року", що мав зміцнити позиції національної книги та преси, активізувати процеси модернізації матеріально-технічної бази видавничої справи [12]. Згідно із Законом України "Про податок на додану вартість" від 1997 р. було звільнено від оподаткування операції з продажу (передплати) та доставляння періодичних видань друкованих засобів масової інформації вітчизняного виробництва; реалізації книг вітчизняного виробництва, учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників. Такі кроки з боку влади мали забезпечити стабільність та позитивну динаміку ринку книжкової продукції, однак упродовж 1996—1999 рр. відбувалося неухильне згорання національного книговидання й стрімке зростання обсягів російських книг, що поступово витіснили вітчизняних видавців майже з усіх секторів книжкового ринку України (окрім освітньої книги для середньої школи) й посіли на ньому панівне місце [9].

Наступними роками українська книга намагалася знову стати конкурентоспроможною та повернути провідні позиції. Активна популяризація та належна державна політика в галузі культури читання, бібліотечної сфери та книговидання сприяли зростанню читацького попиту й підвищенню рівня культури населення. У Державному бюджеті України було передбачено видатки на потреби книжкової справи та книгорозповсюдження, зросли обсяги держзамовлення на вітчизняну літературу тощо. Позитивно вплинула на становлення національної книги низка законів, постанов, концепцій, ухвалених урядом: "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні" (2002), "Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки книговидавничої справи в Україні" (2008), "Про затвердження Порядку визначення обсягу книжкової продукції державною мовою, підготовка, випуск та/або розповсюдження якої здійснюється вітчизняними видавництвами і підприємствами розповсюдження книжкової продукції для укладення договорів оренди приміщень" (2009), "Концепція держав-

ної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2010 року" (2016), "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Українському інституту книги для підтримки книговидавничої справи та популяризації української літератури у світі" (2018) та інші.

Результати впровадження законодавчих рішень, економічне стимулювання, сприятлива політична ситуація та піднесення наукової думки мали позитивний вплив на книговидавничу діяльність. На діагр. 1 наведено відсоток друкованих видань українською мовою поміж загальною кількістю видань та тиражу за 2013—2018 рр.

Книги українською мовою

Діагр. 1. Відсоток друкованих видань українською мовою

Аналіз показників свідчить про подолання проблем, пов'язаних із втратою популярності книг українською мовою. Точкою відліку відродження національної самосвідомості, а отже пріоритету державної мови над російською (за статистичними даними минулих років, видання російською мовою становили майже 70% ринку) став конфлікт між державами та ідентифікація українців як самобутнього та незалежного народу; також дієвим важелем для подальшого розвитку української книги є Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" (2019).

Нині вітчизняна книга переживає нові часи, знає трансформації форми та змісту. Суттєві зрушення у сфері міжнародної співпраці дають змогу національному продукту взаємодіяти зі світовим ринком і читачем. І, як бачимо, міжнародна спільнота шанує наш митецький талант — книжки "Видавництва Старого Лева" потрапляють до каталогу The White Ravens, який готує Мюнхенська бібліотека для дітей та юнацтва; переможцем "Книги року ВВС-2012" став роман Ю. Винничука "Танго смерті", а роман С. Жадана "Ворошиловград" визнаний найкращим за всі роки існування цього конкурсу; в Брюсселі українська письменниця Гаська Шиян вперше здобула нагороду на церемонії вручення літературної премії ЄС 2019 р. за книгу "За спиною". Твори сучасних письменників (О. Забужко, Ю. Андрухович, С. Жадан, Ю. Винничук та інших) перекладають багатьма мовами та видають за кордоном.

Отже, стан вітчизняної книжкової справи в історичній ретроспективі характеризується суперечливими тенденціями — від рекордних показників до кризових явищ, від оптимістичних прогнозів до висновків

про непередбачуваність розвитку книжкової культури загалом. Фази стагнації галузі були закономірним наслідком негативної динаміки в економіці, науці, освіті. Утім, на сучасному етапі книга знову стає вагомою частиною національної культури, оскільки була й залишається загальнолюдською цінністю, пам'яткою матеріальної та духовної культури, свідком значущих історичних подій.

Висновки. Результати аналізу етапів розвитку вітчизняної книжкової справи дають змогу зробити певні висновки та узагальнення. Впродовж аналізованого періоду книговидавничих галузь України зазнала суттєвих змін, й історія доводить, що не можна допускати ані її тотального підпорядкування державі, ані тотального ринкового свавілля. Демократичний шлях розвитку, що його обрала наша країна, передбачає збереження та виважене використання важелів державного регулювання (економічних, юридичних,

організаційних), що дасть змогу досягти гармонійного розвитку книжкової справи та найоптимальніше забезпечувати потреби сучасного читача. Нинішня ситуація у вітчизняній книжковій індустрії характеризується стабільністю, обсяг видань українською мовою не лише залишається сталим, а й поступово збільшується. Наразі перед книговидавцями стоять масштабні завдання: збереження сталого читачького попиту на книги; протидія тенденції скорочення обсягів випуску видань; прогнозування читачьких запитів; стимулювання аудиторії, мотивація до купівлі літератури тощо.

Перспективи подальших досліджень. Запропонована наукова розвідка не вичерпує глибини питання феномену існування й трансформації української книги в духовній культурі нації, а отже доцільними є подальші дослідження книжкової культури нашого народу в окреслених часових межах.

Список використаної літератури

1. Андрійчук М. Т. З історії видавничої діяльності в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX — початок XX ст.) / М. Т. Андрійчук // Технологія і техніка друкарства. — 2009. — Вип. 3. — С. 132—149. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Titd_2009_3_24. — Назва з екрана.
2. Босак О. І. Друкарство на українських землях перед прибуттям Івана Федоровича / О. І. Босак, Г. М. Савчук // Поліграфія і видавничі справи. — 2011. — № 3. — С. 3—10. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_3_3. — Назва з екрана.
3. Вірченко Н. Документи про заборону української мови (XVII—XX століття) / Н. Вірченко. — Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Virchenko1.htm>. — Назва з екрана.
4. Горобець А. І. Українські друкарні та стародруки XVI—XVII ст. — значна віха у розвитку культури українського народу / А. І. Горобець // Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві : матеріали наук. конф. м. Київ, 10—11 листопаду, 2010 р. — Київ, 2010.
5. Гринівський Т. Українська книга як засіб національно-культурного відродження 1917—1920 рр.: аспект державної підтримки друку / Т. Гринівський // Український інформаційний простір. — 2018. — № 1. — С. 150—161. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrinfsp_2018_1_17. — Назва з екрана.
6. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. — Львів, 2002. — С. 231—233.
7. Каракоз О. О. Цензура в публічних бібліотеках України 1917—1939 рр. : монографія / О. О. Каракоз. — Київ : Ліра-К, 2015. — 180 с.
8. Ковальчук С. П. До питання про особливості функціонування національної книги в культурі України наприкінці XX — початку XXI століття / С. П. Ковальчук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. — 2013. — Вип. 6. — С. 44—50. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2013_6_10. — Назва з екрана.
9. Мураховський А. Українське книговидавництво: радянська доба і сьогодення / Анатолій Мураховський // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 6. — С. 3—8.
10. Низовий М. "Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?" : (Хто ставить це запитання і як на нього відповідають) / Микола Низовий // Вісник Книжкової палати. — 2006. — № 9. — С. 32—37.
11. Палюх О. Українська книга у Львові на зламі XIX—XX ст.: проблеми культури видання (За матеріалами "Записок Наукового Товариства імені Шевченка" та "Літературно-Наукового Вістника") / О. Палюх // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2009. — Вип. 1. — С. 210—245. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2009_1_17. — Назва з екрана.
12. Про Державну програму розвитку національного книговидавництва і преси на період до 2000 року : указ Президента України від 28.02.1995 № 158/95 // Верховна Рада України. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158/95>. — Назва з екрана.
13. Федотова О. Спалення книг як прояв цензурного контролю над культурою / О. Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 3. — С. 43—45. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2015_3_14. — Назва з екрана.
14. Яковлев О. В. Особливості розвитку книговидавничої справи в Україні в 20-х роках XX ст. / О. В. Яковлев // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2009. — Вип. 13. — С. 355—361. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2009_13_24. — Назва з екрана.

Olena Karakoz

Transformation of the Ukrainian book: from origins to the present

The main milestones that influenced the content and character of the Ukrainian book were identified and characterized; its place in society is defined. The chronological sequence outlines the most significant periods of development for the national book, from the appearance of I. Fedorov's first prints to the present. The historical conditions on the background of which the formation of the domestic book printing took place are analyzed; the genre features of editions in a certain chronological interval are considered. It is proved that the transformation of the Ukrainian book over a long period of its existence often occurred under unfavorable

conditions. Each stage has influenced the content and form of book activity, however difficult the times may be, the domestic book remains a distinctive cultural phenomenon that is in constant dynamics and meets the requirements of modern times. It should be borne in mind that the current reader is qualitatively different from previous generations, but his level of literacy, education, active life position also influence the development of the national book, which is extremely important for the formation of an educated, independent, self-sufficient nation.

Keywords: book, traditional book, book culture, book history

References

1. Andriichuk M. T. (2009). Z istorii vydavnychoi diialnosti v Naddniprianskii Ukraini (druga polovyna XIX — pochatok XX st.). *Tekhnolohiia i tekhnika druzarstva*, 3, pp. 132—149. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Titd_2009_3_24 [in Ukrainian].
2. Bosak O. I., Savchuk H. M. (2011). Drukarstvo na ukrainskykh zemliakh pered prybuttiam Ivana. *Polihrafiia i vydavnycha sprava*, 3, pp. 3—10. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_3_3 [in Ukrainian].
3. Fedotova O. (2015). Spalennia knih yak proiav tsenzurnoho kontroliu nad kulturoiu. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 3, pp. 43—45. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2015_3_14 [in Ukrainian].
4. Horobets A. I. (2010). Ukrainski drukarni ta starodruky XVI—XVII st. — znachna vikha u rozvytku kultury ukrainskoho narodu. *Ukrainska pysemnist ta mova u manuskryptakh i druzarstvı: materials of science. conf. Kyiv, November 10—11, 2010*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hrynivskiy T. (2018). Ukrainska knyha yak zasib natsionalno-kulturnoho vidrozhennia 1917—1920 rr.: aspekt derzhavnoi pidtrymky. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, 1, pp. 150—161. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrinfsp_2018_1_17 [in Ukrainian].
6. Isaievych Ya. (2002). Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy. Lviv [in Ukrainian].
7. Karakoz O. O. (2015). *Tsenzura v publichnykh bibliotekakh Ukrainy 1917—1939 rr.* Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
8. Kovalchuk S. P. (2013). Do pytannia pro osoblyvosti funktsionuvannia natsionalnoi knyhy v kulturi Ukrainy naprykintsi XX — pochatku XXI stolittia. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seria: Filosofiia, kulurolohiia, sotsiologiia*, 6, pp. 44—50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2013_6_10 [in Ukrainian].
9. Murakhovskiy A. (2014). Ukrainske knyhovydannia:adianska doba i sohodennia. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 6, pp. 3—8 [in Ukrainian].
10. Nyzovy M. (2006). "Chy bulo knyhodrukuvannia v Ukraini do Ivana Fedorova?" (Khto stavyt tse zapytanniai yak na noho vidpovidaiut). *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 9, pp. 32—37 [in Ukrainian].
11. On the State Program for the Development of the National Book Publishing and Press for the period up to 2000: ukaz Prezidenta Ukrainy vid 28.02.1995 № 158/95. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158/95> [in Ukrainian].
12. Paliukh O. (2009). Ukrainska knyha u Lvovi na zlami XIX—XX st.: problemy kultury vydannia (Za materialamy "Zapysok Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka" ta "Literaturno-Naukovoho Vistnyka"). *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnogo tsentru periodyky*, 1, pp. 210—245. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2009_1_17 [in Ukrainian].
13. Virchenko N. *Dokumenty pro zaboronu ukrainskoi movy (XVII—XX stolittia)*. Available at: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Virchenko1.htm> [in Ukrainian].
14. Yakovliev O. V. (2009). Osoblyvosti rozvytku knyhovydavnychoi spravy v Ukraini v 20-kh rokakh XX st. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 13, pp. 355—361. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2009_13_24 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 1 листопада 2019 року

УДК 002.1:33]:[028.4:82

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).10-14

Тетяна Крайнікова,

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, професор кафедри
видавничої справи та редагування Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка,
e-mail: knu_kray@ukr.net

Концептуальні ознаки економічної книги як особливого різновиду літератури нон-фікшн

Дослідження присвячено концептуальним ознакам книг економічної тематики як особливого різновиду літератури нон-фікшн.

Розроблено авторську дефініцію, згідно з якою економічна книга є, по-перше, різновидом книжкових видань, що спеціалізований на проблематиці господарювання та бізнес-комунікацій; по-друге — конкретним неперіодичним друкованим чи електронним виданням із проблематики господарювання та бізнес-комунікацій, що належить до певного виду видань за характером інформації (монографія, підручник, посібник тощо). Тож поняття "економічна книга" має типологічний і продуктний виміри.

Функціональне значення економічної книги полягає в пізнавальності та практичності: вона спонукає опанувати економічні знання, переймати найкращий діловий досвід, сприяє піднесенню рівня економічної культури й ініціативи населення, мотивації праці.

Класифікуючи економічну книгу, виокремлюємо такі різновиди: наукова економічна книга (висвітлює результати наукових економічних досліджень); навчальна економічна книга (підручники для шкіл і ЗВО, посібники, задачки, практикуми з економіки тощо); довідкова економічна книга (словники, енциклопедії, довідники економічного змісту, в котрих інформацію подано у формі коротких відомостей); ділова книга (бізнес-книга, що містить практичні настанови

щодо започаткування власної справи, менеджменту, маркетингу тощо); мотиваційна книга (ідейно спрямована на корегування поведінки людини — підвищення ділових якостей, ініціативності, відповідальності, готовності до дій, роботи над собою, саморозвитку).

Економічна книга є концептуально складним та неоднорідним сегментом книжкової продукції. Змістові та дизайнерські особливості її різновидів, а отже, конкретних проєктів, залежать від аудиторії та цільового призначення, медійної платформи тощо.

Ключові слова: нон-фікшн, економічна книга, змістова концепція, дизайн-концепція, функціонування видавничого продукту

Постановка проблеми. Основою сучасних розвинутих суспільств є середній клас, і в Україні цілковито усвідомлюють його важливість. У звіті соціологічного дослідження Центру Разумкова йдеться: "Формування середнього класу обумовлюється стабільними процесами, пов'язаними з економічним зростанням, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, підвищенням рівня та якості життя населення, зменшенням розриву між доходами та багатством високозабезпеченого та малозабезпеченого населення, тобто поляризації суспільства. Вагомим фактором постає і відповідний освітній та кваліфікаційний рівень населення загалом та середньої верстви зокрема" [3, с. 4]. Отже, щоб у країні сформувався середній клас, потрібно забезпечити стабільне зростання економіки, сприятливі умови для розвитку підприємництва, ефективні механізми соціального захисту та якісної освіти. "Відповідного освітнього та кваліфікаційного рівня" допомагає досягти видавнича продукція, зокрема література економічної тематики.

Значущість ділової книги давно усвідомили в Європі та США. Міжнародна щоденна газета Financial Times (FT) від 2005 р. присуджує премію Financial Times and Goldman Sachs Business Book of the Year Award найкращому бізнес-виданню (нагорода — 30 тис. фунтів стерлінгів). The Wall Street Journal видає практичні посібники з проблематики персональних фінансів, інвестування тощо. Відстежуючи літературні новинки, журнал Forbes формує списки рекомендованих до прочитання бізнес-книг.

Українське суспільство — транзитивне: у процесі становлення перебувають як прошарок населення, що може бути віднесений до середнього класу, так і ринок економічної книги, котра є для нього джерелом знань. Для теорії видавничої справи та редагування це становить комплексну проблему — і попиту, і пропозиції економічної книжки, і їх інтелектуальної рефлексії. Сукупність цих питань спонукає зробити огляд вітчизняного книгарства економічної тематики, зафіксувати й проаналізувати його фактичний стан і тенденції.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У науковій літературі розглядаються різноманітні проблеми, що асоціюються з явищем економічної книги.

Оскільки цей сегмент видань належить до нехудожніх, зосередимося на дослідженнях жанру нон-фікшн. У теорії видавничої справи та редагування цікаву концепцію розробляє А. Зелінська, розпочинаючи з праці «Семантичні межі поняття "книга нон-фікшн"» (2015). У статті на сайті "Великої української енциклопедії" авторка зазначає: "Нон-фікшн — 1) у ширшому значенні — видання нехудожнього змісту; 2) у вузькому значенні — видання, засноване на подіях, інших реаліях, документах, біографічних фактах, викладених та

інтерпретованих автором із використанням художніх засобів, проте без спотворення правдивості оповіді". Вчена виділяє основні види літератури нон-фікшн у вузькому значенні: пізнавальна (інтелектуальна); ділова (бізнес-література); мотиваційна [2].

Одним із перших вітчизняних дослідників "філософсько-економічних вимірів буттєвості книги" став В. Теремко. Майже десятиліття тому він слушно зауважував: "Економічне мислення, яке пронизує всі сфери соціуму, вчить бачити книгу очима клієнта (покупця, споживача), ініціатора і суб'єкта оцінювання її, прийняття рішення про її функціональну значущість і доцільність придбання. Не менш важливо глянути на неї і в контексті змагань з виданнями-аналогами і виданнями-замінниками, побачити її ключові фактори успіху і конкурентні переваги, обравши на цій підставі стратегії поведінки, співмірні з її споживчим статусом і ринковою ситуацією" [5, с. 9]. Буттєвість економічної книги апіорі має такі "філософсько-економічні виміри", що спонукає до ринкових та продуктивних її розвідок.

У 2019 р. Інститут соціології НАН України оприлюднив результати щорічного моніторингу, які свідчать, що інтегральний індекс соціального самопочуття українського суспільства зріс [4]. Ці показники є підставою для висновку, що книга економічної тематики має потенційного читача — активне населення, яке, долаючи політичні, фінансово-економічні та інші кризи, продовжує будувати в Україні сучасне розвинене суспільство.

Результати пошуку та опрацювання джерел за темою свідчать, що проблематика економічної книги та її видавців наразі в теорії соціальних комунікацій, а також у теорії видавничої справи та редагування є малорозробленою.

Мета статті — визначення концептуальних ознак економічної книги як особливого різновиду літератури нон-фікшн.

Об'єкт дослідження — економічна книга, а **предмет** — концептуальні особливості економічної книги, що походять від її нехудожнього характеру, функціонування в інформаційному просторі, розгалуження на підвиди, змістових та дизайнерських трансформацій і варіантів.

Суть та обсяг поняття "економічна книга"

У медіадискурсі давно усталилися такі поняття, як "економічна література", "літературна газета", "спортивна газета" тощо. Аналогічно на ширшу термінологізацію заслуговує поняття "економічна книга", яке наразі вживається без пояснень. Пропонуємо авторське визначення: *Економічна книга — 1) різновид книжкових видань, спеціалізований на проблематиці господарювання та бізнес-комунікацій; 2) конкретне неперіодич-*

не друковане або електронне видання з проблематики господарювання та бізнес-комунікацій, що належить до певного виду книжкових видань (монографія, підручник, посібник тощо).

Отже, це поняття має два виміри — типологічний (економічна книга як один із різновидів видань) і продуктний (економічна книга як результат реалізації певного видавничого проєкту). В обох значеннях поняття "економічна книга" має доволі високий пояснювальний потенціал для описування відповідного сегмента книжкового ринку.

Книги з економічної тематики доцільно розглядати в межах ширшого спектра ділових видань (окрім них, ще є економічні журнали й газети, візитівки, рекламні плакати й листівки тощо), навіть більше — у межах усієї медіапродукції економічного змісту (крім економічних видань, є ділові інформаційні агенції, бізнес-телеканали, бізнес-радіостанції, бізнес-подкасти тощо).

Економічна книга як видання нехудожнього змісту належить до нон-фікшн літератури. У ній немає домислів — натомість є факти й судження, покрокові інструкції, практичні поради. Вона охоплює проблематику організації та управління виробництвом, збуту й споживання, ризиків та інновацій, ефективного розподілу ресурсів й енергозощадження, кадрових підходів, відкриває доступ до знань і досвіду успішних підприємців, лідерів та фахівців різноманітних галузей.

На Франкфуртському книжковому ярмарку 2019 р. премію за найкращу книгу здобув британський економіст П. Коллієр (Paul Collier), який у праці "Соціальний капіталізм" (Sozialer Kapitalismus, видавництво Siedler) закликав впроваджувати нову етику для підприємництва та суспільства. Теми інших бізнес-книг, що ввійшли до десятки найкращих, різноманітні й доволі актуальні: економічне протистояння США та Китаю, звинувачення у валютних маніпуляціях у Китаї, суперечки щодо Brexit, конфлікт навколо Перської затоки тощо¹. Тож бізнес-книга тематизує економічні процеси на глобальному, національному та регіональному рівнях у політичних, соціальних і культурних контекстах.

Функціональне значення економічної книги полягає в пізнавальності та практичності. Ці видання, поперше, формують економічне мислення й культуру в суспільстві, роз'яснюють економічні ідеї та теорії, сутність економічних явищ і процесів, причини їх виникнення. По-друге, дають змогу читачеві пізнати корисні ділові принципи, зрозуміти, як працює економіка, що таке бізнес-середовище, вдосконалити свої продукти й послуги, випереджати конкурентів, будувати кар'єру, долати комплекси й досягати успіху.

Класифікація та змістові концепції книг економічної тематики

Видання економічної тематики розрізняють залежно від обсягу, мовних ознак, способу виготовлення, складу основного тексту, цільового призначення тощо. Вони потрібні читачам різного віку (дорослі й діти), різного соціального статусу і професій (учені,

викладачі, студенти, підприємці, службовці), забезпечуючи відповідні інформаційні потреби. Це спонукає класифікувати економічну книгу.

Згідно з ДСТУ 3017, за цільовим призначенням вирізняють такі книжкові видання: довідкові, навчальні, наукові, науково-популярні, виробничо-практичні та інші. Однак традиційна класифікація не дає змоги чітко описати сегменти економічної книги, тому візьмемо її лише за основу. Також апелюємо до наведеної системи А. Зелінської. Узагальнюючи, найбільш відповідною класифікацією економічної книги вважаємо таку:

- наукова економічна книга;
- навчальна економічна книга;
- довідкова економічна книга;
- ділова книга (бізнес-книга);
- мотиваційна книга.

Кожен із цих різновидів передбачає особливі принципи редагування та критерії якості видавничого продукту.

Наукова економічна книга — вид економічних книжкових видань, що висвітлюють результати наукових економічних досліджень (монографії науково-дослідних установ, докторські праці, окремо видані доповіді, збірники конференцій та інших наукових заходів). Поміж видавців — Інститут економіки та прогнозування НАН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана та інші.

Наприклад:

— Моделювання оцінки відповідності промислового виробництва критеріям смарт-індустріалізації : науково-аналітична доповідь / [Мадих А. А., Охтеня О. О., Дасів А. Ф.] ; НАН України, Інститут економіки промисловості. — Київ, 2019. — 31 с. : 3 табл., 9 рис.;

— Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія / Ю. М. Харазішвілі; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Київ, 2019. — 304 с.

Такі книги відбивають стан і тенденції економічної науки й слугують джерелом актуальних економічних знань. Їхній стиль відповідає стандартам наукового письма: дані + судження + аргументи + висновки. У контенті багато графіків, таблиць, діаграм та інших традиційних елементів аналітичного подання даних.

Навчальна економічна книга — вид економічних книжкових видань, що охоплює підручники для шкільних закладів та ЗВО, посібники, задачки, практикуми з економіки, асоційовані із затвердженими навчальними програмами відповідних дисциплін, навчальними планами, освітньо-професійними програмами (ОПП) спеціальностей економічного спрямування у ЗВО. Наприклад:

— Крупська Л. П. Економіка (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / Л. П. Крупська, І. Є. Тимченко, Т. І. Чорна. — Харків : Вид-во "Ранок", 2019. — 256 с. : іл.;

— Робінс Стефан П. Основи менеджменту : підручник : пер. з англ. / Стефан П. Робінс, Девід А. ДеЧенцо. — Київ : Основи, 2002. — 671 с.

Навчальну економічну літературу зазвичай випускають університетські видавництва (чи видавничі

¹Diese zehn Wirtschaftsbücher sollten Sie unbedingt im Regal haben. Mode of access: https://www.handelsblatt.com/arts_und_style/literatur/wirtschaftsbuchpreis-2019-diese-zehn-wirtschaftsbuecher-sollten-sie-unbedingt-im-regal-haben/25142306.html. Title from de screen.

відділи ЗВО), видавці освітньої спеціалізації: "Знання", "Ранок", Видавництво Львівської політехніки, ВД "Києво-Могилянська академія", "Центр навчальної літератури" та інші.

Головним завданням у цьому сегменті літератури є потреба модернізувати класичну навчальну книгу, що зумовлено і процесом реформування вітчизняної системи освіти (розроблення нових ОПП, постійні зміни навчальних програм), і цифровізацією.

Ділова книга (бізнес-книга) — вид економічних книжкових видань, що розкривають проблематику менеджменту та маркетингу, фінансів і кредитів, банківської справи та інвестицій, економічного законодавства, основ ведення бізнесу, бухгалтерського обліку, оподаткування, підприємництва, сегментів економіки, макроекономічних процесів, стартапів, інноватики в економіці, мистецтва переговорів, створення успішної стратегії чи стартапу, продажів і логістики, споживання, роботи з клієнтами, бізнес-освіти тощо — їхній спектр надзвичайно широкий. Заглибленість у тему та складність викладу залежать від аудиторії, яку становлять і досвідчені бізнесмени та директори організацій, і новачки в бізнесі, й масовий читач.

Ділові книги мають виразну практичну користь, їх настанови доцільно використовувати у веденні бізнесу. Отже, під час підготовки цих видань вкрай важливо відстежувати зміни в законодавчо-нормативній базі господарської діяльності підприємств, аналітичні дані ринків тощо та інтегрувати їх в актуальні видання й перевидання. Крім того, певні ділові книги ґрунтуються на журналістських розслідуваннях, наприклад, "Приватна історія. Злет і падіння найбільшого приватного банку України" ("Брайт Стар Паблішинг", 2018) Г. Стека та А. Яницького.

Поміж вітчизняних видавництв, що продукують ділову книгу, — Balance Business Books, "Наш формат", "Основи", "Самміт-книга" та інші.

Мотиваційна література — вид економічних книжкових видань, котрі ідейно спрямовані на корегування поведінки людини: підвищення ділових якостей, ініціативності, відповідальності, готовності до дій, роботи над собою, саморозвитку. Ці видання є стимуляторами психофізіологічних процесів, адже урухомлюють й надихають, додають упевненості в собі. Наприклад, "Зроби себе сам" — таку назву має одна з книг Т. Сіліг, доктора наук, професора факультету управління та інженерії Стенфордського університету, фахівця із креативності.

Тематика мотиваційної книги пов'язана з різноманітними практиками та навичками: лідерство, тайм-менеджмент, селф-менеджмент, розвиток особистісних ділових якостей, уміння мислити й діяти нестандартно, комунікувати з різними людьми, відстоювати власну думку, результативно завершувати справи, успішно виховувати дітей тощо. Підсумкова ідея мотиваційної книги: людина має працювати з радістю та невпинно розвиватися.

В Україні мотиваційні книги видають Balance Business Books, "Видавництво Старого Лева", "Наш

формат", "Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", "Фоліо", Snowdrop, Yakaboo Publishing та інші.

Довідкова економічна книга — вид економічних книжкових видань, що містять комплекс коротких відомостей, упорядкований в алфавітному чи систематичному порядку. Йдеться про словники, енциклопедії, довідники економічного змісту, що акумулюють знання про історію економічної науки, економічні теорії та концепції, стисло й конкретно роз'яснюють поняття, явища, процеси господарювання, репрезентують провідні вітчизняні та закордонні підприємства та організації, надають довідки про персоналії зі сфери економічної науки та практики. Між різноманітними статтями є численні посилання, що сполучають їх у терміногнізда та єдиний гіпертекст.

Сегмент довідкової книги економічної тематики активно зростає наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. Зокрема, помітною подією став вихід таких видань:

— Економічна енциклопедія у 3 т. ("Академія", Т. 1 — 2000 р., Т. 2 — 2001 р., Т. 3 — 2002 р.). Керівник проєкту — Теремко В. І., голова редакційної ради — Гаврилишин Б. Г., відповідальний редактор — Мочерний С. В.;

— Економічний енциклопедичний словник у 2 т. за ред. С. В. Мочерного ("Світ", 2005).

За роки незалежності довідкові економічні книги також випускали видавництва "Кондор", "Центр навчальної літератури", Видавництво Львівської політехніки, "Ліра-К" та інші.

Особливості дизайну книг економічної тематики

Подібно до змісту доволі різноманітним є дизайн економічних книг, що залежить від цільового призначення та аудиторії видання.

Художнє оформлення наукових, навчальних, довідкових економічних книг переважно стримане та консервативне. Переліки в тексті, таблиці, графіки, діаграми, схеми, формули — типові елементи цього виду видань.

Натомість дизайн масової бізнес-літератури, економічних книг для дітей значно яскравіший, часто нестандартний. В оформленні обкладинок і палітурок використовують портретні фото, графіку; дизайнерським трендом є техніка колажу, а також інфографіка (зокрема, таймлайни). Цікаві концептуальні пошуки виразні в доступній та візуалізованій репрезентації складних економічних теорій у форматі коміксів (наприклад, серія "Бізнес в коміксах" від "Ексмо", аналогічні спільні проєкти від "Азбуки" та "КоЛибри").

Чи не найбільш креативними є мотиваційні та пізнавальні книги з економічної проблематики для дитячої аудиторії. Зокрема, "Артбукс", "Видавництво Старого Лева", "Кристал Бук", "Ранок" створили низку віммельбухів, присвячених професіям та робочим інструментам, для найменших читачів, наприклад:

— Бугренкова О. Мій перший віммельбух. Професії / Олена Бугренкова. — Київ : Артбукс, 2018. — 10 с.;

— Перший віммельбух з багаторазовими наліпками. Ферма. Київ : Кристал Бук, 2019. — 4 с.

Видавці комбінують різноманітні поліграфічні оздоблювальні техніки та витратні матеріали, спонукаючи дитину до пізнання. У певних проєктах текст подано двома мовами — українською та англійською, що цілком відповідає вимогам сьогодення.

Ще одна важлива дизайнерська тенденція: в умовах цифровізації вже традиційним форматом економічної книги є електронний. Наприклад, у розділах "Бізнес, гроші, економіка" та "Саморозвиток. Мотивація" інтернет-книгарні Yakaboo репрезентовано чимало видань в обох версіях — друкованій та цифровій, завдяки чому читачі мають вільний споживчий вибір. Наступним кроком цифровізації економічної книги, припускаємо, стане активне залучення можливостей доповненої реальності, випуск аудіокниг, підготовка серій подкастів як промової контенту.

Висновки. Книга економічної тематики, з одного боку, — це окремий сегмент нон-фікшн (нехудожньої) літератури, з іншого — економічної медіапродукції (крім книг, є ще друковані та електронні газети й жур-

нали, радіо- і телепередачі, рекламні аркушеві видання цієї тематики). Поняття "економічна книга" доцільно вживати у двох значеннях — типологічному й продуктному.

Функціональне значення економічної літератури полягає в пізнавальності та практичності: вона спонукає опановувати економічні знання, переймати найкращий діловий досвід, сприяє піднесенню рівня економічної культури й ініціативи населення, мотивації праці — одного зі значущих соціально-економічних аспектів життєдіяльності суспільства.

Класифікуючи економічну книгу, виокремлюємо такі різновиди: наукова економічна книга; навчальна економічна книга; довідкова економічна книга; ділова книга (бізнес-книга); мотиваційна книга.

Економічна книга є концептуально складним та неоднорідним сегментом книжкової продукції. Змістові та дизайнерські особливості її різновидів, а отже конкретних проєктів, залежать від аудиторії та цільового призначення, медійної платформи тощо.

Список використаної літератури

1. *Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять* : ДСТУ 3017:2015. — Київ : ДП "УкрНДНЦ", 2016. — 42 с.
2. *Зелінська А. А.* Нон-фікшн / А. А. Зелінська // Велика українська енциклопедія. — Режим доступу: <https://vue.gov.ua/Non-фикшн> (дата звернення: 08.11.2019). — Назва з екрана.
3. *Середній клас в Україні: уявлення і реалії.* — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf (дата звернення: 07.11.2019). — Назва з екрана.
4. *Соціальне самопочуття українців покращилося.* — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605529-socialne-samopocutta-ukrainciv-pokrasilosa.html> (дата звернення: 07.11.2019). — Назва з екрана.
5. *Теремко В. І.* Філософсько-економічні виміри буттєвості книги / В. Теремко // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 9. — С. 9—10.

Tatiana Krainikova

Conceptual features of economic book as a special form of non-fiction literature

There search is devoted to the conceptual features of the economic book as a special kind of non-fiction literature.

It is the author's definiton according to which the economic book is, first of all, a type of book publications specialized in the field of business and business communications; secondly, a specific non-periodical printed electronic publication on business and business communications, prepared in a specific book genre (monograph, textbook, manual, essay collection, etc.). Therefore, the concept of "economic book" has a typological and productive dimension.

Functional importance of the economic book lies in cognition and practicality: it encourages to acquire economic knowledge, to adopt the best business experience, it leads to raising the level of economic culture and initiative of the population, motivation of work.

Classifying the economic book, the following varieties are distinguished: scientific economic book (highlights the results of scientific economic research); educational economic book (school and university text books, manuals, workshops on economics, etc.); reference book (dictionaries, encyclopedias, directories of economic content, in which information is provided in the form of summary information); business book (business book that gives practical guidance on starting your own business, management, marketing, etc.); motivational book (ideologically aimed at adjusting human behavior — enhancing business qualities, initiative, responsibility, willingness to act, work on yourself, self-development).

The economic book is a conceptually complex and heterogeneous literary array. The content and design features of its varieties, and therefore the specific projects, depend on the characteristics of the audience and purpose, media platform, etc.

Keywords: *non-fiction, economics book, content concept, design concept, functioning of the publishing product*

References

1. *Informaciya ta dokumentaciya. Vidannya. Osnovni vidi. Termini ta viznachennya ponyat* : DSTU 3017:2015, (2016). Kyiv: DP "UkrNDNC".
2. *Zelinska A. A.* (2019). *Non-fikshn*. Velika ukrayinska enciklopediya. Available at: <https://vue.gov.ua/Non-fikshn> [Accessed: 08.11.2019].
3. *Serednij klas v Ukraini: uyavlennya i realiyi*, (2019). Available at: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf [Accessed: 07.11.2019].
4. *Socialne samopochuttya ukrayinciv pokrasilosya*, (2019). Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2605529-socialne-samopocutta-ukrainciv-pokrasilosa.html> [Accessed: 07.11.2019].
5. *Teremko V. I.* (2010) *Filosofsko-ekonomichni vimiri buttyevosti knigi*. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 9—10.

Надійшла до редакції 15 листопада 2019 року

УДК 316.323.82:316.485.2](477:100)
DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).15-20

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Концепція "керованого хаосу" — нова форма колонізації

У статті розглянуто концепцію "керованого хаосу" як нову форму колонізації, що має на меті перетворення низки країн на сировинний придаток "обраних" держав чи спільнот. При цьому реалізуються нерівноправні, грабіжницькі відносини товарообміну й захоплення власності "колоній".

Обґрунтовано погляд, що технології "керованого хаосу" — це новий неконтрольований міжнародними організаціями вид зброї масового ураження, ефективний інструмент світопроектної боротьби.

Розглянуто умови становлення, методологічні основи й завдання концепції "керованого хаосу". Зокрема, до них належать скорочення чисельності "зайвого" населення; послаблення чи руйнування національних держав із переходом управління ними до рук транснаціональних корпорацій і банків, злочинних синдикатів і наднаціональних організацій. Використання концепції "керованого хаосу" в економіці й політиці передбачає організацію хаосу й дестабілізацію економічного та соціального життя країн — жертв агресії.

Особливу увагу приділено завданню руйнування суб'єктності розвитку. Проведено аналіз застосування технологій "керованого хаосу" в зниженні суб'єктності розвитку України, оскільки поставлений багатьма фахівцями діагноз стану нашої країни, нездатної впродовж понад чверть століття перейти на новий курс позитивного економічного зростання, — безсуб'єктність розвитку.

Використання технологій "керованого хаосу" суперечить міжнародним нормам щодо невтручання у внутрішні справи держав. Ці аргументи дають підстави для порушення питання про організацію міжнародного контролю у цій сфері із залученням експертів провідних країн світу.

Ключові слова: "керований хаос", озброєння, технології руйнування, управління, лібералізм, демократія, колонізація

Постановка проблеми. Сьогодні Україна наполегливо шукає шляхи виходу з глибокої кризи, що охопила політичне, економічне, соціальне й духовне життя. Новий курс віддзеркалюють заклики уряду активніше проводити реформи, боротися з корупцією, змінювати ментальність. Утім, значних успіхів немає, і річ, насправді, не у війні, якою влада намагається маскувати всі свої негаразди, а у глибших причинах.

Для докорінної зміни ситуації потрібні нові високі гуманітарні технології, а також проекти формування й організації стратегічних суб'єктів українського розвитку, що становить суть виклику інтелектуальним силам країни. У пропонованій статті порушено проблему аналізу технологій руйнування суб'єктності розвитку, що, на наш погляд, були ефективно застосовані в Україні як засоби організаційної війни (ОВ). Розгляд цього питання важливий для деталізації технологій руйнування суб'єктності й наслідків їх застосування з метою визначення стратегії нейтралізації дестабілізаційного впливу.

Сподіваємося, що ця стаття буде корисна тим, хто спробує зупинити процеси руйнування суб'єктності розвитку країни та налагодити становлення суб'єктності інноваційного розвитку. Чи зможе Україна перестати бути жертвою організаційної війни? Сьогодні це головне питання, що визначає наше майбутнє.

Мета дослідження — розглянути концепцію "керованого хаосу", її методологічні засади, завдання й технологію застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хаос — прадавня гуманітарна категорія міфології та філософії, яку в XIX ст. доповнило природничо-

наукове розуміння статистичного (теплого) хаосу, а в XX ст. — динамічного хаосу в детермінованих системах і когнітивного хаосу в теорії складності. Кожен еволюційний процес є низкою змін протилежних станів — порядку та хаосу, сполучених фазами переходу до хаосу (загибелі структури) й виходу з хаосу (самоорганізації). Зростання наукового інтересу до проблеми хаосу відбулося під впливом праці І. Пригожина та І. Стенгерс "Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою" [1], опублікованій на Заході 1979 р. У книзі, що репрезентує фундаментальні філософські ідеї на підґрунті фізики та хімії, хаос розглянуто як наслідок динамічної нестійкості складних систем. Поняття складності стало центральним в теорії хаосу, згідно з якою хаос становить не лише руйнівну силу, а й джерело розвитку.

Парадигму "динамічного хаосу" згодом було перенесено й на аналіз суспільства, яке трансформується. Інтерпретація хаосу як системної структуризації нелінійних змін і бифуркацій дає змогу виявляти парадокси соціального розвитку. Цей підхід потребує не лише формалізованого уявлення, а й відповідного методологічного забезпечення, оскільки може використовуватись як для соціального розвитку, так і для руйнування та геополітичних маніпуляцій.

Застосування концепції "керованого хаосу" в економіці та політиці. Наприкінці XX ст. увиразнилися контури процесів, орієнтованих на формування "нового світового ладу". Основними ідеологами й учасниками цього проекту стали Римський клуб, мозкові центри на кшталт корпорації "РЕНД", Інституту Санта-Фе, Тавістокського університету тощо [2].

Загальні принципи, розроблені їхніми співробітниками, конкретизовано в роботах Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього банку, Світової організації торгівлі та інших.

Фактично без оголошення було розпочато світову війну наступного покоління — організаційну, основними об'єктами якої є національна економіка та соціальна сфера країни-жертви, а головним інструментом — технологія "керованого хаосу".

Новий вид організаційної зброї докладно описав один з її розробників і експертів С. Манн, особисто причетний до розпалювання вогнищ "керованого хаосу" в багатьох державах світу (зокрема і в СРСР). Він наголошує на потребі "посилення експлуатації критичності" й "створення хаосу" як засобів забезпечення національних інтересів США [3].

На думку С. Манна, до ефективних інструментів "створення хаосу" в країні — жертві агресії належать:

- сприяння ліберальній демократії;
- упровадження та підтримання ринкових реформ;
- підвищення життєвих стандартів і збагачення еліти держави-мішені;
- руйнування системи традиційних цінностей та ідеології, нав'язування західної моделі життя [4].

Ці засади успішно реалізуються на колишньому радянському просторі у процесі постперебудовних змін, апогеєм яких є "кольорові революції". Програма дає змогу сформувати специфічне середовище розслабленого національного духу держави й деформованих національно-культурних традицій, в якому комфортно почуваються різноманітні екстремістські рухи.

Деідеологізація, ідейний плюралізм, переоцінка цінностей, стрімке зростання матеріальних запитів, передусім еліти, втрата керованості економікою, беззаконня "демократичних", нібито самостійних, рухів — усе це складники оргзброї, спрямованої на демонтаж національних держав, традиційних культур і цивілізацій. За планами агресорів, їх місце має посісти цілком нове суспільство, що складається з людей зі стертою історичною пам'яттю.

Основу організаційної війни становить перебудова масової свідомості й світогляду за допомогою жорсткої дії сучасних засобів маніпуляцій духовною сферою людини із застосуванням інформаційних і соціально-культурних технологій. Це — світова інформаційно-психологічна війна, що має на меті руйнування культури солідарності, широке впровадження культу грошей і соціал-дарвіністських стереотипів в уявлення про людину та суспільство, зниження здатності населення до опору, самоорганізації та розвитку.

Технології "керованого хаосу" — це новий неконтрольований нині міжнародними організаціями вид зброї масового ураження для встановлення світового ладу в інтересах країни-агресора, потужний інструмент світопроектної боротьби.

Аналіз наслідків дії організаційної зброї дає змогу виокремити два основні завдання новітніх колонізаторів.

По-перше, це скорочення чисельності населення, що заважає "архітекторам" нового світоладу. Неолі-

беральні реформи, сексуальна революція, пропаганда гедонізму й споживацтва, індивідуалізм призводять до демографічної катастрофи, знижуючи народжуваність. Соціал-дарвінізм і байдужість до чужих проблем позбавляють людей волі до життя й спричиняють зростання смертності. Формування величезного соціального дна з жебраків і безпритульних породжує ненаситний механізм "евтаназії", через що ці категорії людей швидко вмирають, а "дно" втягує в себе нові контингенти.

По-друге, завдання послаблення чи руйнування національних держав, з перехопленням управління транснаціональними корпораціями та банками, міжнародними злочинними синдикатами, наднаціональними органами та організаціями, підконтрольними ініціаторам ОБ. Реалізація цього завдання поєднує "м'які форми керованого хаосу" з військовими агресіями та революціями (Афганістан, Югославія, Ірак, Лівія, Сирія, Україна). Зрештою, руйнівні процеси мають призвести до концентрації у руках агресорів контролю над фінансовими, військовими й інформаційними ресурсами країн-жертв.

Аргументом на користь поширення зазначеної тенденції слугують результати досліджень сучасних аналітиків, котрі свідчать, що зростання економіки провідних держав відбувається не через розвиток виробництва, а внаслідок перерозподілу світових ресурсів між сильними й слабкими країнами. Цього досягають за допомогою дестабілізації національної держави (зазвичай після затягування в боргову пастку), приватизації підприємств і скуповування всіх видів ресурсів [5].

Уряд країни-мішені під тиском міжнародних фінансових інститутів перетворюється на слухняний інструмент глобалізації й проводить грабіжницьку приватизацію, скорочує витрати на соціальні потреби, розвиток науки та культури, організовує потоки масової нелегальної міграції робочої сили, яка є цілкомовно безправною й ладна працювати за копійки. За оцінками експертів, нині кількість українських трудових мігрантів становить від трьох до п'яти мільйонів осіб.

Результатом виконання стратегічного плану агресорів є руйнування суб'єктності розвитку країн, що потрапили під вплив технологій "керованого хаосу". Фактично це прихована форма знищення конкурентів у найперспективніших економічних галузях, як-от високі технології. Сьогодні прибутки в ІТ-сфері значно вищі, ніж у сировинній та енергетичній, і найближчими роками ця розбіжність лише зростатиме.

У центрі уваги пропонованої статті насамперед перебуває завдання руйнування суб'єктності розвитку, оскільки діагноз нашої країни, неспроможної впродовж понад чверть століття досягти позитивної динаміки в економіці, — саме безсуб'єктність розвитку [6].

Ця хвороба певною мірою вразила більшість основних учасників процесу реформації (владні структури, громадські й політичні організації, соціальні інститути). Її головні симптоми: блокування рефлексії; неспроможність адекватно сприйняти та оцінити поточну ситуацію, самовизначитися й самоіденти-

фікуватися; відсутність виражених "проривних" ідей і готовності їх реалізувати завдяки злагодженій взаємодії з іншими суб'єктами. Зазначені симптоми притаманні курсу нинішньої української влади, що доволі точно фіксують аналітики:

1. Українська держава не є чітко вираженим суб'єктом управління та розвитку, оскільки уряд неспроможний сформувавши ефективну стратегію, котру розуміє та сприймає населення, щоб забезпечити гідні умови життя та дотримання основних конституційних прав громадян.

2. Суттєву роль в управлінні всіма сферами економіки та громадського життя відіграють олігархи, корумповані чиновники, кримінал й інші асоціальні елементи.

3. Дрібний "середній клас" розпорошений, атрофований, дезорганізований, відірваний від управління країною.

4. Політичні партії та рухи зазвичай мають бутфорський характер, громадські (неполітичні) утворення слабо організовані та практично не впливають на суспільні процеси.

5. Громадяни України здебільшого соціально пасивні, мають проблеми із самоідентифікацією (державною, етнічною, сімейною тощо).

Щоб успішно лікувати головну хворобу України — безсуб'єктність, слід розібратися в механізмах руйнування суб'єктності, одним з яких є технологія "керованого хаосу".

Методологічні основи технології "керованого хаосу". Останніми десятиліттями в науці відбуваються принципові зміни, пов'язані зі становленням постнеокласичного етапу її розвитку. Традиційне уявлення про управління, що сформувалося в контексті класичної науки, обмежено парадигмою "суб'єкт — об'єкт". Цей тип зв'язків також становить методологічну основу побудови кібернетики. Принципова обмеженість зазначеного підходу в теорії управління виразно виявляється у процесі моделювання соціальних систем. Зокрема, конфліктні взаємодії, алгоритми спілкування, соціальні й психологічні феномени, поведінка об'єкта суттєво залежать від відносин із дослідниками, "моделі ситуації, яку будував об'єкт", мети об'єкта й дослідника.

Перехід від парадигми "суб'єкт — об'єкт" до парадигми "суб'єкт — суб'єкт" продукує нові уявлення про управління; формуються рефлексивне, інформаційне управління та управління активними системами тощо. Поле рефлексії розширює управління над діяльністю, що має враховувати співвідношення знань про об'єкт не лише з особливостями засобів і операцій діяльності, а й з ціннісно-цільовими структурами. До того ж розв'язується завдання осмислення ціннісно-цільових орієнтацій суб'єкта наукової діяльності в його співвідношенні з соціальними цілями та пріоритетами.

Таке розуміння припускає введення в контекст наукових досліджень "полісуб'єктного середовища", на тлі якого вони проводяться. Основною для теорії управління стає парадигма "суб'єкт — полісуб'єктне

середовище", і під управлінням розуміють не жорстку детермінацію систем, а "м'які форми управління" — створення умов для їх розвитку. У структурах, що саморозвиваються, наявна система онтології, котра сполучає різні механізми соціальних дій: управління, організацію, моделювання, медіацію, підтримку, стимулювання та інші.

Парадигму "суб'єкт — полісуб'єктне середовище" використовують не лише для управління розвитком соціальних систем, а й для їх руйнування та зниження здатності до розвитку. Яскравим прикладом слугує концепція "керованого хаосу", що ґрунтується на сучасних наукових уявленнях.

Технологія "керованого хаосу" в руйнуванні суб'єктності розвитку України. Сьогодні визначено й досліджено механізми виникнення в нашій державі "безсуб'єктності" та руйнування державності за допомогою засобів "керованого хаосу", до яких належать:

— перехоплення ініціатив наддержавного управління реформами вітчизняної економіки шляхом використання західних моделей, що не відповідають українським реаліям;

— сировинне спрямування виробництва;

— сприяння розгортанню корупції в системі державного управління;

— втручання в організаційну систему фінансово-промислових угруповань і кримінальних структур;

— заангажованість окремих лідерів української владної системи з метою використання для керування країною "ззовні";

— нав'язування ліберального імперативу "невтручання" держави в соціальне будівництво як гаранта невідворотності демократичних перетворень тощо.

Проведений аналіз дав змогу створити ескіз узагальноної схеми концепції "керованого хаосу":

1. Попередня підготовка до організації "керованого хаосу", переважно в умовах гострих політичних і економічних криз (приватизація ЗМІ, призначення головними редакторами телеканалів агентів впливу).

2. Організація "керованого хаосу".

3. Формування нової організованості для зовнішньої керованості.

4. Часткова втрата зовнішньої керованості.

5. Антикризова самоорганізація або подальша хаотизація.

Розглянемо приклади технологій реалізації "концепції керованого хаосу" в Україні з 1990-х рр. до теперішнього часу.

Підготовчий етап організації "керованого хаосу". Створення мережі агентів впливу для розгортання процесів хаотизації та наступного перехоплення керування. Підготовка команди "хлопчиків Сороса", здебільшого зі студентів і випускників місцевих закладів вищої освіти, організація їх стажування в американських університетах коштом грантів ("грантожери"). Майбутні агенти впливу здобувають знання з економічного аналізу підприємств і галузей народного господарства з метою їх майбутньої приватизації та купівлі транснаціональними корпораціями. "Хлопчики

Сороса" спочатку викладають у провідних університетах, згодом дістають посади в уряді, частина з них стає олігархами.

Важливо, щоб ці люди були небагатими, розумними, цинічними, меркантильними й космополітичними. Вони не повинні любити свою країну. Вони не повинні жаліти свою країну. Вони не повинні охороняти свій народ і допомагати йому. Такі слова, як "совість", "патріотизм", "допомога" мають бути викреслені з їхнього лексикону. Одні мають любити себе й свої омріяні обійстя та яхти, інші — свої безумні ідеї й майбутні Нобелівські премії. "Хлопчики Сороса" мають бути догматично віддані ідеї "роздержавлення економіки", "вільного ринку", а також слухняно виконувати накази заокеанських порадників і міжнародних фінансових організацій. Водночас масова пропаганда ліберальних принципів у мас-медіа допомагає створювати підґрунтя для грабіжницьких реформ.

Підготовчий етап забезпечує формування кадрового резерву "владної еліти", готової до руйнування суб'єктності розвитку власної країни.

Організація "керованого хаосу" в Україні. Механізми руйнування суб'єктності розвитку через організацію "керованого хаосу" розглянемо в контексті їх впливу на параметри простої моделі суб'єктів інноваційного розвитку. Не претендуючи на повноту, наведемо приклади конкретних дій, спрямованих на руйнування базових якостей суб'єктності розвитку (цілеспрямованість, рефлексія, комунікативність, свобода впливу на події в країні, здатність до розвитку).

Нейтралізація цілеспрямованості розвитку:

- руйнування системи управління країною, що формувалася впродовж десятиліть, передусім внаслідок постійної реорганізації міністерств (об'єднання, ліквідація, часті зміни міністрів), використання кадрового резерву з "хлопчиків Сороса" та їх лобіювання;

- поширення корупції, яку зазвичай спричиняють демократична влада та олігархічна власність, упровадження культу грошей;

- бюрократизація державної системи;

- усунення наукової спільноти від управління країною (жодного академіка, представника українських наукових шкіл чи університетів у владі немає);

- актуалізація системи міфів: "ринок автоматично все врегулює", "адміністративно-командна система — це зло", "західні товари кращі за вітчизняні".

Блокування рефлексії:

- масовий експорт культурних організацій (освітніх, як, наприклад, "Лайфспринг"; релігійних, наприклад, секти хабадівців, адвентистів, сасентологів та інших);

- експорт політичних технологій "блокування рефлексії" у виборчі кампанії;

- перетворення ЗМІ на суб'єктів ринкової економіки;

- насадження примітивної масової культури тощо.

Руйнування комунікативних зв'язків:

- індивідуалізація через неолібералізм, атомізація суспільства;

- руйнування зв'язків найближчого соціального оточення (через культові організації, зниження якості життя у більшій частині населення);

- руйнування транспортних магістралей усередині держави та між країнами;

- розпалювання міжетнічних і міжконфесійних суперечностей (активізація влади й попереднього парламенту в напрямі створення "помісної церкви");

- надмірне розшарування суспільства на багатих і бідних (формування комунікативних бар'єрів);

- блокування протидії розриву зв'язків між поколіннями тощо.

Обмеження свободи впливу на події:

- широке впровадження маніпулятивних технологій у виборчі кампанії (відомі факти приходу до влади партій, що фактично не мають програми);

- нав'язування неоліберальної ідеології та, як наслідок, — індивідуалізму й "атомізації" суспільства;

- насадження культу грошей і системи примітивних цінностей (технологія руйнування концепції буття, що її запропонував З. Бжезинський);

- згортання незалежних ЗМІ;

- стимулювання процесів поширення корупції та криміналізації суспільства;

- обмеження можливостей розвитку;

- руйнування підвалин науки та освіти, зокрема системи професійного навчання;

- організація заходів із деіндустріалізації країни: приватизація за демпінговими цінами призвела до банкрутства багатьох підприємств, у тому числі стратегічних, які надалі або ледь животіли, або остаточно зникли з ринку, вивільняючи місце транснаціональним корпораціям;

- блокування контролю за вивезенням капіталу з країни;

- залучення до грабіжницького варіанта кредитного диктату з боку міжнародних фінансових систем;

- блокування протидії імпортній залежності в життєво важливих сферах;

- заклики уряду країни до її модернізації й переведення на інноваційний шлях розвитку без розроблення адекватних стратегій реалізації цього завдання та формування суб'єктів їх виконання;

- блокування активної участі суспільства в розвитку держави тощо.

Як наслідок системної дії на базові основи суб'єктності в Україні було сформовано безсуб'єктність розвитку, передусім інноваційного.

Формування нової організованості для зовнішньої керованості. Після виконання основних завдань з організації "керованого хаосу", формування безсуб'єктності управління й розвитку було створено сприятливі умови для залучення "ручної владної еліти" та розроблення нової схеми зовнішнього керування.

Наведемо приклади технологій роботи з владною елітою:

- активне використання та лобіювання заздалегідь підготовлених і заангажованих представників владної еліти;

— монополізація влади корумпованими чиновниками;

— встановлення контролю над владною елітою (моніторинг закордонних рахунків, фінансових чи економічних порушень тощо);

— активне масове залучення представників олігархату до міжнародних громадських структур (Ротарі Клуб, Фонд Маршалла, Орден Святого Станіслава та інші).

Водночас триває активна робота з маніпулювання суспільною думкою, насадження примітивної масової культури, загострення мовного питання, блокування законопроектів, покликаних регулювати інформаційну сферу, відбувається послідовна руйнація систем науки та освіти, часткова втрата зовнішньої керованості.

Ситуація "керованого хаосу", сприяючи формуванню високого рівня корупції, водночас створює передумови для посилення позиції владної еліти, яка прагне до розширення повноважень та автономії. На зазначені процеси впливають такі чинники:

— усвідомлення владною елітою власної самодостатності;

— концентрація можновладців на власних проблемах на тлі дестабілізаційних процесів у країні;

— заклопотаність збереженням особистих матеріальних активів;

— послаблення та абстрагованість на інші проблеми у сфері зовнішнього управління;

— загроза світової фінансово-економічної кризи.

Як наслідок, зростає самостійність владної еліти, що в зовнішній політиці має такі форми вияву: орієнтація на багатополарний світ; жорстка позиція в "газовій війні"; розширення складу партнерів в економічній і військовій сферах тощо.

Антикризова самоорганізація або подальша колонізація? Світова фінансово-економічна криза й перманентні військові конфлікти певною мірою відволікають увагу Заходу від України, що сприяє створенню сприятливої ситуації для відновлення суб'єктності розвитку. У нашій державі є шанс вирватися з "обіймів" стратегів "керованого хаосу". Проте чи зможемо їм скористатися та стати одним із лідерів інноваційного розвитку? Якщо ні, то на Україну чекає доля сировинного придатка, фактично статус колонії, реальна втрата суверенітету.

Особливості використання технології "керованого хаосу" в окремих країнах. Специфіка застосування концепції "керованого хаосу" в Україні пов'язана з процесами розпалювання націоналізму, що значно підвищує ефективність стратегії руйнування суб'єктності розвитку порівняно з Росією.

Особливості використання технології "керованого хаосу" в Косово полягали у зіткненні на невеликій території великих проектів та інтересів, а також суб'єктів, які за ними стояли (проект "Велика Албанія", ісламський проект, мафіозний проект наркотрафіку, терористичний, військово-енергетичний проекти) [24].

В Іраку, Афганістані, Югославії, Грузії й інших країнах також була певна специфіка перебігу зазначених процесів, проте результат скрізь однаковий — руйнування суб'єктності розвитку.

Чому система національної безпеки України адекватно не реагувала на застосування технології "керованого хаосу"? Безпеку розуміємо як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Потрібно ухвалити закон, що регламентує нову стратегію підтримання безпеки соціальних систем, оскільки попередня, сформована ще в середині минулого століття, не відповідає викликам і загрозам сучасного суспільства. Зокрема, її основні засади було сфокусовано в таких неявних настановах:

— авторитарність підходу до проблем безпеки, домінанта самодостатності держави під час їх розв'язання;

— спрямованість на дистанціювання особи, суспільства й держави, ігнорування механізмів суб'єктування;

— орієнтованість на статичність інтересів особи, суспільства й держави;

— "окопна логіка", фокусування уваги на стані захищеності від загроз, а не на здатності адекватно діяти в умовах, що динамічно змінюються.

Наведені настанови поєднуються з ігноруванням проблем безпеки: гармонії соціально-політичної та економічної організації з традиціями української цивілізації; легітимності влади й ідентифікації громадян; системи національних проектів; інноваційного розвитку. Також нівелюється стратегічне значення соціальних систем як базового критерію безпеки суспільства.

Ці настанови залишають поза полем уваги системи національної безпеки головний чинник виживання країни в нинішніх умовах — здатність до розвитку. Очевидний архаїзм наведених принципів актуалізує завдання з формування сучасного методологічного базису національної безпеки України.

Потрібно розробити й впроваджувати в життя "Стратегію національної безпеки до 2030 року", що має бути орієнтована на кореляцію проблем безпеки й розвитку. Важливо, щоб процес реалізації стратегічних завдань був забезпечений реальними планами й відповідальними суб'єктами їх виконання.

Цей документ має давати можливість адекватно реагувати на бурхливі зміни сучасного світу, що кинули виклик концепціям безпеки соціально-економічних систем, сформованим у ХХ ст. Зміни насамперед пов'язані з розвитком постіндустріального суспільства, процесами глобалізації, зниженням ролі держав і зростанням впливу "прихованих" суб'єктів соціального управління. Зазначені трансформації в ХХІ ст. стають фундаментальними, а отже й здатність систем до змін має бути сильнішою та масштабнішою. З позицій суб'єктно-орієнтованого підходу питання безпеки слід розглядати в нерозривному зв'язку з проблемами розвитку.

Підтримання національної безпеки — це забезпечення здатності громадян, суспільства й держави до

спільного соціального відтворення та розвитку в умовах середовища, що динамічно змінюється, а також захищеність стратегічних національних проєктів, спрямованих на цивілізаційний поступ країни.

Висновки. Останніми десятиліттями дедалі частіше доводиться констатувати динамічне формування безсуб'єктності розвитку в різних країнах світу (Чилі, Росія, Югославія, Україна, Грузія, Афганістан, Ірак та інші). Причини її виникнення в кожному випадку мають певну специфіку, проте об'єднавчими є спільні риси, притаманні концепції "керованого хаосу". Її використання зумовлено тим, що під егідою "демократії" еліти наполегливо вибудовують світ на власний розсуд, не гребуючи для досягнення своїх цілей удаватися до впровадження в "неслухняних нездорілих" країнах і регіонах дестабілізаційного режиму.

Організатори (користувачі) "керованого хаосу" мають на меті два основних завдання: перехопити управління в державі та блокувати її потенційну й реальну здатність до розвитку, передусім інноваційного.

Концепція "керованого хаосу" — це фактично нова форма колоніальної політики, перетворення низки країн на сировинний придаток "обраних" держав чи спільнот, під час якої реалізуються нерівноправні, грабіжницькі стосунки товарообміну й загарбання власності "колоній". Зрештою, результатом застосування концепції "керованого хаосу" є організація безсуб'єктності в країні чи регіоні, на які спрямовано агресію.

Негативні наслідки від застосування "м'якої" зброї за масштабами цілком відповідають уявленням про дію зброї масового ураження. Використання технології "керованого хаосу" суперечить чинним світовим нормам про невтручання у внутрішні справи держав і слугує підставою для порушення питання про організацію міжнародного контролю у сфері інформаційної безпеки із залученням експертів провідних країн світу. Зокрема, Китай і Росія, що останніми десятиліттями набули значного досвіду в цій галузі, могли б стати ініціаторами міжнародного правового регулювання застосування технології "керованого хаосу".

Список використаної літератури

1. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. — Москва : Прогресс, 1986. — 432 с.
2. Сенченко М. Мозкові центри країн світу / М. І. Сенченко, О. М. Сенченко, В. Г. Гастиншиков. — Київ : Персонал, 2016. — 278 с.
3. Mann S. R. Chaos theory and strategic thought / Steven R. Mann // Parameters. — 1992. — Vol. 22. — P. 54—68.
4. Сенченко О. Інформаційно-мережіві війни: теорія, моделі, алгоритми / О. М. Сенченко. — Київ : КІТ, 2017. — 348 с.
5. Сенченко М. Біла книга України, або Вашингтонський консенсус в дії: наслідки екон. реформ 1991—2001 / [авт.-упоряд.: Ю. І. Збітнев, М. І. Сенченко]. — Київ : Княгиня Ольга, 2003. — 249 с.
6. Сенченко Н. Судьба Украины в мире управляемого хаоса / Н. И. Сенченко. — Киев : Лира-К, 2018. — 208 с.

Mykola Senchenko

The concept of managed chaos is a new form of colonization

The article considers the concept of managed chaos as a new form of colonization, which involves the transformation of a number of countries into a raw material appendage of "selected" states or communities. At the same time unequal, predatory relationships of commodity exchange and seizure of property of "colonies" are realized.

It is proved that managed chaos technologies is a new type of weapons of mass destruction, an uncontrolled by international organization, is an effective tool and an effective means of struggle throughout the world.

The conditions of formation, methodological foundations and tasks of the concept of managed chaos are considered. In particular, they include population decline, which is not interested in organizers of the new world power; the weakening or destruction of nation-states with the transition of their management to the hands of transnational corporations and banks, criminal syndicates, supranational organizations. The application of the concept of managed chaos in economics and politics aims to transform the chaos of the economic and social life of countries that are victims of aggression.

Particular attention is paid to the task of destroying the subjectivity of development. The analysis of the use of managed chaos technologies in the destruction of the development of Ukraine has been carried out, since many experts have been diagnosed with the state of our country, which has been unable to move to a new course of positive economic growth for more than a quarter of a century.

The application of managed chaos technology is contrary to international norms for non-interference in the internal affairs of states. These arguments give rise provide grounds for raising the question of organizing international control in this area with the involvement of experts from leading countries in the world.

Keywords: managed chaos, organizational weapons, destruction technologies, governance, liberalism, democracy, colonization

References

1. Prigozhin I., Stengers I. (1986). *Poryadok iz haosa: novyj dialog cheloveka s prirodoj*. Moskva: Progress.
2. Senchenko M. I., Senchenko O. M., Gastinshikov V. G. (2016). *Mozkovi centri krayin svitu*. Kyiv: Personal.
3. Mann S. R. (1992). Chaos theory and strategic thought. *Parameters*, 22, pp. 54—68.
4. Senchenko O. (2017). *Informacijno-merezhevi vijni: teoriya, modeli, algoritmi*. Kyiv: KIT.
5. Senchenko M. I., Zbitnyev Yu. I. (2003). *Bila kniga Ukrayini, abo Vashingtonskij konsensus v diyi: naslidki ekon. reform 1991—2001*. Kyiv: Knyaginya Olga.
6. Senchenko N. (2018). *Sudba Ukrainy v mire upravlyaemogo haosa*. Kiev: Lira-K.

Надійшла до редакції 1 листопада 2019 року

УДК 94(477):[329.15.072.21:316
DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).21-26

Лариса Дояр,

*кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,*

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Знецінення радянського періоду вітчизняної історії як визначальний напрям гуманітарної політики сучасної України

Статтю присвячено проблемі духовного розвитку сучасної України. Проаналізовано гуманітарну політику влади, встановлену після Революції Гідності 2014 р. Під критичним кутом зору розглянуто питання правонаступності незалежної України, зокрема наголошено, що державні кордони, матеріальні та духовні статки нашої держави є, загалом, спадком колишньої Української Радянської Соціалістичної Республіки, а отже, гуманітарна політика, спрямована на знецінення радянського періоду вітчизняної історії, є хибною та несправедливою. Авторка дослідила процес практичної реалізації закону про декомунізацію, розглядаючи його як ідеологічне блюзнірство, спрямоване на винищення історичної пам'яті українського народу.

Ключові слова: *дерадянізація історичної свідомості українців, декомунізація, кампанія перейменувань географічних назв, знецінення радянської доби в історії України*

Постановка проблеми. Сучасна Україна є нащадком Української Радянської Соціалістичної Республіки — ця істина є цілком об'єктивною констатацією і тому цілковито беззаперечною. Більше того, вона є гарантією державної безпеки й територіальної цілісності незалежної України, адже наші кордони та народногосподарське майно — це спадок колишньої УРСР. Відмова від радянської доби історії є прямою загрозою суб'єктності України. Достатньо лише згадати, що до складу Організації Об'єднаних Націй наша держава увійшла у статусі УРСР, а територіальні межі сучасної країни сформувалися та конституювалися саме за радянської доби. Вважаємо за потрібне розглянути гуманітарну політику влади, спрямовану на тотальне знецінення радянського періоду вітчизняної історії, як хибну та необ'єктивну, що й становитиме мету пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманітарна політика України тривалий час вибудовується так, щоб поширити в суспільстві міцні переконання щодо несприйняття радянського періоду її історії. Окремі науковці закликають уникати навіть абрєвіатури УРСР. Цікаво, що механізм огидливого ставлення формується насамперед на фізіологічному, а не ідеологічному рівні, адже заперечувати гуманістичні переваги ідей соціалізму та їх успішне втілення у багатьох державах як Заходу, так і Сходу немає сенсу. Та й сама Україна декларує себе країною, що мріє про запровадження шведської моделі соціалізму та загалом прагне до стандартів "соціальної держави". Тож, демонструючи викривальне ставлення до радянської доби, влада зосередилася лише на декомунізації та забороні Комуністичної партії, тоді як соціалістичні ідеї та їх носії (партії) обструкції не піддаються, а продовжують діяти та відповідним чином еволюціонувати. У цьому вбачаємо звичайні шахрайські дії стосовно суспільної свідомості, адже зруйнований СРСР пішов у небуття на стадії "розвинутого соціалізму", а щодо комунізму, то вже за правління Л. Брежнєва на офіційному рівні його потрактовували як віддалену в

часі перспективу, а на побутовому — як недосяжну мрію. Хоча, варто зазначити, що в жахливих умовах 1990-х рр., коли панували тотальне безгрошів'я, безробіття та шалена інфляція, а незахищена людина опинилася під тиском цинічної фрази "Це суто твої проблеми", пересічні громадяни із сумом констатували, що, виявляється, в УРСР ми вже жили за комунізму, тільки про це не здогадувалися. Утім, то була фігура мови й не більше... Інакше кажучи, у боротьбі з соціалістичним минулим наша влада зосереджується не на запереченні народженої в Європі й актуальної для усього світу ідеології соціалізму — задля цього їй просто не вистачає аргументів, — а на поширенні огидних стереотипів про радянську буденність, які споживаються суспільством на рівні умовних рефлексів чи навіть фізіологічних інстинктів, абсолютно не піддаються критичному аналізу, а отже, суперечать об'єктивній історичній істині.

Виходячи з цього, оголошена владою війна з комунізмом, якого в СРСР не було, втілена в нещодавньому законі України про декомунізацію, насправді є війною проти історичної пам'яті нації, війною проти кількох поколінь, війною проти особистих біографій великого суспільного загалу. Остання не має нічого спільного з реальною ідеологічною війною, адже воювати вже давно немає з чим — за роки незалежності від комуністичного світогляду колишніх громадян СРСР нічого не залишилося. Радянська свідомість сьогодні збереглася здебільшого лише на рівні особистих рефлексій, приємних спогадів про дитинство, юність та молоді роки. Звичайно, що вікові характеристики підживлюються меморатами про смачні помідори ціною у 3 копійки за кілограм, натуральне фруктове морозиво за 7 копійок, безкоштовні поїздки у кримські санаторії, дармове державне житло з копійчаними тарифами за комунальні послуги. Для деяких, народжених у СРСР, залишаються актуальними почуття гордості за велич країни, на чю думку зважав весь світ, на яку покладало надію слаборозвинене оточення. Проте на цьому ностальгія за радянським

минулим, власне, й закінчується. Тож жало декомунізації фактично спрямовано проти чуттєвого, а не свідомого складника сучасного буття.

Водночас не варто сприймати діяльність влади у напрямі декомунізації лише як примітивну боротьбу з "вітряками". Адже, викорінюючи позитивні враження про певний історичний період, вона домагається успіху в проведенні замісної терапії — на тлі сміттезації радянської історії прагне підняти статус вигаданих нею історичних цінностей. На цьому етапі вмикається механізм міфологізації суспільної свідомості, що бездоганно працює за умов вилучення сторонніх, неприйнятних наративів, якими є спогади про радянський спосіб життя — мирний, прогностичний, позитивний і фактично позбавлений ідеології. Остання жила своїм, окремих життям — на рівні партійних та державних документів, публічних зборів, святкових гасел, книгодруків політвидавців тощо. Звичайно, йдеться про брежневський період радянської історії, адже відданих свідків сталінізму, коли ідеологією були просякнуті не тільки побут, а й ліжко, вже не залишилося — тож радянське життя на сучасному етапі асоціюється не з добою жорстоких випробувань і складностей зростання, а з періодом банального мішанського добробуту часів "дорогого Леоніда Ілліча". Останнє в поєднанні з всеосяжним патерналізмом держави забезпечувало населенню відносно спокійний перебіг особистого життя. Однак на тлі тотальної бідності в сучасній Україні подібні спогади вкрай небажані — як наслідок, народжується ідея проведення декомунізації, яка за 30 років після руйнації СРСР виглядає запізнілою в часі, але цілком доречною, з урахуванням "тепліх" спогадів про життя в Радянській Україні. Отже, цілком очевидно, що декомунізація намагається влучити не в комунізм (якого не було в СРСР), не в соціалізм (який з успіхом розбудовують у світі), а в почуття людей, які живляться спогадами про спокійне, забезпечене життя. Декомунізація — це, по суті, заборона на власні враження від пережитого минулого. Громадян примушують забути те, що вони пам'ятають із досвіду, та нав'язують новий стереотип спогадів, сформованих "лікарями" історичної свідомості нашого народу.

Методом антирадянського медичного щеплення стала кампанія перейменувань. Слід зазначити, що пройшовши брудним чоботом по близьких для мільйонів людей географічних назвах під виглядом їх буцімто справедливої декомунізації, інквізитори від влади делікатно оминають "матеріальні" факти. Перейменовуючи об'єкти, влада закликає називати їх інакше, щоб забути про історію їхнього походження, а саме про те, чиїми руками, зусиллями, потом і кров'ю вони будувалися. Відкидаючи радянську спадщину, влада безсоромно користується її набутками, фактично не маючи власних досягнень у розбудові матеріальної інфраструктури держави. Це викликає в суспільстві нігілістичні настрої, адже, справді, якщо у вас алергія на все радянське, то знесіть його до останньої крихти, з гордовито піднятою головою припиніть ним користуватися, збудуйте власне обійстя та

назвіть усі його об'єкти новими, прийнятними для вас іменами. Будувати ж нову мапу на матеріальному фундаменті УРСР, водночас зневажливо фарбуючи його в кольори смерті, принаймні неорядно.

Варто наголосити, що перейменування географічних назв українська влада запозичила у чиновників Російської імперії. Загалом, світ на цю хворобу реагував мало — про це свідчать поодинокі випадки, пов'язані з конкретними подіями чи історичними постатями: на думку спадає лише назва столиці США Вашингтон, а от Париж (чого він тільки не бачив) завжди був Парижем, і у Бонапартівськ його ніхто ніколи не перейменовував, власне, як і Лондон, Мадрид, Прагу чи Варшаву, тоді як російські "уропатріоти" з початком Першої світової війни перекрестили свою столицю на Петроград — візантійський аналог німецької назви Петербург. Царську традицію взяли на озброєння й більшовики, які в запалі переможного крокування радянської влади країною, форсованої індустріалізації, колективізації й культурної революції з піднесенням завзяттям використовували власні імена для перейменування старих назв та надання своїх прізвищ чи псевдонімів численним новобудовам.

У межах нашої країни цей процес був вельми актуальним, адже не слід забувати, що міське обличчя української нації — освічене, інтелектуальне, індустріальне, естетично розвинене — було сформовано саме за радянської влади. На початок 1920-х рр. на наших теренах панувала тотальна неписьменність (до 87%) та структурна одноманітність нації (90% селян). Українці стали масово пролетаризуватися, переселятися в міста на початку 1930-х рр., шукаючи роботу, уникаючи антикуркульських репресій, а головне, рятуючись від голодомору. Розбудова соцміст (райони з такою назвою є в усіх індустріальних центрах України) стала прикметою того періоду, а потреба найменувати нові житлові квартали була як ніколи реальною. Тож, з огляду на тогочасні реалії, надання революційних назв (узагальнених чи персоналізованих) містам, вулицям та різноманітним об'єктам було історично обумовленим.

Зауважимо, що чимало радянських назв опинилися на мапі України по праву історії, бо на той момент уособлювали вияв всенародної поваги та вдячності. Зокрема, до недавнього часу в Харкові були вулиці Стаханова, Другої П'ятирічки, що увічнювали факти масового трудового героїзму наших дідів та прадідів, їх важку фізичну працю під час розбудови індустріальної держави. У роки другої п'ятирічки (1933—1937) на території країни було збудовано такі промислові гіганти, як Криворіжсталь, Азовсталь, Запоріжсталь, Харківський тракторний завод, Дніпровський алюмінієвий завод, Новокаматорський машинобудівний завод та багато інших потужних об'єктів, загалом понад 1000 підприємств. Упродовж другої п'ятирічки було здійснено "металургійний стрибок" — металургійна промисловість України зросла майже втричі. Постать Олексія Стаханова (1905—1977) була яскравою ознакою другої п'ятирічки — кадіївський

(Донбас) шахтар, забійник, засновник руху передовиків, він поклав початок гідній всенародній традиції: працювати сумлінно й наполегливо в ім'я процвітання своєї держави, рідного краю та свого народу. У Стаханова було безліч послідовників у різних галузях промисловості й сільського господарства, які буквально клали своє життя заради зростання могутності України та її народу. Стахановці не були крадіями народного добра чи корупціонерами-офшорниками — вони демонстрували суспільству найкращі приклади патріотичної громадянської поведінки. Тож подібні факти перейменування викликають здивування — невже сучасній Україні не потрібні такі виховні орієнтири, як працелюбність, самовідданість, закоханість у справу свого життя, чи не це складники справжнього патріотизму та щирої любові до своєї Батьківщини та свого народу...

Здається, що на місцях добре розуміють усю прикрийсть кампанії перейменувань і намагаються потайки чинити опір, вдаючись до притаманного українському народові саркастичного глузування. Саме таким, на наш погляд, є перейменування вулиці "Соціалістичної" у Запоріжжі на вулицю "Успішну" — по суті, це ледь завуальована пародійна алегорія на всю кампанію, що чинив владний режим п'ятого Президента України. Автори такого перейменування, вочевидь, наголошують, що Україна була успішною за доби соціалізму, а тому знецінювати цей історичний період у долі нашого народу не варто.

Найбільш гумористичною є мапа перейменувань у колишньому Дніпропетровську: колектив, який працював над виконанням положень закону про декомунізацію в одній з найрозвинутіших областей України, буквально фонтанував бурлескними ідеями. Останні викликають не тільки посмішку, а й гомеричний сміх. Чого варте перейменування колишньої вулиці "Радянська" на вулицю "Славна" — цілком прозора алегорія, очевидна солідаризація з жителями Запоріжжя. Глузливий натяк міститься і в новому найменуванні колишньої вулиці "Комісарівська" — відтепер це "Гайдамацька". Ототожнити більшовицьких комісарів із гайдамаками було під силу лише славнозвісним дніпропетровським кавецьникам. Викликає сміх перейменування провулка "Піонерський" на "Скаутський", вулиці "Юних лєнінців" на вулицю "Козака Мамаєва" (у віці юної піонерки із задоволенням грала в козаків-розбійників і, здається, що ці спогади тішать не тільки мене). Філологічною (орфоепічною) забавкою виглядає перейменування вулиці Дмитра Донського на вулицю Дмитра Донцова, вулиці Бонч-Бруєвича на вулицю Байди-Вишневецького — окрім того, зіштовхуючи добу середньовіччя із суспільно-політичними течіями модерної доби, автори проекту перейменувань дніпропетровських вулиць влучили, як то кажуть, у саме "яблучко", натякнувши на оригінальність, самодостатність та цивілізаційну цінність кожного історичного періоду, що у своєму розвитку пройшов наш народ. Іронічну логіку простежуємо в новій назві вулиці Чкалова — відтепер це вулиця Святослава Хороброго. Якщо згадати комплементарні характеристики сина

княгині Ольги й добре знатися на історії, тобто розуміти, що нащадки Рюрика ніколи не правили на Дніпропетровщині, то стає очевидно авторська гіпербола, свідомо вжита щодо постаті Валерія Чкалова (1904—1938) — Героя Радянського Союзу, льотчика-випробувача, який 1937 р. здійснив рекордний переліт Москва — Ванкувер через Північний полюс, а згодом загинув, випробовуючи нову модель літака. Не маючи можливості зберегти ім'я хороброго радянського аса, автори перейменувань вдалися до щирої хитрості, ототожнивши Валерія Чкалова з відважним руським князем. У філософському, констатаційному ключі виконано й перейменування відомої всім вулиці Кірова у Дніпропетровську — від 2016 р. вона отримала назву "Старий шлях". Свого часу юний Ілліч вирішив піти "іншим шляхом", згодом поставив на той шлях величезну Російську імперію, і було на тому шляху всякого — сумного та радісного, за три чверті століття постала могутня держава, виросло кілька поколінь, а тепер той шлях "старий" і розбитий. Яка вишукана крапка у проекті перейменувань — цілком у душі команди кмітливих і винахідливих, що перемагала наприкінці 1980-х рр. у Москві, гідно представляючи мою рідну альма-матір — Дніпропетровський державний університет імені 300-річчя возз'єднання України з Росією. Отже, залишається лише вклонитися людям, які встали на захист власних переконань і збереження суспільної історичної свідомості, використовуючи набуті знання й таланти. Подібна форма протесту чогось-таки варта.

Перейменування в Одесі, як не дивно, іронією не позначені, натомість виглядають більш ніж неоднозначно. Декомунізуючи своє місто, одесити рішуче реанімували старі імперські назви — відтепер на міській мапі є вулиці Єлисаветградська, Катерининська, Рішельєвська, Ланжеронська, Грецька, Мала Арнаутська, площа Думська, провулки Лютеранський та Воронцовський тощо. Чим кращі українофобські часи царату за радянський період історії України, залишається незрозумілим. Якщо комуністичні діяння розглядаються як нищівні й декомунізація проводиться в цьому сенсі, то монархічна доба не позначена кампаніями українізації та ліквідації неписьменності, тим більше є ворожою для долі нашого народу. Нелогічним виглядає і той факт, що ім'я новоросійського генерал-губернатора, графа Михайла Воронцова (1782—1856) було повернуто на мапу міста, а його відомого ровесника, письменника Олександра Грибоєдова (1795—1829) вилучено. Що й говорити — "горе з розуму", як в його однойменній класичній п'єсі. Звичайно, "декомунізувати" дворянина, царського дипломата першої чверті XIX ст., напевно, було не варто, але якщо згадати теперішню назву цієї одеської вулиці (вулиця Шухевича), то питання відпадають самі собою.

Взагалі, на наш погляд, сучасні перейменування стали образливим відзеркаленням сміттєзації радянського періоду історії України, підставою для визнання його негідності до увічнення. До цього висновку спонукає навіть поверховий аналіз кампанії

перейменувань. Зокрема, через байдуже чиновницьке сумління з нашої мапи зникли імена високоосвічених більшовиків-інтелігентів, які сприяли політичному й національно-культурному розвитку українського народу. Йдеться не тільки про революціонера-дворянина, послідовного захисника національних меншин у тюрмі народів — Росії, безжалючого руйнатора Російської імперії Володимира Леніна (1870—1924): вбивча констатація Ілліча стосовно участі царату в Першій світовій війні містила у собі українофільську тезу про те, що Російська імперія вступила в імперіалістичну війну заради того, щоб остаточно придушити визвольний рух в нашій країні — на той час ця теза була поодиноким на тлі вірнопідданських дій українських політичних партій [3, с. 318]. Окрім того, Ленін задокументував себе як збирач і захисник українських етнічних кордонів [1; 5]: на етапі існування Донецько-Криворізької радянської республіки (1918) її організатор і лідер, більшовик Артем проголошував, що ДКРР із центром у Харкові є частиною Російської Федерації, натомість Ленін укупі з Яковом Свердловим стали на захист цієї території як української [2, с. 70]. Цікаво, що за життя вождя світового пролетаріату (до 1924) до складу УСРР входили Таганрозький і Шахтинський округи, котрі тепер перебувають у складі Росії.

Утім, якщо постать Леніна, попри наведені факти, залишається контрверсійною для нашої історичної пам'яті, то поміж вимараних імен є люди, які уособлювали не тільки партійні, а й загальнолюдські цінності. Наприклад, відповідно до розпорядження № 125/1 Київського міського голови від 19 лютого 2016 р. у столиці було перейменовано вулицю Бонч-Бруевича. Однак професійний революціонер, історик і літератор Володимир Бонч-Бруевич (1873—1955) свого часу активно листувався з одним із патріархів української літератури Іваном Франком (1856—1916), перекладав і розповсюджував його твори, а 1912 р. власними зусиллями видав перший том праць видатного українського філософа й поета Григорія Сковороди (1722—1794) [6, с. 528]. Невдячним дикунством є й перейменування вулиці Луначарського, який задовго до революційних подій, в умовах чинних царських указів стосовно заборони української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р., Циркуляр про іновірців 1910 р.) захоплювався й популяризував творчість Тараса Шевченка та присвятив йому авторське дослідження — в українському перекладі 1917 р. його видала друкарня М. Амчиславського у Полтаві [4]. Перекладач праці М. Чудінов (Богун) зазначає, що з усіх промов, влаштованих українською еміграцією в Парижі 1911 р. на честь 50-х роковин Кобзаря, найбільше його вразив виступ А. Луначарського, який першим із соціалістичного табору "подав голос щодо природи шевченкового націоналізму, а разом з тим мав сміливість та відвагу виказати виправданість українських домагань того часу" [4, с. 3]. Соратник Леніна називав націоналізм Т. Шевченка "братерським", народженим почуттям "ворогування до гнобителів" [4, с. 16] і наголошував, що він позбавлений шовінізму й соціал-патріотизму. Націона-

лізм поета — це вікові страждання українського народу, який, не зазіхаючи на чуже, прагне здобути своє. В цих оцінках А. Луначарський солідаризувався з Леніном, який стверджував, що є два типи націоналізму: реакційний націоналізм панівної нації та прогресивний націоналізм пригнобленої нації. У своїй книжці більшовик Луначарський демонстрував глибоке знання української дійсності: "Не тільки солдатський чобіт Миколи I топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція стигається свого мужицького мовлення, силкується замінити свою чудову мову каліченим недомовним, напівмосковським наречієм" [4, с. 17]. Шанувальник Кобзаря наголошував, що поет одночасно і оспівував, і засуджував насилля: славив селянську різанину, подвиги Гонти й Залізняка, але водночас дорікав гайдамакам "за задрість до чужої хати і комори" [4, с. 19—20]. А. Луначарський поділяв думку, що жорстокість революціонера — це єдина жорстокість, яка може йти у парі з "найглибшою ніжністю серця" [4, с. 19].

Варто нагадати, що Анатолій Луначарський (1875—1933) був полтавцем за народженням, навчався в київській гімназії й у ранзі одного з фундаторів пролетарської літератури сприяв розвитку українського письменства, зокрема організації ВАПЛІТЕ (Всеукраїнської асоціації пролетарської літератури), яку очолював представник національно-культурного відродження радянської доби, основоположник революційної україномовної прози Микола Хвильовий (1893—1933). Цікаво, що і на цьому позитивний вплив А. Луначарського на українську культуру не завершується: його політичний памфлет "Канцлер і слюсар" ліг в основу німої кінострічки, знятої відомим українським режисером Володимиром Гардінім 1924 р. на базі Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Лейтмотивом фільму стала зазначена українофільська теза Леніна щодо причини вступу царської Росії у Першу світову війну, зокрема йшлося про провальну війну Нордландії проти Галікації, після чого в Нордландії припинила існувати монархія та відбулася соціалістична революція.

Слід зазначити, що внаслідок кампанії перейменувань із карти України зникли не лише імена лідерів та активних діячів РСДРП(б)-РКП(б)-ВКП(б)-КПРС, а й імена, пов'язані зі сталим соціально-економічним і культурним зростанням нашої держави. Загальновідомо, що за економічним потенціалом УРСР входила до десятки найрозвинутіших країн Європи. Республіка мала космічну галузь і виробляла унікальні ракетні двигуни. Тож перейменована нині вулиця Валентини Терешкової — першої жінки-космонавта — на мапі Києва була переконливою констатацією наших здобутків, а отже, цілком доречною.

Цікавим спостереженням у цьому сенсі є провокаційна логіка сучасних перейменувань. Зокрема, під прес винищення потрапили імена численних жертв сталінських репресій (Косіор, Постишев, Кіров, Якір, Тухачевський, Уборевич, Блюхер та багато інших). Викорінюючи останні, влада п'ятого Президента України, по-перше, висловила незгоду з процесом десталіні-

зації, визнаною світом добою "відлиги", а по-друге, за одним ходом "привітала" правильність жорстоких дій тирана, що з власної ініціативи відправив на ешафот людей, яких сучасна влада називає ворогами українського народу. Солідаризація нашої влади з радянським сатрапом виглядає не тільки дивно, а й наводить на певні роздуми.

Поштовхом для тотальної сміттезації радянської історії України стали події на київському Майдані Незалежності наприкінці 2013 — на початку 2014 рр., адже до цього процес мав пазлоподібний, фрагментарний характер і був позбавлений будь-яких ознак динамізму. Державний переворот, влаштований представниками олігархату задля чергового перерозподілу влади, цілком у дусі радянської традиції ідеалізації масових виступів народу, дістав назву Революції Гідності — свого часу більшовицький заколот 1917 р. у Петрограді також був замаскований під сакральною назвою "Велика Жовтнева Соціалістична Революція". Цинічна кліка новітніх владолюбців, використовуючи сучасні технології управління натовпом, перетворила Майдан 2013—2014 рр. на криваве побоїще. Іменами невинних жертв політичних людожерів також називають географічні об'єкти, хоча їхні родини радо обміняли б мовчазні меморіальні топоніми на живих близьких людей.

Біфуркаційним моментом зазначених подій стала бандеризація Майдану — саме тоді стартував процес сміттезації радянської історії. Під червоно-чорним прапором Української повстанської армії, без будь-яких авторських алегорій, розпочався форсований наступ на історичний образ Радянської України. І, судячи з назви нової концепції експозиції у столичному Національному музеї історії України у Другій світовій війні, це протистояння й дотепер залишається "незавершеним"...

Головною метою тотальної бандеризації країни вкотре стала не боротьба з міфічним комунізмом чи запровадженням в Європі соціалізмом, а нестримне

бажання помножити на нуль усі досягнення радянського періоду історії України. Проте оскільки бандеризація визначалася лише логікою збройної боротьби, на відміну від радянської, що, крім ідеологічного навантаження, містила й розбудовчий зміст, то завзяте винищення сторінок свого минулого перетворилося на акт самоспалення.

Блукаючи вулицями столиці, повсякчас ловиш себе на думці: все, що бачиш, усе, що гідне естетичної та історичної уваги, було збудовано за колишньої доби, зокрема й за радянської влади. І ці спостереження є реалістичними не тільки під час туристичного огляду столиці — вони історично достеменні для найвіддаленіших кутків нашої держави. Тож бандеризація не є адекватною заміною радянської — остання слугує подразником активізації національного руху, збудником суспільної свідомості, що в запалі боротьби схиляється до руйнаторських дій і схаменеться лише тоді, коли втратить матеріальний добробут. Захоплення Майданом розпочало розвиватися, як туман, тільки-но громадяни зіштовхнулися з логікою нового ціноутворення на комунальні послуги та споживчі товари. Бандеризація як антиросійський вектор розвитку нашої держави перетворилася на механізм істотного погіршення життя українців. Хоча, варто наголосити, що патріотично налаштований народ був готовий до випробувань і погоджувався терпіти, однак бандеризація зависла на логіці перманентного протистояння й не запропонувала дієвої програми будівництва постмайданної України. Зміст діяльності переможців Майдану був зведений до боротьби з попереднім режимом (програма-мінімум) та остаточної перемоги над радянським минулим (програма-максимум).

Висновки. Трансформація суспільної свідомості, що здійснюється шляхом знецінення довготривалих періодів історії власного народу, є помилковим рухом, що веде в сумне нікуди та позбавляє нашу націю вагомих сторінок її гідної біографії.

Список використаної літератури

1. Варгатюк П. Донецько-Криворізька радянська республіка в оцінці В. І. Леніна / П. Варгатюк // Сторінки політичної історії України. — Київ : Вища школа, 1990. — С. 83—91.
2. Історія Української РСР у 2-х т. Т. 2 / Редкол. П. П. Гудзенко, І. М. Мельникова та ін. — Київ : Наукова думка, 1967. — 860 с.
3. Ленин В. И. Социализм и война / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. — Изд. 5. — Т. 26. — Москва : Политиздат, 1969. — С. 307—350.
4. Луначарський А. В. Великий український поет (Т. Шевченко) / А. В. Луначарський, переклад М. Чудінова (М. Богун). — Полтава : Др. М. Г. Амчиславського, 1917. — 32 с.
5. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас та ін. — Київ : Генеза, 2002—2003. Т. 2: Революція в Україні: політично-державні моделі та реалії (1917—1920) / В. Ф. Солдатенко, В. Ф. Верстюк. — Київ : Генеза, 2003. — 488 с.
6. Українська Радянська енциклопедія у 12 т. / Гол. ред. М. П. Бажан. — Київ : Головна редакція УРЕ. — Т. 1. — 1977. — 542 с.

Larysa Doiar

The destruction of the Soviet domestic history what a significant direction humanitarian policy in modern Ukraine

The article is devoted to the problem of spiritual development of modern Ukraine. The author analyzes the humanitarian policy of the authorities established after the Revolution of Dignity in 2014. From a critical perspective, the issue of the succession of an independent Ukraine is considered, in particular, it is emphasized that the state borders, material and spiritual assets of our state

are, for the most part, the legacy of the former Ukrainian Soviet Socialist, Socialist Republic therefore, humanitarian policies aimed at devaluing the Soviet period of national history are false and unjust. The author analyzes the process of practical implementation of the law on decommunization, considering it as ideological blasphemy aimed at destroying the historical memory of the Ukrainian people.

Keywords: de-Sovietization of historical consciousness of Ukrainians, decommunization, campaign of renaming of geographical names, depreciation of Soviet era in the history of Ukraine

References

1. Vargatyuk P. (1990). Donecko-Krivorizka radyanska respublika v ocinci V. I. Lenina. *Storinki politichnoyi istoriyi Ukrayini*. Kyiv: Visha shkola, pp. 83—91.
2. Gudzenko P. P., Melnikova I. M. ta in. (1967). *Istoriya Ukrayinskoyi RSR u 2-h t. T. 2*. Kyiv: Naukova dumka.
3. Lenin V. I. (1969). Socializm i vojna. *Poln. sobr. soch.*, 5 (26). Moskva: Politizdat, pp. 307—350.
4. Lunacharskij A. V. (1917). *Velikij ukrajinskij poet (T. Shevchenko)*. Poltava: Dr. M. G. Amchislavskogo.
5. Kuras I. F. ta in. (2002—2003). *Politichna istoriya Ukrayini. XX stolittya : u 6 t. T. 2: Revolyuciya v Ukrayini: politichno-derzhavni modeli ta realiyi (1917—1920)*. Kyiv: Geneza.
6. Bazhan M. P. (gol. red.), (1977). *Ukrayinska Radyanska enciklopediya u 12 t. T. 1*. Kyiv: Golovna redakciya URE.

Надійшла до редакції 28 жовтня 2019 року

УДК 37.011.2:07]:331.548

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).26-30

Тетяна Лебединська,

викладач Барського гуманітарно-педагогічного коледжу

імені Михайла Грушевського,

e-mail: tetianaboboshko@ukr.net

Медіаповедінка української молоді у процесі професійного самовизначення

З позиції соціокомунікаційного підходу досліджено особливості медіаповедінки української молоді, простежено залежність між медіаповедінковими моделями та механізмами ухвалення вагомих життєвих рішень, зокрема у сфері професійного вибору.

Викладено результати емпіричних досліджень, проведених у ході вступної кампанії в Барському гуманітарно-педагогічному коледжі імені Михайла Грушевського. Під час анкетування на тему "Мої улюблені медіа" зібрано первинні дані щодо досвіду медіаспоживання 65 абітурієнтів віком 14—15 років.

На основі результатів опитування розглянуто практики медіаспоживання та з'ясовано, що традиційними інформаційними платформами для молоді є телебачення й інтернет. Проаналізовано звички респондентів до читання книг, преси, телеперегляду тощо, обґрунтовано, що молодь має невисокий рівень медіаграмотності.

Розглянуто авторитетність інформаційних джерел як мотиваторів поведінки молоді. З'ясовано, що на процес професійного самовизначення найбільше впливає думка батьків і людей, які успішно зреалізувалися в професії, а також медіа (офіційні вебсайти, ЗМІ, соціальні мережі).

Простежено кореляцію між самостійною роботою з медіаджерелами, ергономічністю здобутої інформації та ступенем довіри до неї: що більш самостійно та комплексно працює з різними інформаційними джерелами користувач, то повніше відчуває достатність інформації та довіряє їй. Рівень довіри до медіатекстів у підлітків є вищим, аніж у дорослих.

Виявлено, що здатність виділити головне, поєднати з власним життєвим досвідом, зробити відповідні висновки на основі наявної інформації — доволі актуальна проблема для молоді під час вибору професії. Наголошено на важливості рівня медіаосвіченості та медіавпливу в процесі професійного самовизначення особи.

Ключові слова: медіаповедінка, поінформованість, медіавплив, медіаосвіта, медіаграмотність, медіаспоживання, професійне самовизначення, молодь, абітурієнт, респондент

Постановка проблеми. Вагому аудиторну проблему медіакомунікацій становить здатність користувачів самостійно орієнтуватися в інформаційних потоках, вирізняти найважливіші аспекти, екстраполювати їх на власний життєвий досвід і робити відповідні висновки на основі здобутої інформації. Це питання надзвичайно актуальне для молодих осіб, які завершують навчання в середній школі та визначаються з майбутньою професією. У новій редакції "Концепції впровадження медіаосвіти в Україні" зазначено: "Стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними" [1, с. 5]. Виважена, компетентна медіаповедінка важлива, зокрема, під час професійного вибору.

Обираючи майбутню професію, молода людина має бути поінформованою щодо її суті, соціального запиту на фахівців уподобаної спеціальності, ситуації на ринку працевлаштування. Цю проблему порушує Р. Гребя, заступник міністра освіти і науки України в інтерв'ю "Українській правді": "Зараз Мінісвіти створює Національний електронний ресурс зайнятості (НЕІРЗ), тобто базу даних про випускників вишів. Основна її мета — дізнатися, який зв'язок існує між отриманими знаннями та працевлаштуванням молоді. Така інформація стане в нагоді і абітурієнтам та їх батькам. У вступників з'явиться можливість обирати на перспективу, спираючись на реальні шанси працевлаштування, а не на красиву назву" [3]. Однак у теорії та практиці соціальних комунікацій це питання досі не з'ясовано, зокрема яке значення відіграють здобуті знання й

медіа у професійному самовизначенні української молоді; які саме ЗМІ спонукають обирати певні професії; наскільки ефективною є профреклама; якої інформації бракує, аби ухвалити доленосне рішення. Зазначену проблематику слід ретельно вивчити, а відтак на основі соціокомунікаційного знання сформувавши в Україні новітню систему медіаосвіти, трудового виховання та профорієнтаційної роботи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Під час дослідження авторка спиралася на актуальні положення медіаосвіти, наведені в "Концепції впровадження медіаосвіти в Україні" (2016) [1], а також на наукові праці, присвячені медіавпливу в структурі практик медіаспоживання.

Значення медіавпливу на людину становить предмет досліджень Т. Крайнікової [9], Ф. Хрустальова [13]. Актуальною темою наукової полеміки є навчання медіаграмотності, формування медіакультури, що розглядають Г. Онкович [10], В. Іванов, О. Волошенко, В. Різун [6].

Проблему впливу медіа на молодь обсервували Д. Загатнов [5], О. Семенов [11]. Науковці стверджують: зрозуміти рівень культури споживання інформації молоддю необхідно для того, щоб стратегічно планувати розвиток медіагалузі та прогнозувати динаміку суспільної системи загалом.

Особистість — майбутній фахівець — формується під дією різноманітних впливів, зокрема й медійних. У разі некомпетентного споживання медіапродукції виникають ризики, наприклад, хибного професійного вибору. Від цього застерігає О. Іванов [7].

Зв'язок між практиками медіаспоживання та професійним самовизначенням молоді актуально розглянув О. Хоменко [12].

Отже, культуру медіаспоживання молодого покоління вже тематизовано в науковому дискурсі, однак комплексних досліджень із проблематики залежності професійного самовизначення від моделей медіаповедінки в теорії соціальних комунікацій не виявлено.

Мета статті: з'ясувати особливості медіаповедінки української молоді (на прикладі абітурієнтів Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського) у процесі професійного самовизначення.

Для досягнення поставленої мети було розв'язано такі **завдання:** опрацьовано фахову літературу за темою розвідки; проведено емпіричні дослідження під час вступної кампанії; на основі здобутих первинних даних з'ясовано особливості медіаповедінки української молоді на етапі професійного самовизначення.

Об'єкт дослідження: медіаповедінка українського абітурієнта.

Предмет дослідження: практики медіаспоживання, особливості медіаповедінки української молоді, залежність ухвалення важливих життєвих рішень, зокрема професійного самовизначення, від медійної інформації та медіавпливу.

Матеріал дослідження. У статті викладено результати теоретичних та емпіричних досліджень, проведених у червні—липні 2018 р. Під час вступної кампанії в Барському гуманітарно-педагогічному коледжі імені Михайла Грушевського опитано 65 абітурієнтів віком 14—15 років. Це учні шкіл, які проживають у

містах і селах Барського, Жмеринського, Шаргородського, Ямпільського, Мурованокуріловецького, Літинського районів Вінницької області та Деражнянського, Віньковецького, Новоушицького районів Хмельницької області. Найбільше респондентів — із сіл та селищ міського типу Барського району (Балки, Пляцина, Терешки, Васютинці, Іванівці, Мальчівці, Северинівка, Буцні, Маньківці, Окладне, Чернівці, Українське) та Жмеринського району (Стодульці, Мовчани, Станіславчик, Руданське, Голодьки, Браїлів, Мурафа, Ярмолинці).

Методи дослідження. Медіаповедінку респондентів, медіавплив та значення медіакомпетентності для професійного самовизначення молоді досліджено з позицій соціокомунікаційного підходу. Використано літературний метод для вивчення друкованих та електронних джерел, в яких акумульовано погляди дослідників на зазначену проблематику. Емпіричне дослідження за темою тривало впродовж 2018—2019 рр., було застосовано метод спостереження та анкетне опитування. Результати узагальнено за допомогою аналізу, синтезу та порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шляхом анкетування на тему "Мої улюблені медіа" зібрано первинні дані про практики медіаспоживання 65 абітурієнтів віком 14—15 років, з'ясовано ступінь медіавпливу на молодих людей, їхні поведінкові моделі, артикульовано значення медіа у процесі професійного самовизначення.

Практики медіаспоживання абітурієнтів. Із 65-ти респондентів 45 осіб (69%) читають художню та довідкову літературу: фантастику, детективи, твори шкільної програми, енциклопедії. Втім, слід, який залишають прочитані книги у свідомості молодих, є неглибоким, про що свідчать результати опитування. Наприклад, Ангеліна (15 років, м. Бершадь Вінницької обл.) стверджує, що любить читати пізнавальну літературу з астрології та твори китайських авторів, проте не зазначила жодної назви твору чи автора. Альона (15 років, смт Чернівці) на час опитування читала книгу "Людина-амфібія". Діана (15 років, м. Могилів-Подільський) читає твори С. Кінга, Р. Бредбері, але не зазначила назв. Світлана (15 років, с. Деречин Шаргородського р-ну Вінницької обл.) читає "Щоденники вампірів", але не зазначила імені автора. Виявлено високий відсоток нечитання — 31%, тобто майже кожен третій респондент не призвичаєний до книги.

Журналами й газетами цікавляться 26 респондентів (40%), і цей показник ще менший, аніж показник читання книжок. В окремих відповідях підлітки зазначали, що журнали знають і називали "Малютко" (Надія, 15 років, м. Шаргород), "Пізнайко" (Світлана, 15 років, смт Муровані Курилівці), "Пригоди" (Вікторія, 15 років, Барський р-н), "1000 рецептів" (Яна, 15 років, Сокірянський р-н). Характерно, що у відповідях опитаних згадують дитячі видання, й це, либонь, останнє, що вони читали із журнальної продукції.

Окремі респонденти звертаються до місцевих чи районних газет, наприклад, Іван (15 років, с. Веннигородок Козятинського р-ну) читає газету "RIA-Козятин"; Віктор (15 років, с. Окладне Барського р-ну) — газету "Барчани"; Надія (15 років, м. Жмеринка Вінницької обл.) інколи читає "Жмеринську газету", "33 канал" та інші.

Вагоміше місце в моделях медіаспоживання молодих людей посідає телеперегляд: 55 осіб (85%) дивляться різноманітні телеканали. Серед найпопулярніших: "1+1", "2+2", "СТБ", "М-1" "Новий канал", "ТЕТ", рідше — "Україна", "Мега", "СТС", "ICTV", "К-1".

Поміж усіх медіа найменше опитаних абітурієнтів цікавить радіо: лише 7 респондентів (11%) слухають радіопередачі, коли подорожують із батьками автомобілем. Наприклад, Ярослава (15 років, м. Бар) слухає "Радіо-FM", Іра (15 років, м. Хмельницький) — "Європу плюс", "Енерджи" та інші.

Соціальні мережі та онлайн-медіа для молоді — невід'ємна частина життя, важлива платформа дозвілля та комунікацій. 55 респондентів (85%) щодня обмінюються фотографіями за допомогою сервісу "Інстаграм"; 37 опитаних (57%) переглядають фільми та передачі через відеохостинг "ЮТуб"; інформацією з мережі "Фейсбук" користуються 32 підлітки (49%). Найпопулярнішим поміж респондентів є вебсайт "Вікіпедія", який уподобали 25 осіб (38%); 23 користувачі (35%) спілкуються чи надсилають повідомлення через мобільний додаток "Вайбер"; 15 абітурієнтів (23%) послуговуються соціальною мережею "Гугл+". Найпопулярнішим в опитаній аудиторії виявився розважальний візуальний контент: графіка, фото, відео.

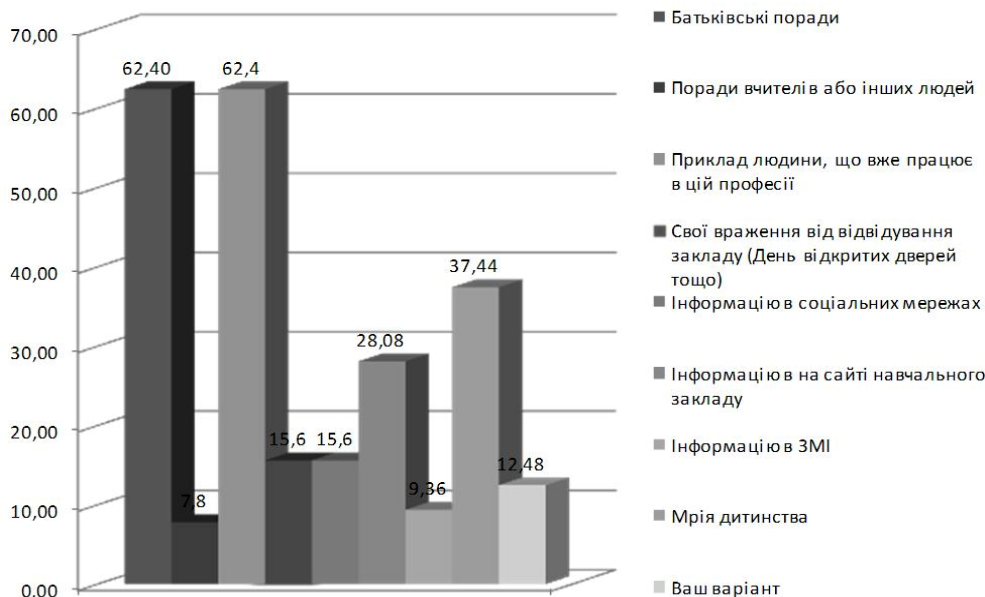
Такі моделі медіаповедінки є цілком закономірними: більшість респондентів походить із сільської місцевості, де до традиційних засобів споживання інформації належать телевізор і мобільний телефон. Книгарні, точки продажу преси, книжкові заходи тощо є рідкісним явищем у таких населених пунктах, що при-

зводить до викривлення повсякденних практик медіаспоживання. Наші дані суголосні з висновками, викладеними у звіті "Актуальні проблеми ринку книжкової продукції в Україні в контексті завдань гуманітарної політики" Національного інституту стратегічних досліджень (2014—2019) [2].

Ступінь впливу медіа та лідерів думок на професійне самовизначення молоді. Практики медіаспоживання авторка розглянула в медіаповедінковій площині, у контексті авторитетності та впливовості інформаційних джерел як мотиваторів поведінки молоді. Увагу зосереджено на екзистенційно важливій для респондентів проблемі — професійному самовизначенні, відповідно до чого з'ясовано ступінь впливовості різноманітних інформаційних джерел, на які орієнтуються респонденти.

На запитання анкети: "Ви обираєте майбутню професію. На кого Ви орієнтуєтесь?" учасники надали такі відповіді (діагр. 1):

- 1) батьківські поради — 40 респондентів (62,4%);
- 2) приклад людини, яка вже працює за цим фахом — 40 (62,4%);
- 3) мрія дитинства — 24 (37,44%);
- 4) інформація на сайті навчального закладу — 18 (28,08%);
- 5) власні враження від відвідування закладу (День відкритих дверей тощо) — 10 (15,6%);
- 6) інформація в соціальних мережах — 10 (15,6%);
- 7) власний варіант — 8 (12,48%);
- 8) інформація в ЗМІ — 6 (9,36%);
- 9) поради вчителів чи інших людей — 5 (7,8%).

Діагр. 1. Медіа в системі мотиваторів професійного самовизначення молоді

Дані свідчать: під час вибору професії та відповідного місця навчання понад 62% молоді керується батьківськими настановами. Зафіксовано певну закономірність: більше залежать від батьківської думки підлітки, які менше читають. Наприклад, Владислав М. (15 років, с. Голодьки) не користується інформацією із соцмереж; інколи звертається до "Вікіпедії", якщо є доступ до інтернету. Фах обирає за батьківською порадою. За спостереженнями авторки,

певні абітурієнти заходять до аудиторії, де працює приймальна комісія, ще не визначившись щодо спеціальності загалом. У цій ситуації саме батьки, які їх супроводжують, ухвалюють остаточне рішення, до того ж багато з них попередньо проводять моніторинг інформації про майбутню професію, не залучаючи дітей. Тож постає запитання, на чому заснована міжособистісна комунікація в типовій українській родині: на авторитеті чи авторитарності?

Не менше впливають на вибір дітей успішно зреалізовані у професії люди — особисто знайомі й знані тільки через медіаінформацію. Для 62% абітурієнтів вони є лідерами думок. Наприклад, Діана Ш. (15 років, м. Могилів-Подільський) планує опанувати фах журналіста і відвідує такі ресурси: "Інстаграм", "Телеграм", "Ютуб", "Вікіпедія", "Фейсбук", "Пінтерест" та інші. Вибір професії зробила, зважаючи на інформацію з медіа, думку батьків і відомих персоналій галузі.

Сумарно 34 респонденти (53,04%) визначилися, послуговуючись різноманітними медійними каналами, зокрема соцмережами, сайтом навчального закладу та ЗМІ. Поміж них — Христина К. (15 років, смт Оратів), яка надає перевагу пізнавальній інформації з сервісів "Гугл", "Вікіпедія", "Інстаграм". Читає книги здебільшого зарубіжних авторів. Інформацію про фах юриста моніторила на сторінках соцмереж, хоче здійснити мрію дитинства, тому дослухається до власних бажань.

Вісім респондентів (12,3%) наголосили на тому, що самостійно здійснили професійний вибір. Зокрема, Анастасія (15 років, с. Нишивці Мурованокуріловецького р-ну) "реалізувала свої бажання"; Яна (15 років, с. Руданське) "завжди хотіла працювати з дітьми"; Ангеліна (15 років, м. Жмеринка) "робила вибір на власний розсуд".

Отже, найбільше на профорієнтацію абітурієнтів впливають люди, а не традиційні й новітні медіа, що спонукає до глибшого вивчення феномену лідерства в комунікаціях. Водночас медіавплив на професійне самовизначення молоді доволі значний. Прикметно, що найпопулярнішим джерелом стали не соціальні мережі (як припускала авторка дослідження), а офіційні вебсайти навчальних закладів, тож постає питання про якість контенту цих ресурсів.

Ступінь достатності інформації для професійного самовизначення абітурієнтів. На запитання: "Чи достатньо Вам інформації для того, щоб зробити свій вибір професії?" респонденти надали такі відповіді:

- а) достатньо — 44 (67,69%);
- а) недостатньо — 13 (20%);
- б) важко сказати — 8 (12,31%).

Отже, кожен третій підліток відчуває дискомфорт через брак інформації. Аналізуючи здобуті дані, спостерігаємо закономірність: нарікали на брак інформації ті особи, які насправді не шукали її самостійно, а орієнтувалися на поради батьків чи відомих персоналій.

Натомість абітурієнти, які зверталися до кількох інформаційних джерел (поради батьків, учителів, думки фахівців, пости в соціальних мережах, інформація на сайті навчального закладу), стверджували, що здобули

достатньо інформації. Тож самостійне комплексне порівняльне вивчення певного питання корелює із відчуттям повної поінформованості.

Довіра абітурієнтів до медіа та інформації про майбутню професію. Вагомою проблемою сучасних соціальних комунікацій є довіра. Вона становить основу стійких зв'язків, партнерства, репутаційного капіталу.

Абітурієнтам ставили запитання щодо інформації про їхній майбутній фах: "Чи довіряєте Ви цій інформації?". Відповіді були такими:

- а) довіряю — 44 (67,69%);
- б) не довіряю — 11 (16,92%);
- в) важко сказати — 10 (15,38%).

Отже, майже 68% аудиторії довіряли медіа. Якщо порівнювати ці дані з результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), здобутими в аналогічний час на вибірці дорослого населення, то виявиться, що рівень довіри до ЗМІ в дорослих респондентів був значно нижчим, зокрема 2018 р. він становив лише 31% [4]. Тож підлітки більше довіряють медіа та ставляться до них менш критично, ніж дорослі.

Висновки. Проведені емпіричні дослідження свідчать: українська молодь віком 14—15 років має невисокий рівень медіаграмотності; традиційними платформами для споживання інформації є телебачення та інтернет, їх використовує однакова кількість респондентів — по 85%, надаючи перевагу розважальному контенту (фото, відео тощо). Найменшу популярність поміж підлітків має радіо (11% інколи слухають музичні радіостанції).

Несформовані звички постійно читати книги, пресу, шукати й аналізувати інформацію призводять до неспроможності самостійно ухвалювати життєво важливі рішення. Зокрема, обираючи професію, понад 60% абітурієнтів орієнтуються на думку батьків чи приклад людей, які досягли успіху в професії. У перспективі важливо простежити роль лідерів думок у структурі культури медіаспоживання молоді.

Різноманітні медіа (соціальні мережі, офіційні сайти навчальних закладів, ЗМІ) є важливим джерелом інформації для абітурієнтів: на них орієнтувалося 53% і майже 68% довіряли цій інформації. Виявлено певну закономірність: самостійна робота з медіаджерелами корелює з відчуттям достатності інформації та довірою до прочитаного.

Заклади освіти та родини не дають молоді належної медіаосвіти, навичок пошуку та аналізу якісної інформації, що могло би стати основою для компетентного професійного самовизначення.

Список використаної літератури

1. *Концепція* впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдюнової, М. М. Слюсаревського. — Київ, 2016. — 16 с.
2. *Актуальні проблеми ринку книжкової продукції в Україні в контексті завдань гуманітарної політики.* — Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-rinku-knizhkovoi-produkcii-v-ukraini-v>. — Назва з екрана.
3. *Греба Р.* Де працює молодь? Настав час дізнатися. — Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/01/16/235067>. — Назва з екрана.
4. *Довіра* соціальним інститутам, грудень 2018 р. — Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>. — Назва з екрана.
5. *Закатнов Д.* Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Закатнов Д. — Київ : Педагогічна думка, 2012. — 160 с.

6. Іванов В. Ф. Медіаосвіта та медіаграмотність : [підручник] / редактор-упорядник В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за наук. ред. В. В. Різуна. — Київ : Центр вільної преси, 2012. — 352 с.
7. Іванов О. В. Курс лекцій "Соціологія масових комунікацій" / О. В. Іванов. Лекція 10. "Ефекти масових комунікацій". — Київ, 2013.
8. Крайнікова Т. Медіаконтрольованість як конститутивна ознака медіаконсюмеризму / Тетяна Крайнікова // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 5. — С. 45—48. — Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>. — Назва з екрана.
9. Крайнікова Т. ЗМІ в умовах глобальної трансформації медіаспоживання / Тетяна Крайнікова // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 6. — С. 38—42. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_6_14. — Назва з екрана.
10. Онкович Г. В. Медіаосвіта (загальний курс): програма навчального курсу для студентів вищих навчальних закладів / Ганна Онкович. — Київ : ІВО НАПН України, 2010. — 24 с.
11. Семенов О. М. Підготовка майбутніх учителів української мови і літератури до організації дозвілєвої діяльності старшокласників засобами медіаосвіти / О. М. Семенов // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2018. — № 4 (78). — С. 215—225.
12. Хоменко О. "Твій вибір" — як зробити вибір громадян свідомим за допомогою ЗМІ / за ред. О. Хоменка ; Академія української преси. — Київ : ЦВП, 2005. — 95 с.
13. Хрустальов Ф. Особливості медіаспоживання різних соціальних груп (на прикладі м. Запоріжжя) / Ф. Хрустальов // Грані. Соціологія. — 2014. — № 2.
14. Шевченко Т. Телебачення та Інтернет: особливості функціонування у контексті взаємодії з аудиторією / Т. Шевченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Соціальні комунікації". — 2012. — № 968. — Вип. 3. — С. 82—86.

Tetiana Lebedynska

Media behavior of Ukrainian youth in the process of professional self-determination

From the positions of the social communication approach the peculiarities of media behavior of Ukrainian youth are investigated, and the dependence between media behavioral models and mechanisms of making important life decisions, in particular, professional choice, is examined by a young person.

The results of empirical research conducted during the entrance campaign at Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevsky are presented. By a questionnaire on a theme "My Favorite Media" were collected primary data on media practices of 65 entrants, aged 14—15 years.

Based on the survey data, media consumption practices are examined. The most common information platforms for young people are television and the Internet. Respondents' reading habits of reading a book, the press, watching television, etc. are analyzed, and it is substantiated that young people have a low level of media literacy.

The level of authority and influence of information sources as motivators of youth behavior is analyzed. It is observed that the greatest influence on young people in the process of their professional self-determination has the opinion of parents, people who have successfully realized in the profession, as well as the media (official websites, media, social networks).

Correlations between independent work with media sources, a sense of adequacy of information and trust in the reading are traced: the more independently and comprehensively the young person works with various information sources, the more he/she feels the sufficiency of information and believes it. The level of trust in media texts of children is higher than adults.

It is revealed that the ability to highlight the main thing, to combine with their own life experience, to draw useful conclusions based on the available information is a problem for young people when choosing a profession. The importance of media awareness and level of media influence in the process of professional self-determination is emphasized.

Keywords: *media behavior, awareness, media influence, media education, media literacy, media consumption, professional self-determination, youth, entrant, respondent*

References

1. Naidonova L. A., Sliusarevskii M. M. (ed.). (2016). *Kontseptsiia vprovadzhenia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia)*. Kyiv.
2. *Aktualni problemy rynku knyzhkovoi produktsii v Ukraini v konteksti zavdan humanitarnoi polityky*, (2019). Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-rinku-knyzhkovoi-produktsii-v-ukraini-v>.
3. Hreba R. (2019). *De pracuyete molod? Nastav chas diznatsiia*, (2019). Available at: <https://life.pravda.com.ua/columns/2019/01/16/235067>.
4. *Dovira sotsialnym instytutam, hruden 2018 r.* (2019). Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>.
5. Zakatnov D. (2012). *Tekhnologii pidhotovky uchnivskoi molodi do profesiinoho samovyznachennia*. Kyiv: Pedahohichna dumka.
6. Ivanov V. F. (2012). *Mediaosvita ta mediahramotnist*. Kyiv: Tsentr vilnoi presy.
7. Ivanov O. V. (2013). *Kurs lektsii "Sotsiologhiia masovykh komunikatsii"*. Kyiv.
8. Krainikova T. (2014). Mediakontrolovanist yak konstytutyvna oznaka mediakonsiumeryzmu. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 5, pp. 45—48. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>.
9. Krainikova T. (2012). ZMI v umovakh hlobalnoi transformatsii mediaspozhyvannia. *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 6, pp. 38—42. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_6_14.
10. Onkovych H. V. (2010). *Mediaosvita (zahalnyi kurs): prohrama navchalnoho kursu dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: IVO NAPN Ukrainy.
11. Semenov O. M. (2018). Pidhotovka maibutnykh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury do orhanizatsii dozvillievoi diialnosti starshoklasnykiv zasobamy mediaosvity. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 4 (78), pp. 215—225.
12. Khomenko O. (2005). "Tvii vybir" — yak zrobyty vybir hromadian svidomym za dopomohoiu ZMI. Kyiv: TsVP.
13. Khrustalov F. (2014). Osoblyvosti mediaspozhyvannia riznykh sotsialnykh hrup (na prykladii m. Zaporizhzhia). *Hrani. Sotsiologhiia*, 2.
14. Shevchenko T. (2012). Telebachennia ta Internet: osoblyvosti funktsionuvannia u konteksti vzaiemodii z audytoriei. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Sotsialni komunikatsii"*, 968 (3), pp. 82—86.

Надійшла до редакції 18 листопада 2019 року

УДК 027.7:316.77

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).31-34

Олександра Листопад,
 провідний бібліотекар НБ НаУКМА,
 e-mail: lystopadoo@ukma.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4036-4330>

Практика створення комунікаційних політик університетської бібліотеки

У статті розглянуто процес створення комунікаційних політик бібліотеки ЗВО — документа, що регулює її взаємодію з користувачами через різноманітні інформаційні канали. Проаналізовано рекомендації вітчизняних бібліотекарів щодо використання PR, маркетингу та сучасних технологій для залучення читачів через сайти та блоги. Окреслено підготовчі заходи для створення комунікаційних політик, а також з'ясовано особливості вибору каналів трансляції інформації, зважаючи на поширення соціальних мереж та онлайн-спілкування. Розглянуто досвід Університету Чикаго та Університету Ферлі Дікінсона, фахівці яких сформулювали загальні правила для підрозділів цих ЗВО та їхніх представників щодо користування соціальними мережами. Наголошено на залежності комунікації університетської бібліотеки від стилю та стратегії закладу освіти, наведено приклади з Місії, Цінностей та Стратегії Національного університету "Києво-Могилянська академія" (НаУКМА). Залучено досвід взаємодії з користувачами Наукової бібліотеки (НБ) НаУКМА, зокрема наведено статистичні показники щодо вікового складу користувачів мереж "Фейсбук" та "Інстаграм", й продемонстровано залежність обраних комунікаційних каналів від потреб аудиторії. На основі показників і завдань, що постають перед університетською бібліотекою, визначено головні аспекти формування її меседжів до читачів. Оскільки зазначений документ допускає умови, за яких виникне потреба в його корекції (у разі зміни стратегії бібліотеки й університету, статистичних показників, реакції аудиторії), передбачено механізм внесення змін до комунікаційних політик після їхнього затвердження. Перелічено питання, розв'язання та врегулювання яких було проведено за стандартною процедурою завдяки положенням "Комунікаційних політик НБ НаУКМА".

Ключові слова: бібліотека ЗВО, комунікація, комунікаційні політики, Наукова бібліотека Києво-Могилянської академії, соціальні мережі, меседжі, сайт, онлайн-спілкування

Постановка проблеми. Потребу в розробленні комунікаційної політики бібліотек зумовлюють сучасні умови, за яких установи трансформуються в освітньо-комунікаційні центри, напрацьовують методи взаємодії з різноманітними організаціями та фізичними особами, а також навички саморепрезентації, від якої залежить місце закладу в інформаційно-культурному просторі. Нині університетська бібліотека звертається до досвіду громадських організацій і комерційних установ, котрі використовують не лише традиційну усну чи письмову комунікацію, а й сучасні канали взаємодії — сайти та соціальні мережі, що передбачає знання правил онлайн-спілкування та ділової етики. Регламентувати комунікаційну практику конкретної установи дає змогу документ, в якому визначено основні принципи та способи взаємодії з користувачами, партнерами, університетом, — "Комунікаційні політики".

НБ НаУКМА також постала перед потребою розроблення нормативних засад у сфері комунікації бібліотеки з користувачами через різноманітні інформаційні канали. Як результат, 2018 р. було розроблено та затверджено "Комунікаційні політики Наукової бібліотеки Національного університету "Києво-Могилянська академія". На нашу думку, здобутий досвід може бути корисним вітчизняним бібліотечним установам і допоможе їм сформувати власні комунікаційні політики, адаптовані під конкретні потреби.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Розвиток бібліотек на нинішньому етапі досліджували Т. Гранчак, О. Сербін, Т. Якушко, Т. Ярошенко, В. Медведєва, Є. Кулик. Зокрема, Т. Якушко й Т. Ярошенко зосереджують увагу на соціальних мережах як провідному засобі комунікації XXI ст., розглядають рек-

ламну діяльність у контексті маркетингової політики бібліотеки, що має на меті формування її привабливого іміджу, підвищення конкурентоспроможності на ринку інформаційних послуг [8].

В. Медведєва, Є. Кулик, С. Барабаш, М. Назаровець аналізують зв'язки між маркетинговою політикою бібліотеки та конкретними кроками з її промоції за допомогою різноманітних комунікаційних каналів.

Метою статті є поширення досвіду створення комунікаційних політик для бібліотеки — структурного підрозділу університету на прикладі НБ НаУКМА.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на постійну технологізацію та цифровізацію суспільних процесів, зростання обсягів інформації, а отже й вимог аудиторії до її якості та оперативності, бібліотечні установи мають працювати над вдосконаленням комунікаційної політики.

С. Барабаш зазначає, що соціально-комунікаційна діяльність бібліотеки ЗВО передбачає, зокрема, "проведення аналізу проблеми, визначення мети, цільових груп, стратегії, методів і каналів" [2]. У межах пропонуваного дослідження авторка вивчила рекомендації щодо використання соціальних мереж і сайтів для підрозділів закордонних ЗВО (Університет Ферлі Дікінсона [9], Університет Чикаго [10]), а також склала план підготовчої роботи з розроблення "Комунікаційних політик", спираючись на цей досвід.

Рекомендації з використання соціальних мереж зазначених закладів вищої освіти містять вимоги щодо дотримання законодавства країни, комунікаційних політик університету, власних правил бібліотеки. Стосовно практики НБ НаУКМА у цій сфері, було вирішено внести до її "Комунікаційних політик"

пункти про дотримання положень законодавства України та авторського права.

Для розроблення ефективних комунікаційних політик університетської бібліотеки слід вивчити досвід у цій сфері керівної організації (УБА, Міністерство освіти і науки України, університет), з'ясувати її стратегію та цінності, ознайомитися із сайтом і сторінкою в соцмережах, досвідом колег і партнерів.

Комунікаційні політики регламентують:

- документи, що регулюють комунікацію;
- принципи, котрими керуються учасники взаємодії;
- майданчики для спілкування;
- об'єкт комунікації (аудиторію);
- меседжі, які транслює бібліотека під час спілкування з аудиторією;
- часові терміни, принципи та способи оцінювання ефективності комунікації;
- механізми внесення змін до комунікаційної політики;
- відповідальність за різноманітні аспекти / ділянки комунікації.

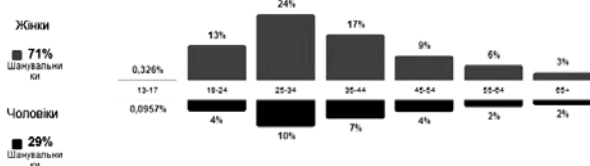
У процесі розроблення "Комунікаційних політик" НБ НаУКМА було визначено цільові аудиторії, які планує залучати та з якими має досвід взаємодії бібліотека, зокрема:

- читачі;
- колеги / конкуренти;
- партнери;
- преса;
- посадовці;
- організація, якій підпорядковано бібліотеку.

Важливими сучасними комунікаційними каналами НБ НаУКМА є сторінки в соцмережах "Фейсбук" та "Інстаграм". Для вивчення цільової аудиторії на етапі підготовки політик було проаналізовано розподіл їх відвідувачів за віковими категоріями (діагр. 1, 2, 3, 4).

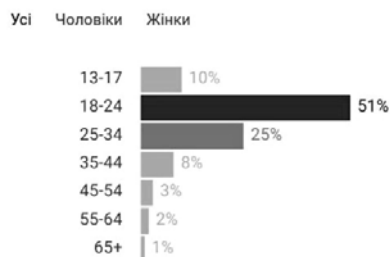
Шанувальники Ваші читачі Охоплення аудиторії Залучені люди

Aggregated demographic data about the people who like your Page based on the age and gender information they provide in their user profiles. This number is an estimate.

Діагр. 1. Розподіл за віковими категоріями аудиторії "Фейсбук"-сторінки НБ НаУКМА, 2018 р.

Віковий діапазон ⓘ

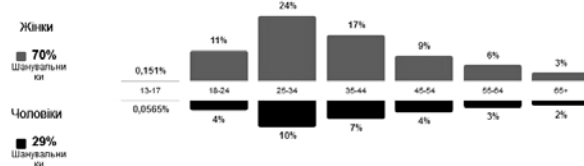
Діагр. 2. Розподіл за віковими категоріями аудиторії "Інстаграм"-сторінки НБ НаУКМА, 2018 р.

За підсумками аналізу статистики аудиторій сторінок бібліотеки в соціальних мережах і месенджерах "Фейсбук", "Інстаграм" і "Твіттер" основними адресатами комунікації Могиллянської бібліотеки обрано науковців, студентів, партнерів, спонсорів та абітурієнтів.

Під час розроблення "Комунікаційних політик" НБ НаУКМА було визначено поняття "інформаційні канали бібліотеки" — це джерела та засоби поширення інформації, за допомогою яких бібліотека здійснюють комунікацію. Більшість вітчизняних університетських книгозбірень мають сайти чи сторінки на ресурсах ЗВО, на яких розміщують правила користування, оголошення про зміни в роботі, анонси заходів, звіти про виконану роботу тощо. М. Назаровець у дослідженні взаємодії університетських бібліотек із читачами за допомогою соціальних мереж зауважує: "PR-діяльність у мережі Інтернет бібліотека ВНЗ може проводити за допомогою створення та підтримання власного веб-сайта, блогів та мікроблогів, участі у веб-форумах, соціальних мережах..." [6]. Отже, до комунікаційних каналів НБ НаУКМА включено сайти й соціальні мережі підрозділів бібліотеки, університетських і студентських підрозділів та організацій. Було здійснено поділ на основні, додаткові й допоміжні канали залежно від активності користувачів та уваги, яку книгозбірні планують приділяти наповненню та підтриманню ресурсу. З огляду на активність підписників сторінок НБ НаУКМА на каналах "Фейсбук" та "Інстаграм", їх віднесено до основних. Станом на 15 серпня 2019 р. "Фейсбук"-сторінка бібліотеки налічувала 5313 підписників, а профіль в "Інстаграм" — 975. Кількість молоді зростала здебільшого на сторінці "Інстаграм": читачі віком 18—24 роки становили 57%, тоді як для "Фейсбук" цей показник перебував у межах 15%. Натомість найактивнішими у "Фейсбук" були читачі віком 25—34 роки, що свідчить про ефективність цього каналу для взаємодії з молодими дослідниками НаУКМА. Залежно від аудиторій обраних соцмереж було визначено систематичність, стиль і зміст наповнення сторінок бібліотеки, а також співробітників, відповідальних за адміністрування ресурсів.

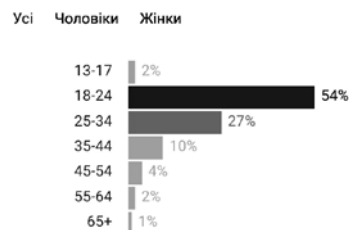
Шанувальники Ваші читачі Охоплення аудиторії Залучені люди

Aggregated demographic data about the people who like your Page based on the age and gender information they provide in their user profiles. This number is an estimate.

Діагр. 3. Розподіл за віковими категоріями аудиторії "Фейсбук"-сторінки НБ НаУКМА, 2019 р.

Віковий діапазон ⓘ

Діагр. 4. Розподіл за віковими категоріями аудиторії "Інстаграм"-сторінки НБ НаУКМА, 2019 р.

За допомогою "Комунікаційних політик НБ НаУКМА" бібліотека регулює спілкування на сайті та в соціальних мережах, однак варто зазначити, що комунікаційні політики загалом мають охоплювати ширший спектр каналів взаємодії, зокрема сайт, листування, соціальні мережі, вербальні контакти.

Комунікація передбачає певні повідомлення — меседжі, що повторюються у всіх зверненнях до аудиторії та впливають на формування іміджу організації [1]. Створюючи послання, університетські бібліотеки мають керуватися політикою ЗВО, репрезентуючи її головні засади. Наприклад, на сторінці мережі "Фейсбук" та сайті Національного університету "Києво-Могилянська академія" задекларовано такі цінності:

- тяглість традицій і згуртованість спільноти;
- співпраця та обмін досвідом, наука міжнародного рівня;
- виховання активних свідомих громадян, розумних, творчих особистостей, здатних започатковувати ініціативи.

У документі "Стратегія розвитку Наукової бібліотеки НаУКМА 2018—2023" визначено місію: "Ми — Бібліотека, яка сприяє створенню, розвитку та розповсюдженню знань, готує відомих випускників та вчених, які здатні впливати на світову спільноту" [5], а також зазначено, що установа "підтримує навчальний та дослідницький процес в університеті, забезпечуючи користувачів книгами, журналами, базами даних та іншими типами інформації; пропонує загальні та спеціальні бібліотечні приміщення для навчання та доступу до інформації, допомагаючи дослідникам, навчаючи основ інформаційної грамотності, забезпечуючи індивідуальні, групові й онлайн-довідкові консультації" [5].

Зважаючи на ці тези, НБ НаУКМА транслює такі меседжі:

1. Бібліотека є консультативним центром для дослідників.
2. Бібліотека покращує якість і доступність ресурсів.
3. Бібліотека знає про культурні події та бере в них участь.
4. Бібліотека НаУКМА — університетська бібліотека (підтримує цінності Академії).

У "Комунікаційних політиках" передбачена можливість внесення змін до стратегії взаємодії з користувачами. Зокрема, до причин, що дають підстави для її перегляду та коригування, належать нові канали, котрі обирає для спілкування цільова аудиторія; зниження рейтингів розміщених матеріалів; нестача ресурсів для підтримання каналів, через що вони втрачають відвідувачів; пропозиції від співробітників бібліотеки, університету чи студентів / студентських організацій.

За рік, що минув від часу впровадження, "Комунікаційні політики НБ НаУКМА" дали змогу розв'язати такі проблеми:

— регулювання кількості комунікаційних каналів і стилю їх адміністрування (виведено з дії ресурси "Гугл+", "Флікр", перебуває на стадії обговорення створення каналу в "Телеграм" за наявності ресурсів, відбувається рубрикація та активніше наповнення "Інстаграм");

— визначення відповідальності за підтримку комунікаційних каналів (адміністратори замінюють один одного під час планових відпусток і відраджень);

— PR бібліотеки (залучення каналів, визначених у "Комунікаційних політиках" як допоміжні, — студентських організацій, університетських груп, — дає змогу охопити ширшу аудиторію).

Висновки. Для формування комунікаційних політик слід провести попередній аналіз стратегії, місії, цінностей університету та його книгозбірні; проаналізувати наявні комунікаційні канали; визначити аудиторію, у яких зацікавлена бібліотека, а також меседжі, котрі вона прагне доносити до користувачів. Варто зважати на можливості організації та відповідно до них прописати частотність наповнення каналів, а також відповідальних осіб. Отже, комунікаційні політики як внутрішній документ бібліотеки університету слугують для впорядкування комунікаційних каналів; регламентують правила й межі відповідальності співробітників за окремі напрями комунікації; як елемент PR організації визначають аспекти взаємодії з фізичними особами та партнерами.

Список використаної літератури

1. Асланов Т. PR-тексты: как зацепить читателя / Тимур Асланов. — Санкт-Петербург : Питер, 2017. — 173, [1] с.
2. Барабаш С. І. Зв'язки з громадськістю в системі соціально-комунікаційної діяльності бібліотеки вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Барабаш Світлана Іванівна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ, 2013. — 20 с. — Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/9709>. — Назва з екрана.
3. Комунікаційні політики Наукової бібліотеки НаУКМА.
4. Кулик Є. В. Чинники ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій у практиці бібліотечно-інформаційного обслуговування юнацтва / Є. В. Кулик // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2015. — № 1. — С. 101—108. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2015_1_15. — Назва з екрана.
5. Місія і візія НаУКМА. Цінності НаУКМА. — Режим доступу: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/pryznachennia-ta-misiia>. — Назва з екрана.
6. Назаровець М. PR бібліотек вищих навчальних закладів у мережі Інтернет / М. Назаровець // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 12. — С. 21—22. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_12_5. — Назва з екрана.
7. Чорна Т. В. Стратегія розвитку Наукової бібліотеки НаУКМА 2018—2023. — Режим доступу: <https://www.slideshare.net/naukmalibrary/20182023>. — Назва з екрана.
8. Ярошенко Т. О. Технології Веб 2.0 для бібліотек і користувачів: нові можливості розвитку бібліотечного середовища : посібник для бібліотекарів за програмою підвищення кваліфікації / Т. О. Ярошенко, Т. О. Якушко ; Укр. бібл. асоц., Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв, Центр безперервної інформ.-бібл. освіти, Голов. тренінговий центр для бібліотекарів. — Київ : Самміт-Книга, 2013. — 104, [1] с. : іл., табл. + 1 CD-ROM. — Містить покажчик. — Режим доступу: <http://ekmaig.ukma.edu.ua/handle/123456789/2820>. — Назва з екрана.
9. Fairleigh Dickinson University Social Media Policy. — Mode of access: <https://view2.fdu.edu/university-offices/communications/public-relations-media-relations/social-media-policy/>. — Title from the screen.
10. University of Chicago Social Forms, Policies, & Guides. Social Media. — Mode of access: <https://humanresources.uchicago.edu/fpg/policies/1000/p1008.shtml>. — Title from the screen.

Olexandra Listopad

Practice of creating communication policies of the university library

The article deals with the process of writing the communication policy of the higher educational institution library. Communication policy is a document that regulates the library's interaction with users through various information channels. The article takes into account the researches of Ukrainian librarians in the field of PR and marketing with usage of modern technologies, which include recommendations for attracting readers through sites and blogs. A list of preparatory steps for the creation of communication policy, as well as the peculiarities of choosing the communication channels, are given, with emphasize on the spread in the XXIst century of social networks and communication online. Attention is paid to the experience of foreign University of Chicago and Fairleigh Dickinson University, which formulated general rules for the departments of these universities and their representatives on the use of social networks. The article underlines the dependence of the library's communication on the communication style and strategy of the university to which the library refers, gives examples of the mission, values and strategy of the National University of Kyiv-Mohyla Academy (NaUKMA). The experience of interacting with the users of the NaUKMA Academic Library, including statistics on the age structure of participants of Facebook and Instagram networks, is shown, as well as the dependence of the selected communication channels on the subscribed audience. On the basis of statistic data and tasks that the university library is facing, the formation of the library's own messages to the readers is described. Because of the document under consideration allows the conditions under which it will need correction (in case of change of statistical data, reactions of the audience and changes in the strategy of the library and university), there is a mechanism for introducing changes to the communication policies after their approval. The issues and situations, resolutions of which were carried out according to the standard procedure due to the adopted of communication policies at the NaUKMA Academic Library, are listed.

The article describes the algorithm for writing communication policies of the higher educational institution library on the example of NaUKMA Academic Library.

Keywords: university library, communication, social media, communication policy, Kyiv-Mohyla Academy Scientific Library

References

1. Aslanov T. (2017). *PR-teksty: kak zacepit chitatelya*. Sankt-Peterburg: Piter.
2. Barabash S. I. (2013). *Zv'yazki z gromadskisty v sistemі socialno-komunikacijnoi diyalnosti biblioteki vishogo navchalnogo zakladu*. PhD. Kiyiv. nac. un-t kulturi i mistec. Available at: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/9709>.
3. Komunikacijni politiki Naukovoyi biblioteki NaUKMA.
4. Kulik Y. V. (2015). Chinniki efektyvnogo vikoristannya informacijno-komunikacijnih tehnologij u praktici bibliotechno-informacijnogo obslugovuvannya yunactva. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 1, pp. 101—108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2015_1_15.
5. *Misiya i viziya NaUKMA. Cinnosti NaUKMA*. Available at: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/pryznachennia-ta-misiia>.
6. Nazarovec M. (2013). PR bibliotek vishih navchalnih zakladiv u merezhi internet. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 12, pp. XXI—22. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_12_5.
7. Chorna T. V. (2019). *Strategiya rozvitku Naukovoyi biblioteki NaUKMA 2018—2023*. Available at: <https://www.slideshare.net/naukmalibrary/20182023>.
8. Yaroshenko T. O. (2013). *Tehnologiyi Veb 2.0 dlya bibliotek i koristuvachiv: novi mozhlivosti rozvitku bibliotechnogo seredovisha*. Kyiv: Sammit-Kniga. Available at: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2820>.
9. Social Media Policy, (2019). *Fairleigh Dickinson University*. Available at: <https://view2.fdu.edu/university-offices/communications/public-relations-media-relations/social-media-policy/>.
10. Forms, Policies & Guides. Social Media, (2019). *University of Chicago*. Available at: <https://humanresources.uchicago.edu/fpg/policies/1000/p1008.shtml>.

Надійшла до редакції 8 серпня 2019 року

ШКОЛА СИСТЕМАТИЗАТОРА

Марина Ахвердова,

старший науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc@ukrbook.net

Вікторія Солодовнік,

старший науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc@ukrbook.net

Методичні роз'яснення щодо індексування видань класу 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка

Клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка належить до Основної таблиці УДК. У ньому збирають інформацію щодо практичного використання природничих і прикладних наук: у біотехнології — клас 60 Біотехнологія; для охорони здоров'я та життя людей — клас 61 Медицина; у сільському господарстві, промисловості, будівництві, торгівлі, зв'язку, на транспорті — класи 62/69 Технічні науки.

Літературу, тематика якої торкається використання природничих і прикладних наук у мистецтві, групують у класі 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт.

Клас 6 є найбільшим із 10 основних класів УДК, що зумовлено різнобічністю його змісту та великою кількістю інформації в межах тематики, яку він охоплює (книг, статей, патентних описів, фірмових каталогів тощо).

Питання зв'язків між природничими та прикладними науками докладно розглянуто в попередній статті щодо класу 5¹.

У класі **60 Біотехнологія** групують видання, що висвітлюють основні принципи, процеси та методи біотехнології, генетичну інженерію, аспекти створення трансгенних організмів, клонування та генетично модифіковані організми (ГМО), наприклад:

- 602.6:599.323.451 *Модифікація миші. Створення трансгенної миші*
606:623.458 *Використання біотехнології в біологічній війні*
604.7:636.2](510) *Клонована велика рогата худоба в Китаї*

Клас **61 Медичні науки** охоплює літературу з анатомії, фізіології та патології людини (а в порівняльному аспекті також і тварин). Тут збирають інформацію щодо профілактики та лікування хвороб (особиста та соціальна гігієна, захист від нещасних випадків, фармакологія, токсикологія тощо). Окремі питання, пов'язані з медициною, віднесено до класів **56, 57, 58** та **59**, а отже під час систематизації медичної літератури слід звертатися до них. Такі випадки зазвичай обумовлюють спеціальними примітками та посиланнями, наприклад:

- 612.6.055 *Природна та штучна селекція*
→ 575.827 *Селекція, відбір. Природна селекція. Штучна селекція*
612.76 *Пересування, рух у просторі. Локомоція. Основи біомеханіки. Кінезіологія*
→ 591.17 *Рух. Локомоція. Фізіологія скелета та органів локомоції*

Основою для класифікації слугує розділ **611 Анатомія**, зокрема **611.1/8 Систематична анатомія. Органи**. Інші розділи, передусім **612.1/8** та **616.1/8**, загалом побудовано за тим самим зразком.

Літературу загального характеру, що містить одночасно дані про норму та патологію, рекомендуємо відносити до **616**. Бажано також дублювати такий матеріал у розділах **611** та **612**, наприклад:

- 616.1+611.1+612.17](07) *Руководство по кардиологии. Под ред. В. Н. Коваленко*

У класі **616 Патологія. Клінічна медицина** використовують як загальні визначники (ЗВ), так і спеціальні визначники (СВ), наприклад:

- 611(038) *Словник анатомічних термінів*
616.6(075.8) *Урологія. Навчальний посібник для студентів медичних навчальних закладів*

Увага! ЗВ -02 (Таблиця 1к) не застосовувати в 616, 617, 618, оскільки до цих класів розроблено СВ 616-02.

Зокрема, у класі **616 Патологія. Клінічна медицина** створено надзвичайно потужний арсенал СВ, який дає змогу будувати індекси будь-якої складності, наприклад:

- 616.711-018.3-002-02:616.69-008.14 *Остеохондроз як причина імпотенції*
Фасетна індексація:
616.711-018.3-002
616-02
616.69-008.14

Слід звернути увагу на СВ **616-02 Етіологія. Наука про причини хвороби** та **616-06 Ускладнення**, адже вони пов'язані. Рекомендуємо індексувати двічі: з використанням -02 та -06, наприклад:

- 616.921.5-06:616.24-002 *Грип, ускладнений запаленням легень (пневмонією)*
616.21-002-02:616.921.5 *Запалення легень (пневмонія) грипозного походження*

Доволі часто постає запитання, який клас використовувати для індексування пробіотиків. На нашу думку, їх потрібно групувати в **613.2 Гігієна харчування**, а саме **613.292**, наприклад:

- 613.292:579.8-026.81(06) *Пробіотики — XXI століття. Біологія. Медицина. Практика. Міжнар. наук.-практ. конф. (2004; Тернопіль)*

До класу **62 Інженерна справа. Техніка загалом** належать видання, що висвітлюють такі теми: випробування матеріалів, загальне машинобудування, ядерна техніка, електротехніка, гірнична справа, військова техніка, будівельна техніка (зокрема, наземне та підземне будівництво, фундаменти, будівництво тунелів, мостів тощо), техніка сухопутного транспорту, шляхи сполучення (у тому числі залізничне будівництво, дорожнє будівництво), гідротехнічне будівництво, санітарна техніка, водопостачання, каналізація, освітлення, світлотехніка, техніка транспортних засобів.

Зв'язок між технікою та природничими науками чітко відображено у зіставленні таких розділів:

621.3 <i>Електрика. Електротехніка</i>	537 <i>Електрика</i>
622 <i>Гірнична справа</i>	55 <i>Геологія</i>
626/627 <i>Гідротехніка та гідротехнічне будівництво</i>	532 <i>Гідромеханіка</i>
66 <i>Хімічна технологія</i>	54 <i>Хімія</i>

Зростання обсягів науково-технічної літератури призвело до того, що клас **62 Техніка** посідає доволі значне місце в УДК із деталізацією завдяки СВ. Зауважимо, що **62-1/9 Спеціальні визначники для позначення техніки загалом** можна використовувати в багатьох класах, де є методичні вказівки щодо їх застосування, наприклад:

- 004.3 *Апаратне забезпечення комп'ютерів*
Деталізувати за допомогою спеціальних визначників 62-1/-9
528.5 *Геодезичні інструменти та прилади*

Прилади, обладнання та процеси деталізувати за допомогою спеціальних визначників 62-1/-9

Проте цих визначників замало для відображення всіх видів машин і приладів за типами, розмірами тощо. Отже, для подальшої деталізації слід використовувати ЗВ мови, форми, місця, часу та ін. (таблиці 1с, 1d, 1e, 1g, 1i, 1h, 1k).

Наприклад, для видань із нанотехнологій є клас **620**, але в ньому потрібно класифікувати тільки загальні роботи, наприклад:

- 620.3 (075.8) *Заячук Д. М. Нанотехнології і наноструктури : навч. посібник / Д. М. Заячук ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". — Львів, 2009. — 580 с.*

Спеціальні технології доцільно класифікувати з відповідною технологією або галуззю з використанням ЗВ властивостей -022.513.2, наприклад:

¹ Вісник Книжкової палати. 2019. № 9. С. 24—25; № 10. С. 41—43.

620.2-022.513.2 Ковтун Г. П. *Наноматеріали: технології та матеріалознавство* / Г. П. Ковтун, А. А. Веревкин ; Харків. фіз.-техн. ін-т. — Харків, 2010. — 73 с.

Також звертаємо увагу на клас **620.9 Економіка енергетики загалом**, в якому можна збирати інформацію щодо енергетики загалом, а також альтернативних джерел енергетики (прикладі комбінування наведено у класі).

Клас **63 Сільське господарство та суміжні науки. Лісове господарство. Землеробство. Тваринництво. Полювання. Мисливство. Рибне господарство** охоплює літературу з усіх галузей сільського та лісового господарства: ведення сільськогосподарських робіт, землеробство, агротехніка, рільництво, садівництво, городництво, тваринництво, продукти землеробства та тваринництва й заходи з їх первинного перероблення.

Видання щодо подальшого перероблення сільськогосподарської продукції: виробництво цукру, жирів, олій, борошномельне та круп'яне, хлібобулочне, консервне, спиртогорілчане виробництво, виноробство та пивоваріння — слід класифікувати у класі **66 Хімічна технологія. Хімічна промисловість і споріднені галузі**.

У **63** класі за допомогою комбінування можна будувати індекси для гібридів, наприклад:

635.621:631.52]:613.26 А. І. *Потопальський та ін. Кавбюз здоров'яга — скарбниця здоров'я, краси і довголіття*

Клас **636.09 Ветеринарні науки** використовують для групування матеріалів щодо хвороб, ворогів та сільськогосподарських шкідників свійських і корисних диких тварин (боротьба та лікування). До цього класу варто відносити й зоотехнічні захисні заходи. Раніше такі видання збирали у класі **619**, який вилучено ще у 2001—2002 рр.

Для літератури з питань ветеринарної медицини доцільно будувати індекси за допомогою класів **616/618**, наприклад:

636.2.09:616-002.5-084 *Профілактика туберкульозу великої рогатої худоби*

Фасетна індексація:

636.09

636.2

616-002.5

616-084

636.2.09:618.19-002-085:615.33 *Лікування маститу*

корів антибіотиками

Фасетна індексація:

636.09

636.2

618.19

616-002

У класі **64 Домоведення. Домашнє господарство. Комунальне господарство. Служба побуту** збирають інформацію щодо домоведення, зокрема приготування їжі, використання предметів домашнього вжитку. До цього класу також належать питання обслуговування в готелях, пансіонатах тощо, процеси прання, чищення одягу та інші роботи, що виконують комунально-побутові підприємства, наприклад:

648.5(0.062) *Викинь мотлох із життя!: мистецтво прибирання, яке змінить вас назавжди / Марі Кондо*

Для видань, присвячених національним кухням, використовують індекс **641.56 Приготування окремих страв. Спеціальні страви. Дієтичне харчування**, наприклад:

641.56(=512.19)(0.062) *Кримськотатарська кухня / Олена Соболева*

Дієтичні страви при захворюванні

641.56-056.2:616.44 *Лечим щитовидку, правильно питаєсь*

(Далі буде)

Надійшла до редакції 19 листопада 2019 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 655.4/.5+002](477.74-25)"1918/1920"(091)

DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).36-41

Ольга Устіннікова,

завідувач відділу ретроспективної бібліографії Книжкової палати України,

e-mail: biblio@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5245-0087>

Книги видавництва "Русская культура" у фонді Державного архіву друку

У статті проаналізовано особливості розвитку культурно-мистецького життя та видавничої справи Одеси на тлі складних геополітичних процесів, що відбувалися на території Південного регіону України впродовж 1918—1920 рр.

Простежено етапи створення одеського видавництва "Русская культура", діяльність якого припадає на час перебування міста під владою Добровольчої армії 1918—1920 рр.

За електронними та картковими каталогами виявлено твори друку, випущені видавництвом у той період, що зберігаються у фондах вітчизняних і зарубіжних книгосховищ; проаналізовано програмні засади видавництва та репертуар книжкових видань за тематичною спрямованістю, авторами і особливостями поліграфічного оформлення.

За каталогом Книжкової палати України складено список друкованої продукції, випущеної видавництвом "Русская культура", що зберігається у фонді Державного архіву друку.

Особливу увагу зосереджено на двох рідкісних анонімних виданнях — народних казках "Новый Бова-королевич" та "Новый Конек-горбунок". За картковими та електронними каталогами бібліотечних установ виявлено видання, а саме "Новый Конек-горбунок", наявне лише у фонді Державного архіву друку. За спогадами російського письменника І. Буніна встановлено ім'я автора цих творів — Ілля Маркович Василевський — фейлетоніст, критик, співробітник сатиричних журналів; висвітлено окремі сторінки його біографії, пов'язані з видавничою, літературною та політичною діяльністю.

Ключові слова: видавнича діяльність, одеські видавництва, книжкові видання, літературно-художнє видання, рідкісне видання, книжкова графіка, фонд Державного архіву друку

© Устіннікова О., 2019

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених видавничій діяльності в Україні на початку ХХ ст., про склад спецфонду Книжкової палати України та наявність бібліографічного покажчика, що подає інформацію про книжкові видання 1917—1921 рр., які зберігаються в Державному архіві друку, поза увагою дослідників залишаються книги цього періоду, котрі становлять бібліографічну рідкість через незначні тиражі. Саме до таких можна віднести й друковану продукцію одеського видавництва "Русская культура", діяльність якого припадає на час перебування міста під владою Добровольчої армії впродовж 1918—1920 рр. У фонді Державного архіву друку зберігаються 8 із 13 книг, випущених цим видавництвом, 2 з яких є рідкісними. Пропонована стаття націлена на наукове опрацювання та введення в культурний і суспільний обіг унікальних, рідкісних, маловідомих творів друку періоду становлення української державності у складних умовах військово-політичного протистояння.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідженню діяльності вітчизняних книговидавничих осередків періоду Української революції присвячено низку праць сучасних книгознавців. Зокрема, комплексний аналіз становлення видавничої справи в регіонах знаходимо в дисертації О. Васківської "Книговидавничі справи в Україні 1917—1920 рр." [3], в якій порушено актуальні питання випуску книжкових видань у межах певних територій, проведено статистичний, видовий і тематичний аналіз друкованої продукції.

Історію діяльності окремих регіональних видавництв і видавничих організацій досліджено в публікаціях українських книгознавців: Н. Романюк, Т. Карєвої, О. Дроздової та інших [8; 14; 21; 22; 24]. Роботи видавничих установ Південного регіону України присвячено розвідку Н. Малиновської [17]. Відомості про перші українські видавництва Одеси наведено у працях Г. Зленка [13]. У 2002 р. фахівці Одеської національної наукової бібліотеки підготували матеріали для історії та каталог книг видавництва Mathesis [5]; праця М. Бельського висвітлює діяльність одеського видавництва М. Козмана [1]; О. Яворська розглядає роботу одного з найцікавіших видавництв Одеси — "Омфалос" [36].

Дослідженню спецфонду Книжкової палати України та введенню в науковий і культурний обіг унікальних, рідкісних і маловідомих видань присвячено праці співробітників Книжкової палати України. Значну кількість публікацій, що розкривають її фонди, надруковано на сторінках науково-практичного журналу "Вісник Книжкової палати". У статтях О. Федотової проаналізовано склад спецфонду Книжкової палати України 1917—1921 рр. за такими критеріями: змістом основного тексту, періодичністю, цільовим призначенням, мовою; подано статистичні дані (автори, видавництва, місце видання, тематика) [31]. У публікаціях А. Хайло розглянуто фольклорні видання 1917—1918 рр., що зберігаються у спецфонді Книжкової палати України. Проаналізовано як окремі видання творів фольклору та фольклорні збірники, так і публікації фольклорних текстів у збірниках художньої літератури. Проведено статистичний аналіз фольклорних творів: за кількістю видань загалом, місцем видання, видавництвом; наве-

дено класифікацію книг за тематикою й жанрами фольклору [32]. Окремим видам видань спецфонду присвячено публікації Л. Дояр — це заборонені цензурою наукові та науково-популярні праці, навчальна література, історична белетристика початку ХХ ст. [6; 7].

Мета дослідження — виявлення та введення в науковий обіг унікальних, рідкісних і маловідомих літературно-художніх видань із фонду Державного архіву друку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одеса, в якій перетиналися різні національні традиції та пріоритети, у 1917—1920 рр. опинилася в епіцентрі кривавих військових та ідеологічних баталій. Упродовж цього часу в місті відбувалася стрімка зміна влади, жодна з яких не протрималася й року. Проте, як не парадоксально, доба революційних потрясінь виявилася вельми насиченою у сфері художнього життя.

Важливим чинником, що зумовив цей парадокс, стала післяреволюційна міграція зі столиць на Південь, внаслідок якої в регіоні зосередилася значна кількість художньої інтелігенції. Попри хаос, руйнування та роз'єднання часів громадянської війни Одеса в 1918—1919 рр. залишалася "культурною оазою", де вирувало мистецьке життя. В місто, рятуючись від війни, переслідувань і голоду, з'їжджалися українські та російські діячі культури — письменники, артисти, журналісти, художники: І. Бунін, О. Толстой, М. Волошин, А. Аверченко, М. Єврейнов, Теффі (Надія Бучинська), М. Алданов, Дон-Амінадо (А. Шполянський). Як зауважували дослідники [10; 25; 30], культурне життя Одеси того часу вражало різноманітністю: відбувалися художні виставки, прем'єри вистав, відкривалися численні кабаре та вар'єте, відновлювалася робота кінофабрик...

У 1919—1920 рр. Одеса переживала й видавничий бум. За влади Добровольчої армії в місті виходило 52 назви газет (українською, російською, польською, англійською, французькою, їдиш, івритом) та 28 назв журналів (російською, українською, їдиш, німецькою) [23, с. XXVIII—XXX]. Одним із найбільших видавців періодики в роки революції та громадянської війни був денікінський урядовий інформаційний орган — відділ пропаганди.

Розвивалася й книговидавничі справи. До старих книжкових видавництв, як-от: "Видавництво Є. І. Фесенко", "Издательство А. А. Ивасенко", наукового видавництва Mathesis, восени—взимку 1918 р. додалися й нові, зокрема "Южная универсальная библиотека" (за редакцією С. Юшкевича), "Русское книгоиздательство в Одессе" (за редакцією А. Кіпена), видавництво наукової літератури "Гнозис", "Русская культура".

У програмі видавництва "Русская культура" зазначено: "...группой интеллигенции, преимущественно литераторов и юристов, основано на паевых началах новое издательство... ставящее себе не коммерческие, а чисто издательские цели. Программа издательства — русские классики, популярно-научные труды и законы в возможно более дешевых, но тщательно изданных и отредактированных и внешне — изящных изданиях. Первой была выпущена повесть Толстого "Отец Сергей", уже почти разошедшаяся. В следующую очередь предполагается выпустить одно из крупных произведений Тургенева, а затем Достоевского, о чем уже ведутся переговоры с наследниками писа-

телей" [11]. У газетах "Южное слово" та "Единая Русь" було також проанонсовано випуск одного з перших публіцистичних творів І. Буніна "Великий дурман" про "велику російську революцію" [9, с. 34]. Керівником видавництва став відомий одеський публіцист М. Клименко, який 1919 р. очолив літературно-видавничу частину відділу пропаганди Добровольчої армії.

Завдання, що поставило собі видавництво, у повному обсязі не було виконано. Крім повісті Л. Толстого, жодний твір російських класиків не побачив світ, якість друкованої продукції та поліграфічна культура були заниженими, з 13-ти виявлених у різних книгосховищах видань лише кілька примірників становлять інтерес для істориків і книгознавців, решта — агітаційна продукція.

Цікаво, що незважаючи на агресивну антиукраїнську політику, видавництво випустило фундаментальну наукову працю М. Туган-Барановського — видатного українського економіста, генерального секретаря фінансів УНР, одного з ініціаторів створення та засновників Української академії наук та її Соціально-економічного відділення, Інституту економічної кон'юнктури, Демографічного інституту, Кооперативного інституту, очільника Українського наукового співтовариства економістів "Бумажные деньги и металл" [29]. Перше видання книги було здійснено 1917 р. у Петрограді, друге — посмертне, зі змінами й доповненнями — побачило світ саме у видавництві "Русская культура".

У Державному архіві друку наявні вісім книг, випущених видавництвом [4; 15; 16; 18; 19; 20; 28; 35]. Найцікавішим для фахівців, на наш погляд, є видання "Труды подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел. Вып. 1 : Сборник статей по малорусскому вопросу" [28]. Комісія, створена на початку 1919 р. із професури Новоросійського університету на чолі з одним з організаторів та ідеологів Білого руху, російським націоналістом і монархістом В. Шульгіним, ставила за мету збір і підготовку аналітичних матеріалів із національного питання для командування. Збірник став одним з ідеологічно-програмних документів Добровольчої армії 1919 р. під час громадянської війни на території України.

Автори опублікованих матеріалів: А. Савенко — російський громадський та політичний діяч українського походження, юрист. За переконаннями російський націоналіст; П. Богаєвський — юрист, етнограф, у 1912—1919 рр. — екстраординарний професор кафедри міжнародного права в Університеті Св. Володимира; С. Грушевський — небіж історика М. Грушевського, певний час був членом молодіжного чорносотенського товариства "Двуглавый орел", що проводило українофобські та антисемітські акції; І. Лінніченко — історик, славіст, археограф, педагог, кримознавець, професор Імператорського Новоросійського університету; А. Стороженко — історик і славіст, громадський діяч, змолоду ліберал та українофіл, який згодом перейшов на платформу російського націоналізму; Б. Ляпунов — російський мовознавець-славіст; О. Билимович — російський економіст, який пропонував взяти за основу адміністративного поділу південних областей колишньої Російської імперії принцип економічних зв'язків та соціальних відносин; М. Могиланський — автор невеликих робіт, здебіль-

шого з практичного виноробства, та книги "Прошлое и настоящее Новороссии: к вопросу о притязаниях Украины на Новороссию" [18].

У збірці чітко сформульовано позицію керівництва Добровольчої армії з "українського питання". Викладені авторами ідеї мали на меті переконати громадську думку у відсутності підстав для політичної самостійності українського народу, узаконити боротьбу з "українством" в усіх сферах суспільного життя й довести неможливість будь-яких зв'язків Південного регіону з Україною.

У фонді Державного архіву друку зберігаються ще три агітаційно-пропагандистські брошури [4; 15; 16], що не становлять значної цінності. Поміж видань є й дві рідкісні книги — "Новый Бова-королевич" [19] (наявна також у фондах Російської державної та Російської національної бібліотек) і "Новый Конек-горбунок" [20] (видання не знайдено в жодній бібліотеці), що вирізняються особливим художнім оформленням — багатокольоровою обкладинкою (фото 1, 2).

Фото 1. Перша та четверта сторінки обкладинки книги "Новый Бова-королевич"

Фото 2. Перша та четверта сторінки обкладинки книги "Новый Конек-горбунок"

На титульному аркуші зазначено жанр творів — народні казки, але, аналізуючи тему, художні засоби та стилістику текстів, можна впевнено стверджувати, що обидва написав професійний літератор.

Пошуки за довідково-бібліографічними виданнями та каталогами українських і зарубіжних книгосховищ не дали змоги визначити авторство текстів. Відомості про упорядника одного з творів вдалося

відшукати у книзі І. Буніна "Публицистика 1918—1953 годов" [2]. Письменник згадує про серйозний конфлікт із фейлетоністом і критиком, видавцем газети "Современное слово" І. Василевським: "Кто бы мог подумать прежде, что в газете П. Н. Милукова будет писать Василевский-Не-Буква. А вот он пишет, да еще как! Точно в каких-нибудь "Известиях" и сразу охаивает (в "Последних новостях" от 1-го апреля) Мережковского, Гиппиус, Куприна, А. Яблоновского, меня. На меня, кроме того, врет" [2, с. 122]. І далі зазначає: "Василевский, осенью 1919 г. буквально обивший все пороги в одесском "Осваге" (Отделе пропаганды Добровольческой армии) и таки успевший продать ему две своих книжечки (в одной из коих Добровольческая армия изображалась в виде доблестного Бовы Королевича)..." [2, с. 123].

Ілля Маркович Василевський (1882—1938) — фейлетоніст, критик, співробітник сатиричних журналів. У 1918 р. видавав ліберальну газету "Свободные мысли" в Києві, 1919 р. в Одесі — газету ліберально-буржуазного напрямку "Современное слово"; 1919 р. у Константинополі — тижневик "Русское эхо"; 1921 р. у Парижі відновив "Современное слово". У 1922 р. переїхав до Берліна, де працював у газеті "Накануне", що активно поширювала ідеї повернення емігрантів до РСФРР та слугувала інструментом зовнішньополітичної пропаганди. У серпні 1923 р. разом з О. Толстим повернувся до Росії. У 1929 р. переїхав до Москви, де став головним редактором журналу "Винахідник". Публікував брошури та статті з питань винахідництва під псевдонімом І. Полтавський.

1 листопада 1937 р. І. Василевський був заарештований за доносом та засуджений за звинуваченням в участі в діяльності контрреволюційної терористичної організації 14 червня 1938 р. і того самого дня розстріляний. Реабілітований 14 лютого 1961 р.

І. Василевський відомий не тільки як автор памфлетів, нарисів, літературно-критичних публікацій, а й історичної та гумористичної прози, поетичних творів. Поезії І. Василевського — це "переспіви", а фактично переробки віршів відомих поетів: М. Некрасова, М. Лермонтова, А. Фета [26]. Саме такою переробкою є "Новий

Бова-королевич". За основу твору взято епізод відомої богатирської казки, коли герой вирушає в похід, щоб помститися кривдникам. Бова потрапляє в Росію, захоплену більшовиками. У книзі змальовано жахливі картини сільського та міського життя: голод, розруха, терор. Єдиний, на думку автора, хто здатний врятувати Батьківщину, — це генерал Денікін та Добровольча армія. Тому "едет Бова на старый Дон, едет в Доброармию — Русь-матушку от лихого врага, от злого насильника спасать" [19, с. 19].

Сюжет другої книги — "Новый Конек-горбунок" — запозичено автором із відомої віршованої казки П. Єршова. У цього твору багато спільного з попередньою книгою. Так само використано не весь текст, а лише епізод із Жар-Птицею. Автор змальовує такі самі страхітливі картини життя Росії під більшовицькою владою, вдаючись до тих самих образів та елементів оповіді. У казці присутні описані в попередньому творі "комбеди", захоплені п'яними негідниками; червоні загоны латишів та китайців; агітатори-провокатори. І вкотре єдиною силою, що зможе "сбросить красной дури цепи", є Добровольча армія [20, с. 21].

Тематична та ідеологічна спорідненість текстів, схожість образів і художніх засобів, поліграфічного оформлення видань і згадка І. Буніна про другу книгу з великою ймовірністю дають підстави вважати, що цей твір також належить І. Василевському.

Висновки. Унікальність фонду Державного архіву друку неодноразово ставала об'єктом дослідження. Найчастіше це був комплексний аналіз певних видів видань, подавалися статистичні дані про випуск книг за місцем видання, видавництвами, хронологічними ознаками тощо, друкувалися тематичні бібліографічні огляди та універсальні бібліографічні покажчики. Та поза увагою дослідників опинилися окремі унікальні видання, що мають особливу культурологічну цінність. Саме такі рідкісні книги виявлено у фонді Книжкової палати України, зокрема "Новый Конек-горбунок" та "Новый Бова-королевич", що є бібліографічними раритетами й становлять значний інтерес як для дослідників видавничої справи й бібліографів, так і для мистецтвознавців та істориків літератури.

Список використаної літератури

1. Бельский М. Книгоиздательство М. С. Козмана в Одессе / М. Бельский. — Одесса : Студия "Негоциант", 2003. — 101 с.
2. Бунин И. А. Публицистика 1918—1953 годов / И. А. Бунин. — Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2017. — 699 с.
3. Васківська О. Л. Книговидавнича справа в Україні 1917—1920 рр. : дис. ... канд. наук з соц. комунікацій / Васківська Ольга Леонідівна. — Київ, 2019. — 231 арк.
4. Верховской П. В. Патриарх Тихон / П. В. Верховской. Что сделал Патриарх Тихон для церкви и Родины / С. В. Троицкий. — Одесса : Русская культура, 1919. — 16 с.
5. Видавництво "Mathesis" (1904—1925) : матеріали для історії та кат. кн. / [авт.-упоряд. І. Е. Рікун] ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. — Київ : Кн. палата України, 2002. — 59 с.
6. Дояр Л. Перші надходження Книжкової палати України : (книгодруки 1917 р.) / Лариса Дояр // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 12. — С. 6—9.
7. Дояр Л. Спецфонд Книжкової палати України (1917—1921 рр.): заборонені книгодруки з історичної галузі / Лариса Дояр // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 7. — С. 49—52.
8. Дроздова О. В. Видавнича та просвітницька діяльність освітніх осередків Полтавщини другої половини XIX — початку XX століття / О. В. Дроздова. — Полтава : ПУСКУ, 2008. — 159 с.
9. Единая Русь. — 1919. — 24 сент.
10. Еремеева А. Н. Художественная жизнь Юга России в условиях гражданского противостояния (1917—1920 гг.): содержание и тенденции развития : автореф. дис. ... д-ра ист. наук / Еремеева Анна Натановна ; [Ин-т рос. истории Рос. акад. наук]. — Москва, 1999. — 44 с.
11. Жизнь. — Одесса, 1918. — № 27.
12. З історії видавничої справи Сумщини : зб. док та матеріалів, 1861—1920 / Держ. арх. Сум. обл. — Суми : Мрія-1, 2007. — 127 с.

13. Зленко Г. Д. Перші українські видавництва Одеси : матеріали до книгознав. словника / Г. Д. Зленко. — Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2000. — 23, [2] с. — (Бібліографія українознавства ; вип. 3).
14. Кароєва Т. Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина XIX — початок 30-х років XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Кароєва Тетяна Робертівна ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ, 2004. — 19 с.
15. Кирич А. Кто закрепил за народом землю / А. Кирич. — Одесса ; Москва ; Петроград : Рус. культура, 1919. — 19 с.
16. Кто такой Деникин?. — Одесса : тип. изд-ва "Рус. культура", 1919. — 32 с. — (Народная библиотека. № 2, Серия 2 : Вожди и герои России).
17. Малиновська Н. Українська книга другої половини XIX — першої чверті XX століття на Півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Малиновська Наталя Леонідівна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2005. — 20 с.
18. Могиланский Н. К. Прошлое и настоящее Новороссии: к вопросу о посвательствах Украины на Новороссию / Н. К. Могиланский. — Одесса : тип. изд-ва "Русская культура", 1919. — 36 с.
19. Новый Бова-королевич : нар. сказка. — Одесса ; Москва ; Петроград : Рус. культура, 1920. — 19 с.
20. Новый Конек-горбунок : нар. сказка. — Одесса ; Москва ; Петроград : Русская культура, 1920. — 23 с.
21. Петров С. С. Книжкова справа в Києві / С. С. Петров. — Київ : ЕксОб, 2002. — 344 с.
22. Подоляка Н. С. Становлення та розвиток видавничої справи Сумського краю (1861—1917 pp.): осередки, репертуар, розповсюдження : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій / Подоляка Надія Степанівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. — Київ, 2011. — 19 с.
23. Праці Одеської центральної наукової бібліотеки Т. 3 : Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917—1921 / за ред. С. Л. Рубінштейна. — Одеса ; Київ : [б. в.], 1927. — 174 с.
24. Романюк Н. С. Видавнича справа в Єлисаветграді / Наталя Романюк. — Київ : КВІЦ, 2014. — 153, [2] с.
25. Савченко В. Искусство Одессы в эпоху первой мировой войны, революции и гражданской войны / В. Савченко // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. — 2010. — Вип. 8. — С. 58—61.
26. Стихотворная сатира первой русской революции (1905—1907) / сост., подгот. текстов и примеч.: Н. Б. Банк, Н. Г. Захаренко и Э. М. Шнейдермана. — Ленинград : Совет. писатель, Ленингр. отд-ние, 1969. — 716 с. — (Библиотека поэта : основана М. Горьким. 2-е изд. Большая серия).
27. Толстой Л. Н. Отец Сергей : повесть / Л. Н. Толстой. — [Одесса] : Рус. культура, [1918]. — 48 с.
28. Труды Подготовительной по национальным делам комиссии. Малорусский отдел / авт.-сост. А. Д. Билимович. — Одесса : тип. изд-ва "Русская культура", 1919. — 119 с.
29. Туган-Барановский М. И. Бумажные деньги и металл / М. И. Туган-Барановский. — Посмерт. изд. с изм. и доп. авт. — Одесса : Рус. культура, 1919. — 132 с.
30. Файтельберг-Бланк В. Р. Одесса в эпоху войн и революций, 1914—1920 / Виктор Файтельберг-Бланк, Виктор Савченко. — Одесса : Optimum, 2008. — 329, [5] с.
31. Федотова О. Аналіз документального масиву видань спецфонду Книжкової палати України періоду 1917—1921 pp. / Оксана Федотова // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 7. — С. 26—29.
32. Хайло А. Видання фольклорних текстів 1917—1918 pp. у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект / Альона Хайло // Вісник Книжкової палати. — 2019. — № 6. — С. 37—43 ; № 7. — С. 33—41.
33. Ханко В. Видавнича справа на Полтавщині в 1917—1921 роках / В. Ханко. — Добромисл. — 1993. — № 3/4. — С. 127—131.
34. Южное слово. — 1919. — 27 сент.
35. Юрлов Б. Крестьянину о земле / Б. Юрлов. — Одесса : Рус. культура, 1919. — 20 с.
36. Яворская Е. Л. Книги и авторы издательства "Омфалос" / Е. Л. Яворская // Дом князя Гагарина. — 2001. — Вып. 2. — С. 166—210.

Olga Ustinnikova

Books of the publishing house "Russian culture" in the fund of the State Archive of Printing

The article analyzes the peculiarities of the development of cultural and artistic life and publishing industry of Odessa against the background of complex geopolitical processes that took place in the territory of the Southern region of Ukraine.

The history of the creation of the Odessa publishing house "Russian culture", whose activity falls during the time of the city under the rule of the Volunteer Army of 1918—1920, is traced.

The electronic and card catalogs revealed the works published by the publisher during this period, which are stored in the holdings of domestic and foreign book stores, the programmatic foundations of the publishing house and the repertoire of books by topic, authors and features of printing are analyzed.

According to the catalog of the Book Chamber of Ukraine a list of printed materials, produced by the publishing house "Russian culture", kept in the fund of the State Archive of Printing is made.

Particular attention is focused on two rare anonymous editions, the folk tales "The New Bova-Queen" and "The New Horse-hunchback". According to card and electronic catalogs of library institutions, an edition has been identified, namely, "The New Horse-hunchback", which is available only in the fund of the State Archives of Printing. According to the memoirs of the Russian writer I. Bunin, the author of these works is established — Ilya Markovich Vasilyevsky — a feuilletonist, critic, employee of satirical magazines, and covers some pages of his biography related to publishing, literary and political activities.

Keywords: publishing, Odessa publishing houses, book publications, literary and artistic publications, rare publications, book graphics, the State Archives of Printing.

References

1. Belskyi M. (2003). Knyhozdatelstvo M. S. Kozmana v Odessa. Odessa: Studiya "Nehotsyant".
2. Bunyn Y. A. (2017). Publytsystyka 1918—1953 hodov. Moskva ; Berlyn: Dyrekt-Medya.
3. Vaskivska O. L. (2019). Knyhovydavnycha справа v Ukraini 1917—1920 rr. Kyiv.
4. Verkhovskoi P. V., Troytskyi S. V. (1919). Patryarkh Tykhon. Chto sdelaal Patryarkh Tykhon dlia tserkvy y Rodyny. Odessa: Russkaia kultura.
5. Vydavnytstvo "Mathesis" (1904—1925) (2002). Avt.-uporiad. I. E. Rikun. Kyiv: Kn. palata Ukrainy.
6. Doiar L. (2018). Pershi nadkhodzhenia Knyzhkovoї palaty Ukrainy : (knyhodruky 1917 r.). *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 12, 6—9.

7. Doiar L. (2018). Spetsfond Knyzhkovoї palaty Ukrainy (1917—1921 rr.): zaboroneni knyhodruky z istorychnoi haluzi. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 7, 49—52.
8. Drozdova O. V. (2008). Vydavnycha ta prosvitnytska diialnist osvitych osередkiv Poltavshchyny druhoї polovyny XIX — pochatku XX stolittia. Poltava: PUSKU.
9. Edynaia Rus. (1919), 24 sent.
10. Eremeeva A. N. (1999). Khudozhestvennaia zhyzn Yuha Rossyy v uslovyakh hrazhdanskoho protyvostoianya (1917—1920 hh.): sodержanye y tendentsyy razvytyia. Moskva.
11. Zhyzn (1918). № 27.
12. Z istorii vydavnychoї spravy Sumshchyny : zb. dok ta materialiv, 1861—1920. (2007). Sumy: Mriia-1.
13. Zlenko H. D. (2000). Pershi ukrainski vydavnytstva Odesy : materialy do knyhoznnav. slovnyka. Lviv: In-t ukrainoznav. im. I. Krypiakevycha.
14. Karoieva T. R. (2004). Knyhovydavnycha sprava Podillia: tendentsii rozvytku (druha polovyna XIX — pochatok 30-kyh rokiv XX st.). Kyiv.
15. Kyryn A. (1919). Kto zakrepyt za narodom zemliu. Odessa; Moskva; Petrohrad: Rus. kultura.
16. Kto takoi Denykyn?. (1919). Odessa: typ. yzd-va "Rus. kultura".
17. Malynovska N. (2005). Ukrainska knyha druhoї polovyny XIX — pershoї chverti XX stolittia na Pivdni Ukrainy: istoryko-knyhoznnavchyi i bibliografichni aspekty. Kyiv.
18. Mohylianskiy N. K. (1919). Proshloe y nastoiashchee Novorossyy : k voprosu o posiahatelstvakh Ukrayni na Novorossyyu. Odessa: typ. yzd-va "Russkaia kultura".
19. Novyi Bova-korolevych (1920). Odessa; Moskva; Petrohrad: Rus. kultura.
20. Novyi Konek-horbunok (1920). Odessa; Moskva; Petrohrad: Russkaia kultura.
21. Petrov S. S. (2002). Knyzhkova sprava v Kyievi. Kyiv: EksOb.
22. Podoliaka N. S. (2011). Stanovlennia ta rozvytok vydavnychoї spravy Sumskoho kraiu (1861—1917 rr.): osередky, repertuar, rozpovsiudzhennia. Kyiv.
23. Pratsi Odeskoї tsestralnoi naukovoї biblioteki (1927). T. 3 : Odeska periodychna presa rokiv revoliutsii ta hromadianskoї viiny, 1917—1921. Za red. S. L. Rubinshteina. Odesa; Kyiv: [b. v.].
24. Romaniuk N. S. (2014). Vydavnycha sprava v Yelysavethradi. Kyiv: KVITs.
25. Savchenko V. (2010). Yskusstvo Odessy v epokhu pervoi myrovoi voyny, revoliutsyy y hrazhdanskoi voyny. *Visnyk Odeskoho istoryko-kraieznnavchoho muzeiu*. Vyp. 8, 58—61.
26. Stykhotvornaia satyra pervoi russkoї revoliutsyy (1905—1907) (1969). Sost. N. B. Bank, N. H. Zakharenko y E. M. Shneidermana. Lenynhrad: Sovet. pysatel, Lenynhr. otd.-nye.
27. Tolstoi L. N. (1918). Otets Serhyi. Odessa: Rus. kultura.
28. Trudy Podhotovytelnoi po natsyonalnym delam komysyy. Malorusskyi otdel (1919). Avt.-sost. A. D. Bylymovych. Odessa: typ. yzd-va "Russkaia kultura".
29. Tuhan-Baranovskiy M. Y. (1919). Bumazhnye denhy y metall. Odessa: Rus. kultura.
30. Faitelberh-Blank V. R., Savchenko V. (2008). Odessa v epokhu voin y revoliutsyi, 1914—1920. Odessa: Optimum.
31. Fedotova O. (2000). Analiz dokumentalnoho masivu vydan spetsfonda Knyzhkovoї palaty Ukrainy periodu 1917—1921 rr. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 7, 26—29.
32. Khailo A. (2019). Vydannia folklornykh tekstiv 1917—1918 rr. u spetsfonda Knyzhkovoї palaty Ukrainy: knyhoznnavchyi aspekt. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 6, 37—43; № 7, 33—41.
33. Khanko V. (1993). Vydavnycha sprava na Poltavshchyni v 1917—1921 rokakh. *Dobromysl*. № 3/4, 127—131.
34. Iuzhnoe slovo. (1919). 27 sent.
35. Iurllov B. (1919). Krestianynu o zemle. Odessa: Rus. kultura.
36. Iavorskaia E. L. (2001). Knyhy y avtory yzdatelstva "Omfalos". *Dom kniazia Naharyna*. Vyp. 2, 166—210.

Надійшла до редакції 4 листопада 2019 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 94-029:821(71=161.2)16"1891/1914"
DOI: 10.36273/2076-9555.2019.11(280).41-47

Наталія Солонська,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник НБУВ,
e-mail: solonska.n@ukr.net

Спомини українських іммігрантів Канади як книга-літопис вітчизняної історії

У статті проаналізовано спогади та перекази українських іммігрантів Канади, інтерв'ю з ними та їхніми дітьми, що розглядаємо як історичне джерело реконструкції вітчизняної історії. Ці спомини є історико-філософською та антропологічною матрицею збереження автентичності нації у процесі формування та створення сталого культурного середовища в іномовній країні, в умовах незвичного соціуму й культури, а також пошуку свого місця та іміджу в ньому.

Проведене дослідження дасть змогу неупереджено та об'єктивно відтворити невідомі більшості сучасної української спільноти сторінки вітчизняної історії; віддати належне пам'яті та неймовірним зусиллям тих українців, які були змушені, не з власної волі, назавжди полишити рідну землю й згуртувати в чужій країні поважний і потужний осередок національної культури; сучасникам — зрозуміти характери, образи й типи людей, які переселилися в іншу країну, і, що феноменально, змогли зберегти в ній рідну культуру та мову.

Наголошено на важливій ролі в дослідженнях з історії української імміграції методики усної історії, міждисциплінарної наукової галузі, "в рамках якої за допомогою інших наук створюються та аналізуються нові персональні історичні джерела і на цій основі відбувається реконструкція минулого". Запропонована авторкою тема органічно вписується у відносно нову інтердисциплінарну галузь знань — емігрантологію.

Ключові слова: книга-літопис, усна історія, "жива історія", канадські українці, спогади українських іммігрантів, емігрантологія

Постановка проблеми. Явище еміграції невіддільне від політичного контексту сучасного світу, й до нього, як до однієї з найгостріших проблем розвитку цивілізації, значно зріс інтерес у дослідницьких колах. Це стимулювало формування нових наукових напрямів, зокрема емігрантології, започаткованої 1998 р. польським ученим Л. Суханеком. Запропонована у статті тема органічно вписується в цю міждисциплінарну галузь знань, "що охоплює історію, культурологію, літературознавство, мовознавство, філософію та політичну думку, політологію, релігієзнавство" [1]. Історія закордонного українства загалом та історія книги українського зарубіжжя перебуває у площині цієї галузі знань. Емігрантологія становить тему численних книг, статей, конференцій, що відбуваються в різних містах світу (Відень, Варшава, Гданськ, Краків, Москва, Нью-Йорк, Софія тощо). Предметом її дослідження є імміграція.

Особливу роль в емігрантології посідає філософська антропологія — філософія особистості, дослідження емігранта як типу людини [2]. Спомини українських поселенців у Канаді допоможуть зрозуміти характери, образи й типи людей, які перебралися в іншу країну, і, що феноменально, змогли зберегти в ній аутентичну культуру та мову.

Мега статті — привернути увагу наукових кіл і громадськості України й Канади до ідеї запровадження спільного українсько-канадського проекту й створення постійно оновлюваної електронної бази даних "живої історії" всіх хвиль української імміграції в Канаді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Л. Суханек розглядає літературу та писемність слов'ян-емігрантів (додамо — й мову) як історико-літературну проблему [3].

Важливу роль у дослідженнях української імміграції відіграє методика усної історії, що набула наукового статусу в ХХ ст. Цей апробований метод дає можливість сформулювати об'єктивний історичний документ.

"Вже з часу Нестора Літописця, — наголошує А. Ціпка, — "усне" стає писаним (записаним), і тоді відбувається жваве узв'язнення "усного" та "писаного". Усне ставало книжним, а з книги думка — "поученіє" переходила до низового "усного" й далі розповсюджувалася усним річищем" [4, с. 155].

Термін "усна історія" набув поширення в колах західноєвропейських інтелектуалів від 1838 р. Сто років потому професор Колумбійського університету А. Невінс висунув ідею щодо створення організації з системного збирання та фіксації усних оповідань. В академічний обіг це поняття дослідник увів 1948 р., а статусу наукової дисципліни воно набуло від часу заснування Кабінету усної історії при Колумбійському університеті (Нью-Йорк, США). А. Невінс зніціював і сформував широку базу усних споминів політичних діячів США.

У Західній Європі усна історія як самостійний науковий напрям виокремилася в 1960-х рр. На пост-

радянському просторі перший Кабінет усної історії було відкрито 1991 р. у Науковій бібліотеці Московського державного університету імені М. В. Ломоносова.

За С. Шмидтом, "усна історія — практика науково організованої усної інформації учасників або очевидців подій, зафіксованої спеціалістами" [5, с. 262]. Її основні напрями: політична біографія, соціальна історія, "фабрикування" історії неписьменними спільнотами. Це — міждисциплінарна наукова галузь, "в рамках якої за допомогою інших наук створюються та аналізуються нові персональні історичні джерела і на цій основі відбувається реконструкція минулого" [6].

Принциповою особливістю дослідження усного історика є "створення усного історичного джерела", й ця методологія цілком обґрунтована та доцільна для роботи над працями з емігрантології. Наукові дослідження перших канадсько-українських істориків, які вдавалися до методології "усної історії" і, що сьогодні можна констатувати, також належать до напрямів емігрантології, базуються на автентичній інформації, наданій безпосередньо поселенцями-піонерами. З цього питання наявні ґрунтовні напрацювання таких учених, як Л. Білецький, М. Боровик, М. Марунчак [7—9] та інших, що по праву стали класичними й, по суті, — джерелознавчими. Аспекти живої історії також досліджують Л. Нітхаммер, В. Нолл, О. фон Плато, Л. Пассеріні, Т. Пастушенко, А. Портеллі, П. Томпсон, Н. Ханенко-Фрізен та інші.

Нині в багатьох країнах світу функціонують численні науково-дослідні центри, що вивчають окреслену проблематику: Асоціація дослідників усної історії, Міжнародна асоціація усної історії, Українська асоціація усної історії. У цьому напрямі також плідно працює Інститут історії церкви при Українському католицькому університеті (Львів); дослідження та семінари проводять Інститут історії України НАН України; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Національний університет "Києво-Могилянська академія", Навчально-науковий центр усної історії при Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди.

Реалізовано низку міжнародних проєктів з усної історії ("Імена замість номерів. Книга пам'яті колишніх в'язнів концтабору Дахау" (2005—2007); "Усна історія деколективізації в Україні 1990-х років: селянський досвід" (2007—2008) тощо).

Виходять друком наукові журнали з проблем усної історії (зокрема і в Канаді): Oral History (Великобританія), Oral History Review (США), Words and Silence ("Слова та мовчання"), "Україна модерна" та інші.

У Канаді активну діяльність проводить Центр дослідження української спадщини на Преріях, заснований Н. Ханенко-Фрізен — професоркою культурної антропології, головою кафедри релігієзнавства та

культури Коледжу св. Томаса Мора при Саскачеванському університеті (м. Саскатун). Вона є керівником програми усної історії, фундатором і головним редактором наукового журналу *Engaged Scholar Journal*, присвяченого проблематиці та культурно-філософським засадам діалогу та співпраці між академічною наукою і громадянською спільнотою у Канаді й світі.

У травні 2015 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулася презентація онлайн-архіву проєкту В. Нолла "Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920—30 років".

Цікавий задум реалізувало київське видавництво "Дуліби": Українська канадіана: збірник матеріалів з історії українців Канади : зб. пр.: у 4 т. (за наук. ред. М. Гримич; Т. 1. Піонерський період; упоряд. В. Кіпіані, Н. Осташ. Київ : Дуліби, 2016. — 287 с.). Особливої уваги варта післямова головного редактора, д-ра іст. наук, проф. М. Гримич "Перші літописці українсько-канадської історії". Аналітичність статті зумовлена ґрунтовним знанням матеріалу, адже дослідниця кілька років жила й працювала в Канаді. До першого тому входять праці О. Олеськіва ("Про вільні землі" та "Про еміграцію"); Н. Дмитріва ("Канадійська Русь"); А. Шептицького ("Канадським русинам"); Н. Будки ("Дороговказ до русинів, які йдуть до Канади"); Т. Федика ("Пісні емігрантів про Старий і Новий край"). Перший випуск — це збірка рідкісних канадсько-українських творів.

Вектори науково-бібліографічної евристики репрезентовано в анованому бібліографічному покажчику "Українська канадіана", підготовленому у відділі зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ) до 125-річчя першого поселення українців у Канаді [10]. Видання містить чимало бібліографічних описів спогадів перших поселенців.

Варті подальшого обговорення та впровадження в практику ідеї О. Богуславського щодо дегіталізації видавничої спадщини української діаспори [11].

Однак сьогодні спомини українських іммігрантів, навіть першої хвилі, не сконцентровано в окремій книзі-збірці (чи кількох). Завдання кумуляції "усної історії" вкрай важливе, адже явище еміграції є невіддільною сторінкою літопису нашого народу, й з плином часу ці процеси дедалі більше розгортаються.

Інша вагома проблема — фіксація людської пам'яті. Понад 125 років тому перші іммігранти заснували на іншому континенті таку соціальну інституцію, як осередок канадських українців, аби зберегти давню та багату культуру історичної Батьківщини та привернути до неї увагу англомовного й франкомовного оточення. Українські піонери писали з надією, що їхні спомини та думки колись "почують" на рідній землі. Отже, започаткування спільного українсько-канадського проєкту й створення постійно оновлюваної електронної бази даних "живої історії" всіх хвиль нашої імміграції в Канаді; видання книги-літопису, збірки, що складається зі спогадів і розповідей, опублікованих у канадсько-українських книгах, календарях-альманахах, періодичних виданнях, публіцистиці українською та англійською мовами, і

неопублікованих матеріалів, котрі зберігаються в державних архівах Канади та колекціях приватних осіб, дасть змогу неупереджено та об'єктивно відтворити сторінки вітчизняної історії й доповнити її цінним фактологічним матеріалом. Окрім того, й надзвичайно цікавим — для істориків української мови та знавців її численних напрямів.

Реалізацію запропонованого проєкту доцільно розпочати з вивчення історіографії проблеми, довідкової літератури, бібліографічних покажчиків. Зі збережених споминів, листів перших іммігрантів до Канади, переказів їхніх нащадків, зіставлення та аналізу подій вималюється незархована, не зафіксована в жодних офіційних документах, але історично об'єктивна картина життя перших українських поселенців. Багатий, проте незгенерований матеріал міститься у фондах вітчизняних книгозбірень, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотеки Національного університету "Києво-Могилянська академія", Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, Наукової бібліотеки імені О. Ольжича та інших.

Наведемо приклади видань із фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ. Зокрема, Ю. Стечишин в "Історії поселення українців у Канаді (Едмонтон : Вид-ня Союзу Українців Самостійників, 1975) використовує інтерв'ю, бесіди з українськими піонерами, спомини колишніх учителів і громадських діячів, щоб віддзеркалити передісторію та причини еміграції до Канади (до 1891 р.); її початок; картину розселення (адміністративний поділ західних територій Канади, формування провінцій й спосіб парцеляції (поділу)). Дослідник схарактеризував першу українську колонію — Фезант Форкс; колонії Една та Реббит Гилс; Стюартберн у Південній Манітобі; в міжозерній смузі, поблизу Йоркстону; в околиці Фиш Крік; поблизу Стратклейр — Шол Лейк — Овкбурн.

П. Юзик аналізує спогади, опубліковані в газетях "Канадський фермер", "Український голос", "Православний вісник" (згодом — "Вісник"); інтерв'ю з персоналіями, які відіграли вагому роль у підтримці Української греко-православної церкви [12]. Н. Ханенко-Фрізен подає список інтерв'ю та приватних бесід, дані з яких вона використала у своїй праці [13]. Це доволі значуща інформація для формування запропонованої електронної бази даних.

Книги та статті з історії української імміграції до Канади, що ґрунтуються на спогадах поселенців, здебільшого мають схожі назви. Наприклад: Чумер В. Спомини про переживання перших переселенців в Канаді (1892—1942) (Едмонтон : [б. в.], 1942); Далик М. Спомини піонера (Календар "Українського голосу" на звичайний рік 1942. — Річник 25. — Вінніпег, Ман., 1942); Фаріон А. Мої спомини (Календар "Українського голосу" на звичайний рік 1942. — Річник 25. — Вінніпег, Ман., 1942); Самець П. митр., прот. Спомини (В пам'ять посвячення української православної катедри св. Володимира в Торонті 22 травня 1955 року. — Торонто, 1955); Мех Н. І. Спомин (Рідна нива : ілюстрований календар на звичайний рік 1955. — Вінніпег, Манітоба, 1955) (sic! — Н. Г.); Гуменюк Т. Про те, що лише в пам'яті вколисане; Івачевський К. Мої спомини

з минулого; Бобик І. А так було в піонерських часах; Жура І. Спогади тих перших... (З моєї довголітньої участі у проводі Товариства "Просвіта") (чотири останні публікації: "Золоті ворота: ювілейна книга в 50-річчя діяльності Українського товариства "Просвіта" у Порт Артурі". — Порт Артур; Вінніпег, 1960); Круцько З. Споми́ни (Ювілейний альманах 80-ліття Товариства Читальні "Просвіта" у Вінніпезі. — Вінніпег, 1985) тощо.

В. Чумер аналізує чинники, що спонукали українців до масового переселення; переказує їхні спогади про пережите в новій вітчизні, початок формування господарського життя на вільній землі.

Розповідь В. Склеповича розпочинається від 6 травня 1897 р., коли селяни з Коломиї відчували під ногами землю Канади. Оселилися на залісненій місцині й взялися за будову житла. Зложили притулки, колиби, хатки. Возили дерева, прорубували галявини. По долинах росли густі лози, по горбах — дуби. "Люди мусіли працювати на щоденний хліб. Кожен, хто вирвався з-під польського чи австрійського ярма, був готовий віддати себе цілого, тіло і душу, щоб забезпечити себе і свою рідню від голоду і холоду і щоб стати так тілом як і душею горожанином Канади" [14].

У пам'яті К. Чехового закарбувалася хвороба на плямистий тиф, що сталася за тиждень після його приїзду до Канади. Місяць він страждав без медичної допомоги, бо лікар був один від Форт Вілліяму до Кенори, Онтаріо. "На схід до Вайт Ривер, Онтаріо", був теж один лікар, який залишив теж по собі добру пам'ять, — доктор Гамілтон". Запам'яталося авторові й помешкання з двох кімнат: "В одній було чотири ліжка своєї роботи, сінники, соломомо напхані, такі ж самі й подушки; нас спало по два на ліжку; в другій кімнаті була кухня і ліжка, де спали господарі <...>. Багато хто з переселенців не вмів читати, писати" [15].

Після хвороби, вкрай виснажений, К. Чеховий зміг улаштуватися тільки на вивантаження вугілля з кораблів. Однак він із вдячністю згадує організацію каси для хворих (1906), що давала змогу допомагати нужденним українським переселенцям.

На небезпечних роботах у морському порту працював і Д. Слободян (вантажання рейок, шин); згодом — на вугільному доці, будівництві нової залізниці. Зазнав він і безробіття, і лихої хвороби, спричиненої вживанням брудної води.

1907 і 1908 рр. запам'яталися М. Циткульському як роки безробіття, коли українські переселенці фактично злидарювали й добували собі та близьким одяг на міському звалищі. Щастям була праця на чужій фермі за їжу та житло чи небезпечна робота на залізниці. Лише поступове налагодження власного господарства сприяло повільному, але стабільному зростанню добробуту [16].

Про долю Й. Дзьобко з Лемківщини, який приїхав до Канади 1899 р., працював у різних хазяїв, нарешті побудував власну ферму та став фінансово допомагати народним інституціям, розповів священник П. З. (Зі споминів / свящ. П. З. // Рідна нива : ювілейний календар на звичайний рік 1954. — Вінніпег, Манітоба, 1954. — С. 271—275).

У 1902 р. прибув до Канади Т. Бирко. Як і решта переселенців, шукав своє місце в новому суспільстві. Пішов на навчання, а згодом збудував церкву у Гріннроді [17].

Свою історію, яку записав В. Карпець, розповів Я. Орловський — піонер і працівник на ниві церковної та релігійної громади. З його ініціативи було засновано перше товариство допомоги для українців у Канаді — Запомогове братство св. о. Николая [18].

Редколегія "Канадійського фермера" повідомляла про товсту пачку позовних рукописів. То були листи, "засипані тяжкими фермерськими руками", в яких ішлося про сили природи, нещадну канадську зиму, катастрофічний для врожаю мороз, що серед літа, в серпні 1907 р., уразив посіви та городину; про шахрайські земельні спілки, що видурювали гроші від недовідчених іммігрантів, та лісових контакторів, котрі постійно недоплачували зарплатню українським робітникам [19].

Спогадами є й біографічні замальовки та нариси: Кудрик В. Місіонерка-учителька (Календар "Українського голосу" на звичайний рік 1942. Річник 25. — Вінніпег, 1942); 106-літній український піонер (Там само); [П.] Піонер Української Православної Церкви (про Петра Зварича); [М. П. Т.] Давній свідок нашої Церкви. Гардентон, Манітоба (обидва матеріали розміщено у виданні "Рідна нива" (ювілейний календар на звичайний рік 1954. — Вінніпег, 1954) (sic! — *Н. Г.*).

Часто спогади іммігрантів передають "ланцюжком", оскільки безпосередні учасники подій поступово сходять в інші світи. Наприклад, А. Леськів записала споми́ни своєї матері М. Летавської. В пам'яті літньої жінки закарбувалися перші тяжкі дні життя на чужині: неймовірні фізичні навантаження (корчування пнів, прибирання каміння з виділеної для господарювання землі, а поруч нищпорили дикі звірі); валили з ніг важкі хвороби; забирала сили втрата близьких людей [20].

У 1897 р. приїхала до Канади М. Адамовська і разом зі своєю сім'єю перенесла голод, батьківське безробіття (Ілюстрований календар "Українського голосу" на рік 1937. Річник 20. — Вінніпег, 1937). Про перші роки українців у Канаді, коли піонери нерідко жили на відлюдді, — до створення невеличких українських колоній, нових поселень, що одержували такі самі назви, як у Галичині та Буковині, згадує М. Кумка (Там само).

Безрадісні спогади українства й про перші відзначення православних свят на чужій землі, де до 1918 р. не було Української православної церкви. Про невтішні часи, коли в поселеннях емігрантів не вистачало сакральних споруд і навіть священників, зокрема, згадує А. Фаріон із Перхалюків, яка переїхала до Канади 1897 р. [21].

Споми́ни про початок жіночого руху в Канаді віддзеркалено у книзі "На службі рідного народу : ювілейний збірник Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб у 25-річчя від заснування (1930—1955) (Вінніпег, 1955).

Член президії Конгресу українців Канади, голова Контрольної комісії Фондації ім. Т. Шевченка Т. Кобзей висвітлює минулі дні піонерства на новій батьківщині у виданні "На тернистих та хрещатих дорогах : споми́ни з півсторіччя в Канаді" (Вінніпег, 1973. — Т. 2).

П. Зварич у "Споминах, 1877—1904" (Вінніпег : Тризуб, 1976) подає літопис своєї еміграції до Канади: період, що передував від'їзду, його причини: захмаре-

ні дитячі роки в селі, служба у війську, приготування до еміграції; приїзд до Канади — Вінніпег, Едмонтон, Една; враження від зустрічі з односельцями; праця на чужій фермі; комуна або реліф в Едмонтоні; роботи в копальні золота.

Учитель-піонер Д. Прокоп навчав дітей у Саскатуні та Альберті. Він поставив за мету залишити по собі розповідь, як нащадки переселенців з України ходили до школи, навчалися в умовах злиднів, а згодом учителювали в Канаді, віддаючи рідному народові всі сили, як і нащадки-українці, які приїхали до країни перед Першою світовою війною [22].

Розвиток Міжозерної околиці висвітлює М. Іванчук на підрунті споминів і записів учасників подій і свідків поселення, статистичних та документальних матеріалів. Оповідь відбиває картину гімлільської колонії від часу її становлення: Міжозерна околиця Манітоби (перші поселенці в Гімлі; дорога в Канаду; зведення будинків; початок роботи на фермах; організація шкіл; освіта в перші роки проживання; учительство в ранній період; передвоєнна двомовна доба; спомини про перший Шевченківський концерт; воєнний час тощо); культурно-освітнє й громадсько-політичне життя; організація народних домів; адаптаційна роль церкви в об'єднанні українців [23].

С. Тимчишин передає спогади старших людей — переживання українців за часів другої хвилі еміграції, коли наші колишні співвітчизники, як і в період першої хвилі, працювали здебільшого на технічно не оснащених роботах, без можливості забезпечити родину в разі хвороби чи смерті. Тоді в пригоді ставала допомога 20-го відділу Товариства взаємної помочі [24].

Аби не втратити цінну інформацію, донести до майбутніх поколінь правдиву картину подій, Українська вільна академія наук у Канаді започаткувала серію "Бібліотека піонера", адже потрібно було "записувати спогади старих поселенців й висилати їх до української преси або до ріжних світських і духовних культурних осередків на переховок в архівах, це обов'язок усіх інтелегентних одиниць свідомих ваги цієї справи" [19, с. 132]. Працею о. Н. Дмитріва "Канадійська Русь: подорожні спомини" (ред. М. Марунчак (Вінніпег : [б. в.], 1972. — 56 с., XII с.), що містила ма-

теріали про піонерську добу, Історична секція УВАН (за фінансової допомоги С. Янківського) започаткувала серію "Джерела до історії українців Канади" (українською та англійською мовами).

Історія української еміграції до Канади, особливо першої, другої і навіть третьої хвилі, складається здебільшого з доль та біографій десятків тисяч людей, яких змусили назавжди залишити рідну землю. Прості селяни Буковини й Галичини належали до тих соціальних прошарків, які зазвичай не прагнули до письменницької праці. Не тяжіли до пера й воїни УПА, учасники антирадянського спротиву, представники другої хвилі еміграції. Утім, вона вже охоплювала значний відсоток української інтелігенції, яка брала активну участь у заснуванні видавництв, газет, організацій шкіл, культурно-просвітницької діяльності.

У 1942 р. американець Дж. Гулд закликав до написання книги "Усна історія нашого часу". Цю ідею, на жаль, не було реалізовано, але вона доволі перспективна в контексті впорядкування збірника за матеріалами споминів і розповідей канадських українців [25]. Це дасть змогу відтворити історичні події, що розпочалися 125 років тому в Канаді, коли на її теренах ще не було української преси, наукових і просвітницьких організацій, архівних установ, а контингент піонерів складався переважно з малограмотного населення.

Висновки. Нині наявний значний, але розпорошений історичний масив цінних споминів українських іммігрантів Канади, що становить фундамент для формування електронної бази даних "живої історії". Робота з консолідації та впорядкування цих джерел може сприяти започаткуванню міжнародного українсько-канадського проекту, спрямованого на збереження документальної пам'яті української імміграції Канади; надання відкритого доступу до цих сторінок широкому світовому загалові; видання книги-літопису, збірки спогадів наших іммігрантів до Канади — від першої хвилі, що відбулася понад 125 років тому, на основі матеріалів, опублікованих у канадсько-українських книгах, календарях-альманахах, періодиці, публіцистиці українською та англійською мовами, і неопублікованих записів, котрі зберігаються в архівах Канади та приватних осіб.

Список використаної літератури

1. Суханек Л. Эмигрантология: достижения и перспективы между Конгрессом славистов в Кракове и Скопье. 1998—2008 / Л. Суханек // XIV Меѓународен конгрес на слависти : зборник на резимеа. Т. 2: Книжевност, култура, фолклор, историја на славистика. Тематски блокови / XIV Меѓународен конгрес на слависти (Охрид, 10—16 септември 2008). — Скопје : Македонски славистически комитет, 2008. — С. 126—127.
2. Suchanek L. Człowiek w traumie. Emigrantologia na przykładzie emigracji rosyjskiej dwudziestego wieku / L. Suchanek // Ethos. — 2012. — № 3—4. — С. 87—88.
3. Suchanek L. Литература и письменность эмиграции славян как историко-литературная проблема / L. Suchanek // A Centenary of Slavic Studies in Norway. The Olaf Broch Symposium / edit. by J. I. Bjornflaten, G. Kjetsaa, T. Mathiassen ; The Norwegian Academy of Science and Letters. — Oslo, 1998. — S. 218—239.
4. Ціпко А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності / А. Ціпко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Науково-дослід. ін-т українознавства М-ва освіти і науки України. — Київ : Леся, 2015. — 748 с.
5. Шмидт С. О. Предпосылки "устной истории" в историографической культуре России / С. О. Шмидт // Реализм исторического мышления. Проблемы отечественной истории периода феодализма: чтения, посвящ. памяти А. Л. Станиславского : тез. докл. и сообщ. ; Москва, 27 янв. — 1 февр. 1991 г. — Москва, 1991.
6. Устная история. — Режим доступа: <http://oral-history.ru/ru/informatsionnye-resursy/vvedenie.html>. — Загл. с экрана.
7. Білецький Л. Українські піонери в Канаді. 1891—1951 / Л. Білецький. — Вінніпег : Ком. українців Канади, 1951. — 128 с.
8. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891—1991) / М. Боровик ; мов. коректор Я. Василенко ; передм. Я. Рудницького. — Монреаль ; Оттава : Укр. Могилянсько-Мазепин. АН, 1991. — XIV, 470 с. — (Укр. Могилянсько-Мазепин. АН : Пр. Відділу українознавства ; № 8).

9. *Марунчак М.* Історія українців Канади. Т. 1 / М. Марунчак ; передм. від вид-ва. — Вінніпег : Укр. Вільн. Акад. Наук в Канаді, 1968. — 467 с.
10. *Солонська Н.* Українська канадіана : анот. покаж. видань з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Солонська, Г. Борисович ; наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2017. — 176 с.
11. *Богуславський О. В.* До проблеми дегіталізації видавничої спадщини української діаспори / О. В. Богуславський // Вісн. Центр. держ. архіву заруб. україніки. — 2013. — Вип. 2. — С. 8—12.
12. *Yuzuk P.* The Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada. 1918—1951 / P. Yuzuk. — Ottawa : Iniversity of Ottawa Press, 1981. — 210 p.
13. *Ханенко-Фрізен Н.* Інший світ, або Етнічність у дії: канадська українськість кінця двадцятого століття / Н. Ханенко-Фрізен ; Вид-во "Heritage Press" ; Центр дослідж. укр. спадщини, коледж Св. Томаса Мора, Саскачеван. ун-т ; Канад. Фондація Укр. Студій ; вид-во "Смолоскип". — Київ : Смолоскип, 2011. — 392; [16] с.
14. *Склепович В. Т.* Український Косів / В. Т. Склепович // Рідна Нива. Календар-альманах. — Вінніпег, 1967. — С. 173—182.
15. *Чеховий К.* Мої спомини / К. Чеховий // Золотий ювілей : статті і спомини з нагоди 50-літньої діяльності Товариства "Просвіта" у Форт Вільямі, Онтеріо. 1906—1956. — Вінніпег : Т-во "Просвіта", 1956. — С. 65—71.
16. *Спомини Михайла Цитульського // Календар Канадський Фармер.* — Вінніпег, 1951. — Рік 31. — С. 48—51.
17. *Бирко Т.* Мої спомини // Рідна нива : ювілейний календар на звичайний рік 1954 / Т. Бирко. — Вінніпег, Манітоба, 1954. — С. 56—57.
18. *Карпець В.* Історія одного піонера — Я. Орловського / В. Карпець // Рідна нива : ювіл. календар на звичайний рік 1954. — Вінніпег, Манітоба, 1954. — С. 58—59.
19. *Редакційна стаття // Календар "Канадійський Фармер".* — Вінніпег : Канадійський Фармер. — 1946. — С. 132.
20. *Летавська М.* Мої спомини з піонерських часів / М. Летавська // Календар Світла на Божий 1975 рік. Річник 36-й. — Торонто : Вид-во оо. Василіян, 1975. — С. 125—134.
21. *Фаріон А.* Я пережила початки церковного життя в Канаді / А. Фаріон // Рідна нива : іл. календар на звичайний рік 1959. — Вінніпег, Манітоба, 1959. — С. 97—103.
22. *Прокоп Д.* Українці в Західній Канаді: до історії їхнього поселення та поступу : збірник цікавих статей і дописів для старших і молоді / Д. Прокоп ; вступ. сл. Я. Славутича. — Едмонтон ; Вінніпег : Printed by Trident Press Ltd., 1987. — 548 с.
23. *Іванчук М.* Піонерські поселення українців в Канаді. Ч. 1. Міжозерна околиця Манітоби; Ч. 2. Культурно-політичне життя / М. Іванчук ; передм. В. Кисілевського. — Вінніпег : Вид-во М. Іванчука, 1993. — (Друк. Вид. Спілки "Тризуб"). — 336 с.
24. *Тимчишин С.* Приемні спогади / С. Тимчишин // Бритійська Колумбія і українці: з нагоди 30-річчя існування 20 відділу Товариства Взаємної Помочі у Ванкувері, 1927—1957. — Вінніпег : [б. в.], 1957. — С. 152.
25. *Солонська Н.* "Усна історія" українських переселенців до Канади: перша хвиля еміграції / Н. Солонська // Українська діаспора: проблеми дослідження. 27—28 вер. 2016 р. Острог : тези доп. Міжнар. наук. конф. — Острог, 2016. — Режим доступу: [https:// core.acnk.<download>](https://core.acnk.<download>). — Назва з екрана.

Natalia Solonska

Memories of Ukrainian immigrants to Canada as a book-chronicle of national history

Flashbacks, translations of the Ukrainian emigrants to Canada, above all things first, by interviews with them and their children, examined as a historical source of reconstruction of domestic history. Flashbacks of the Ukrainian immigrants of Canada are a historical and philosophical and anthropological matrix of maintainance of okremishnosti nation in the process of forming and creation of permanent cultural environment in a foreign country, in the conditions of unusual sociumu and culture and finding of the place and image in him.

Conducted research will enable impartiality and objectively to reproduce unknown swingeing majority of the modern Ukrainian association of page of our domestic history; finally to do justice memory and to unbelievable efforts of those Ukrainians, which were forced, of own not accord, forever to abandon native land and create the worthy and powerful cell of the Ukrainian culture in a stranger country; to the contemporaries — to realize characters and offenses, types of people, which transmigrated in other country, and, that phenomenal, — able to save in.

In the article an important role is marked in researches from history of Ukrainian immigration of method of verbal history, interdisciplinary scientific industry "within the framework of which by other sciences the new personal historical sources are created and analysed and there is a reconstruction of the pas on this basis". A theme is offered an author organically inscribed in relatively new interdisciplinary area of knowledges — emigrantology.

Keywords: *book-chronicle, verbal history, "living history", Canadian Ukrainians, flashbacks of the Ukrainian immigrants, emigrantology*

References

1. Suhanek L. (2008). Emigrantologiya: dostizheniya i perspektivy mezhdru Kongressom slavistov v Krakove i Skope. 1998—2008. *XIV Meġunaroden kongress na slavisti :zbornik na rezimea. T. 2: Knizhevnost, kultura, folklor, istorija na slavistika. Tematski blokovi.* Skopje: Makedonski slavisticheski komitet, pp. 126—127.
2. Suchanek L. (2012). Człowiek w traumie. Emigrantologia na przykladzie emigracji rosyjskiej dwudziestego wieku. *Ethos*, 3—4, pp. 87—88.
3. Suchanek L. (1998). Literatura i pismennost emigracji slavyan kak istoriko-literaturnaya problema. *A Centenary of Slavic Studies in Norway. The Olaf Broch.* Oslo, pp. 218—239.
4. Cipko A. (2015). *Duhovna listvicya davnoukrayinskoyi slovesnosti.* Kyiv: Lesya.
5. Shmidt S. O. (1991). Predposylki "ustnoj istorii" v istoriograficheskoy kulture Rossii. *Realizm istoricheskogo myshleniya. Problemy otechestvennoj istorii perioda feodalizma: chteniya, posvyash. pamyati A. L. Stanislavskogo : tez. dokl. i soobsh.* Moskva.
6. *Ustnaya istoriya*, (2019). Available at: <http://oral-history.ru/ru/informatsionnye-resursy/vvedenie.html>.
7. Bileckij L. (1951). *Ukrayinski pioneri v Kanadi. 1891—1951.* Vinnipeg: Kom. ukrayinciv Kanadi.
8. Borovik M. (1991). *Stolittya ukrayinskogo poselennya v Kanadi (1891—1991).* Monreal ; Ottawa: Ukr. Mogilyansko-Mazepin.

9. Marunchak M. (1968). *Istoriya ukrayinciv Kanadi. T. 1*. Vinnipeg: Ukr. Vilm. Akad. Nauk v Kanadi.
10. Solonska N., Borisovich G. (2017). *Ukrayinska kanadiana : anot. pokazh. vidan z fondu Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo*. Kyiv.
11. Boguslavskij O. V. (2013). Do problemi degitalizaciji vidavnichoyi spadshini ukrayinskoyi diaspori. *Visn. Centr. derzh. arhivu zarub. ukrayiniki*, 2, pp. 8—12.
12. Yyzuk P. (1981). *The Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada. 1918—1951*. Ottawa: Iniversity of Ottawa Press.
13. Hanenko-Frizen N. (2011). *Inshij svit, abo Etnichnist u diyi: kanadska ukrayinskist kincyа dvadcyatogo stolittya*. Kyiv: Smoloskop.
14. Sklepovich V. T. (1967). *Ukrayinskij Kosiv. Ridna Niva. Kalendar-almanah*. Vinnipeg, pp. 173—182.
15. Chehovij K. (1956). *Moyi spomini. Zolotij yuvilej : statti i spomini z nagodi 50-litnoyi diyalnosti Tovaristva "Prosvita" u Fort Villiyami, Onterio. 1906—1956*. Vinnipeg: T-vo "Prosvita", pp. 65—71.
16. *Spomini Mihajla Citulskogo, (1951). Kalyendar Kanadskij Farmer, Rik 31, pp. 48—51.*
17. Birko T. (1954). *Moyi spomini. Ridna niva : yuvilejnjij kalendar na zvichajnij rik 1954*. Vinnipeg, Manitoba, pp. 56—57.
18. Karpec V. (1954). *Istoriya odnogo pionera — Ya. Orlovskogo. Ridna niva : yuvil. kalendar na zvichajnij rik 1954*. Vinnipeg, Manitoba, pp. 58—59.
19. *Redakcijnna statтя, (1946). Kalyendar "Kanadijskij Farmer". Vinnipeg: Kanadijskij Farmer, p. 132.*
20. Letavska M. (1975). *Moyi spomini z pionerskih chasiv. Kalendar Svitla na Bozhij 1975 rik. Richnik 36-j*. Toronto: Vid-vo oo. Vasiliyan, pp. 125—134.
21. Farion A. (1959). *Ya perezhila pochatki cerkovnogo zhittya v Kanadi. Ridna niva : il. kalyendar na zvichajnij rik 1959*. Vinnipeg, Manitoba, pp. 97—103.
22. Prokop D. (1987). *Ukrayinci v Zahidnij Kanadi: do istoriji yihnego poselennya ta postupu : zbirnik cikavivh stattej i dopisiv dlya starshih i molodi*. Edmonton ; Vinnipeg: Printed by Trident Press Ltd.
23. Ivanchuk M. (1993). *Pionerski poselennya ukrayinciv v Kanadi. Ch. 1. Mizhozerna okolicya Manitobi; Ch. 2. Kulturno-politichne zhittya*. Vinnipeg: Vid-vo M. Ivanchuka.
24. Timchishin S. (1957). *Priyemni spogadi. Britijska Kolumbiya i ukrayinci: z nagodi 30-riehchya isnuvannya 20 viddilu Tovaristva Vzayemnoyi Pomochi u Vankuveri, 1927—1957*. Vinnipeg: [b. v.], p. 152.
25. Solonska N. (2016). *"Usna istoriya" ukrayinskih pereselenciv do Kanadi: persha hvilya emigraciyi*. Available at: <https://core.acnk.<download>>.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2019 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

Світлої пам'яті директора Бібліотеки Конгресу США Джеймса Біллінгтона (1929—2018)

20 листопада 2019 р. минули роковини з дня смерті Джеймса Біллінгтона — американського історика, автора численних праць, присвячених суспільній думці, російській культурі, творчості Миколи Гоголя.

Джеймс Біллінгтон залишився в історії не тільки як учений і викладач, а і як талановитий організатор наукових досліджень. Понад 10 років він керував Міжнародним центром підтримки науковців імені Вудро Вільсона та брав активну участь у створенні його підрозділу — Інституту Кеннана, сферою діяльності якого стали дослідження Радянського Союзу. Тривалий час Джеймс Біллінгтон очолював найбільше книгозховище світу — Бібліотеку Конгресу США. На цю посаду 1987 р. ученого призначив президент Рональд Рейган.

Мені пощастило знати Джеймса Біллінгтона, зустрічатися з ним, допомагати ґрунтовніше вивчати спадщину його улюбленого українського письменника Миколи Гоголя, надаючи копії рукописних доку-

ментів, що зберігаються в музеї міста Ніжина та у відділі рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вперше я зустрівся зі знаним істориком у червні 1990 р. під час поїздки до Канади й США. Утім, про все докладніше.

5 червня 1990 р. ми вилетіли до Вашингтона, і за кілька годин в аеропорту нас зустрів Богдан Ясинський — громадський діяч української діаспори, педагог і бібліотекознавець, провідний спеціаліст відділу україніки в Бібліотеці Конгресу США.

Їхали містом моїх мрій: пам'ятники Дж. Вашингтону, Т. Джефферсону, Білий дім, Капітолій, Бібліотека Конгресу... Скрізь чисто, багато зелені, вражаюча панорама. Оглянувши місто, вирушили до гостинного Богдана Ясинського, який радо запропонував свій великий будинок, де кожному виділили по кімнати.

Наступного дня після сніданку відвідали Бібліотеку Конгресу. Нарешті здійснилася найзаповітніша мрія, і я — у головній книжковій скарбниці США. Спочатку переглянули фільм про бібліотеку, виставку українських книг, підготовлену слов'янським відділом, де працював Богдан Ясинський, відтак завітали до Дослідницької служби Конгресу США (CRS), обід, і знову CRS. Нам докладно розповіли про особливості обслуговування конгресменів: як подають запити, готують відповіді, організують конференції та дискусії з різноманітних питань законотворчої роботи.

Зранку 7 червня ми знову в бібліотеці, де ознайомилися з роботою відділу консервації та реставрації. Несподівана зустріч із директором Бібліотеки АН

СРСР Валерієм Леоновим, який перебував в Америці з дружиною Оленою. Потім у CRS поспілкувалися із заступником директора Бібліотеки Конгресу, професором Вільямом Робінсоном і спеціалістом з інформації Джейн Бортник. Цікаві розповіді, запитання та відповіді... Після обіду був запланований відпочинок.

Богдан Ясинський і Микола Сенченко за діловою розмовою

Біля Бібліотеки Конгресу США (червень 1990 р.)

Вечір і ранок 8 червня ми провели з Богданом Ясинським на березі Атлантичного океану і сповнені сил повернулися до Вашингтона. Завідувач відділу консервації англієць Петер (прізвище не пам'ятаю) і його дружина Шильда запросили нас увечері на вікенд. Там зустрілися з Валерієм Леоновим і його дружиною. Вечір був чудовий: ми багато розмовляли, дивилися футбол на величезному екрані, а після чаювання повернулися до помешкання Богдана Ясинського.

Наступні два дні присвятили екскурсіям містом, зустрічам з українцями, які живуть у Вашингтоні.

11 червня нас чекала зустріч із Джеймсом Х. Біллінгтоном, директором Бібліотеки Конгресу США, про якого я багато читав. Наведу окремі факти з його біографії: "Джеймс Хедлі Біллінгтон був приведений до присяги як директор Бібліотеки Конгресу США 14 вересня 1987 року. Він — тринадцята людина, яка обіймає цю посаду з моменту заснування Бібліотеки Конгресу 1800 року.

Д-р Біллінгтон народився 1 червня 1929 року в м. Брун Мавр, штат Пенсильванія, і навчався в різних середніх школах Філадельфії. Він був випускником середньої школи Лоуе Меріон і Принстонського університету, який закінчив на відмінно 1950 року. Трьома роками пізніше захистив докторську дисертацію в Оксфордському університеті. Після служби в Армії Сполучених Штатів і Державному офісі з фінансів викладав історію в Гарвардському університеті від 1957 до 1962 року, а пізніше — у Принстонському університеті, де був професором історії від 1964 до 1974 року. Д-р Біллінгтон також навчався і захистив

дисертацію в Інституті російської літератури (Пушкінський дім) у Ленінграді в академіка Д. С. Лихачова.

Д-р Біллінгтон є автором книг "Михайлівський і російський популізм" (1956), "Ікона і сокира" (1966) про російських старообрядців XVII ст., "Пожежа в думках людей" (1980).

Десять разів він був у складі делегацій Конгресу, які відвідували Росію та колишній Радянський Союз. У червні 1988 року супроводжував президента Рейгана під час саміту в Москві. Є засновником програми "Відкритий світ". Має 33 почесні звання різних університетів".

Зустріч було призначено на 11:30 і об 11:20 ми зайшли до приймальні. Як подарунок приготували дві книги про Київ та українські шкатулки. На запитання асистентки, хто ми, відповів Богдан Ясинський. Д-р Біллінгтон прийняв нас із невеликим запізненням. Зайшли, привіталися за руку й надалі спілкувалися російською мовою. Біллінгтон зауважив, що, на жаль, не знає української. Запитав, що нам потрібно від нього. "Ми хотіли б розширити книгообмін і обмін спеціалістами", — відповів я. Потім розповів про нашу бібліотеку, багаті фонди, цінні рукописи та стародруки й презентував журнал "Україна" англійською мовою, де були фото нової будівлі. Уважно розглянувши світлинку, колега зазначив, що споруда виглядає привабливо.

Д-р Біллінгтон зауважив, що ми мало пишемо про роль України в освіті Російської імперії, про таких видатних представників нашої держави, як Гізель, Беринда, Прокопович та інших, що він багато вивчав і продовжує вивчати творчість Гоголя. Я відповів, що в нашій бібліотеці зберігаються рукописні документи письменника. Це надзвичайно зацікавило вченого, і він попросив надіслати копії містичних рукописних праць Гоголя. Далі обговорювали різноманітні бібліотечні справи, рукописні фонди. Двічі заходила асистентка й попереджала нашого поважного співрозмовника, що у приймальні на нього чекають спонсори. Нарешті зі словами "Треба їх приймати, тому що вони дають гроші" д-р Біллінгтон дав зрозуміти, що аудієнцію закінчено. Ми подарували йому книги та сувеніри і вийшли у приймальню. Проте дорогою на обід д-р Біллінгтон наздогнав нас, аби віддячити й презентувати велику книгу про Бібліотеку Конгресу.

Богдан Ясинський був надзвичайно задоволений: "Я стільки років працюю в бібліотеці, і тільки завдяки вам вперше зустрівся з директором у його кабінеті".

Пані Ірена, асистент д-ра Біллінгтона з міжнародних зв'язків, провела нас на обід, ми презентували їй книгу про Україну й сувенірну шкатулку. Згодом відідали консульство, щоб оформити комп'ютер "Макінтош", подарований нашій бібліотеці представниками фірми. Консул Ігор Дунайський вручив нам листа, що засвідчував отримання комп'ютера в дарунок, і відтак повернулися до Богдана готуватися до від'їзду в Москву.

12 червня 1990 р. о 10-й ранку ми прилетіли до Москви. Довго оформляли комп'ютер, нарешті взяли квитки на потяг та вирушили до Києва.

Це була перша зустріч із д-ром Біллінгтоном. Згодом ми спілкувалися ще кілька разів... Утім, уже немає Богдана Ясинського, який помер 2002 р., й минули роковини, як не стало Джеймса Біллінгтона. Царство їм небесне...

Микола Сенченко

Джеймс Биллингтон

американський історик,

13-й директор Библиотеки Конгресса США (1987—2015)

Гуманитарные последствия информационной революции¹

Каковы настоящие и возможные в будущем гуманитарные последствия происходящей у нас на глазах электронно-информационной революции? Эта проблема в нынешнем потоке статей о новой кибернетической вселенной почти никогда серьезно не затрагивается. Вместо того, чтобы заниматься серьезным научным анализом и гуманистическим обсуждением нынешней ситуации, мы наблюдаем оглушительную говорильню, в которой футуристы-утописты и взвинченные противники технического прогресса одновременно спорят друг с другом, друг друга не слыша, — одна сторона предается мечтам о будущем, другая — о прошлом; и обе стороны тем временем стараются не улучшить качество своей аргументации, а перекричать друг друга.

В результате представление о гуманитарном значении компьютерной революции, которое ныне преобладает в сознании простых людей в Северной Америке и все более овладевает сознанием таковых в Западной Европе, оказывается в изрядной мере представлением экономически заинтересованных сторон: информационной индустрии, порождающей ее, коммерческих сбытовых организаций, наживающихся на ней, и растущего числа акционеров, вложивших в нее свои средства. Интернет рассматривают огульно, хотя и без большого энтузиазма, как что-то хорошее для получения чего-то хорошего, как что-то неопределенно важное для наших детей, что каким-то необычным образом приведет к сближению народов, поскольку рынок стал глобальным, а квалифицированные люди в таких странах, как Индия, Россия и Китай, по примеру Японии, готовы обзаводиться компьютерами.

Если мы действительно озабочены судьбой демократического общества, следует сразу отметить беспокоящий аспект этого консенсуса во взглядах. Не существует ни сильной приверженности народа, ни глубокой убежденности относительно того технологического феномена, который так быстро оказал преобразующее влияние на общество. Граждане демократических обществ, по-видимому, одобрили, хотя и без энтузиазма, ту беспрецедентную пропагандистскую шумиху, поднятую глобальными мега-медиа в Интернете и вне его, относительно тех благодетней, которые посыпятся, как из рога изобилия, с внедрением новой электроники. Возможно, люди пассивно согласились с желательностью того, что им было обещано как неизбежное. Но народное согласие, по крайней мере в Америке, — дело куда более временное, чем обычно полагают, поскольку оно почти целиком зависит от людей, которые продолжают верить в то, что их благополучие будет расти вместе с постоянным ростом глобальной экономики. Американские выборы ныне почти полностью сфокусированы на такой политике и на таких политиках, которые наилучшим образом обеспечат материальное благосостояние еще большему числу людей.

Поскольку чрезмерные обещания относительно компьютерной революции сделаны, имея в виду скорее вещи, чем людей, компьютерная революция может, по иронии, превратиться в конце концов в непреднамеренное орудие содействия самоубийству того самого открытого и

свободного общества, примером которого она имеет претензию себя объявлять. Демократическая свобода, пересилившая в конце XX века тоталитарную тиранию, цель которой оправдывала средства, может незаметно оказаться явлением, где средства оправдывают цель, где вещи ценятся больше людей.

Гуманитарным результатом этого будет, по всей видимости, отнюдь не закат и падение западного мира, которые столь часто предвещают, и не столь же часто предсказываемый конец света, а окончательный упадок иудейско-христианской цивилизации, и, вероятно, — если мы не сумеем преодолеть инерцию продолжающегося игнорирования ислама и инстинктивную антипатию к нему, — всего наследия профетического монотеизма. Наш насыщенный компьютерами, роботизированный мир, возможно, не заметит приближающегося конца, потому что он придет изнутри как внутреннее гниение, а не извне, как нашествие варваров, преступных государств или как неизбежное столкновение цивилизаций. Главным виновником этого рода упадка будет не Чингисхан с компьютером или какой-нибудь седовласый Фауст, сознательно заключивший сделку с чертом, а свободные от рефлексии молодые герои нашего времени, влюбленные в свои творения: наши Франкенштейны, сидящие в Кельвинах Кляйнах.

Конечно, это слишком резкое и поспешное суждение. Но такого рода словесные подзатыльники полезны для тех, кто управляет виртуальным миром, хотя бы только для того, чтобы подготовить нас, их последователей, к еще более сильным ударам, ожидающим в реальности общества, которые слишком долго молчали и соучаствовали в недопустимом высокомерии. Руководители телевидения или компьютерного дела почти не задумываются над гуманитарными аспектами, не говоря уже о филантропической деятельности, и предстоящее слияние Голливуда и Силиконовой долины в Силливуд (игра слов: "Лес дураков". — *Прим. перев.*) доставит слабое утешение. Мега-медиа стали поставщиками жизни, свободной от человеческих ценностей, в которой счастье дают вещи, а не люди, и культура, определяющаяся внешним стилем, а не содержанием. В сегодняшних печатных средствах информации неизбежно присутствуют разные стили жизни: причем один так же хорош, как другой, а третий — лучше всех. Если учесть будущую неопределенность с занятостью в мультимедийных конгломератах, где все мыслят примерно одинаково, то критик культуры, в настоящее время приверженный одному стилю, едва ли захочет слишком сурово судить о другом, под который ему самому, возможно, скоро придется подстраиваться.

Наша неспособность сосредоточиться на гуманитарных последствиях информационного века, вызванных внедрением компьютеров, частично связана с тем, что мы всегда описываем этот новый способ коммуникации как революцию или полный разрыв с прошлым. Но на деле он — всего лишь кульминация электронного мультимедийного наступления, которое происходило в течение XX века: кинематограф, фотография, радио, телевидение, Интернет. Многие трудности Интернета проистекают

¹ Биллингтон Дж. Гуманитарные последствия информационной революции // Проблемы выбора / [редкол.: Тимофеев Т. Т. (отв. ред.) и др.]. Москва : ИНФРА-М : Весь мир, 2001. С. 119—128.

именно из того, что он до сих пор только воспроизводит негативные черты телевидения, а не развивал позитивные особенности, присущие только ему. По сути своей телевидение — порождение и слуга коммерческого сбыта, который упаковывает развлечения во все более короткие программы, подстегивая интерес и грубо напирая на секс, насилие, пассивную развлекательность. До сих пор Интернет поступал почти точно так же, либо не сумев развить присущий ему элемент интерактивности, либо упустив случай развить серьезные логические способности, необходимые в процессе поиска информации; вместо этого Интернет стал воспроизводить грубые эмоции, которыми обычно нас потчует телевидение. Если компьютерная мышь используется так же бездумно, как дистанционный контроль телевидения, нечего и ожидать, что работа в Интернете будет развивать творческие способности.

Как и телевидение, Интернет имеет тенденцию усиливать человеческую изоляцию. Посещение театра, музея или библиотеки в определенном смысле слова — социальный акт, аналогичный выходу за покупками в соседний магазин или лавку. Игра в компьютерные игры, покупки в Интернете, развлечения на этом же экране — глубоко одинокое занятие, питающее надменную иллюзию, что индивид может получить от машины все, чего пожелает, без живых человеческих посредников. Поэтому Интернет, как и телевизор, имеет тенденцию обесценивать общинное и человеческое взаимодействие как важную часть жизни и обучения.

Еще в большей степени, чем телевидение, Интернет, рассчитанный на одномоментное включение внимания, разрушает память. Информация становится текучей, факты постоянно обновляются, предыдущие тексты стираются в процессорах, а средняя жизнь сайта в Интернете — менее трех месяцев. Взрыв электронной информации имеет тенденцию подрывать временную перспективу точно так же, как недолго удерживаемая вниманием телевизионная картинка разрушает связь времен, которую дают письменные документы. В то же время быстрота и брутальность прикладных видеоигр давят на внимание и восприятие игрока еще сильнее, чем телевизионные рекламные паузы.

В некотором роде Интернет — игра, не имеющая прошлого. Она завершает долгий эволюционный процесс подрыва пуританского наследия Америки, основанного на библейской истории, которое не оставляло много места для игр. Предприниматели — гиганты компьютерного мира уже заработали так много денег, что целью их является уже не столько приумножение этого богатства, сколько увеличение своей империи и завоевание новых рынков. Даже не-акционеры вовлекаются в игру вследствие того, что средства информации предоставили телевидению и Интернету почти все, сосредоточившись на бизнесе. Классическая большая игра империализма разыгрывается по-новому, и мы не замечаем, как Интернет обгоняет телевидение в качестве нового орудия того, что можно охарактеризовать только как культурный империализм передовых рыночных демократий.

Этот империализм может быть психологически столь же разрушительным, как и империализм конца XIX — начала XX века, опиравшийся на промышленную и военную мощь. Ибо этот новый культурный империализм глубоко воздействует на две сферы, наиболее ценные большинством людей, — и особенно важные для тех, кто живет в обществах, колонизированных новой электронной культурой, — на язык и религию.

Язык — основное орудие человеческого сообщества и коммуникации. В начале XX века на нашей планете реально говорили приблизительно на 6 тыс. языках. Пройдет еще немного времени в XXI веке, и от этой цифры останется, вероятно, только одна десятая. Размывание лингвистического и культурного разнообразия осмысливается слабее, чем утрата биологических видов, но это не менее серьезный процесс. Новая глобальная аудиовизуальная рыночная культура грозит тем, что мир со все большим ускорением двинется в сторону единого "пиджин-инглиш" компьютерных программистов и авиадиспетчеров. Энтузиастов новой культуры отнюдь не огорчает этот единый язык, они часто радуются перспективе того, что прямолинейный "бейсик-инглиш" станет не только *лингва франка*, но и орудием подлинного человеческого братства. Их, похоже, мало заботит, что такое развитие не только отрежет нас от миллиардов, говорящих на других языках, но и от подлинного понимания английского литературного наследия. Итак, движение берет верх над памятью, эффективные средства становятся дегуманизирующей целью.

Еще более серьезной, чем неосознаваемая эрозия языков других народов, является угроза, которую несет эта агрессивная новая электронная культура религиозным основам других культур. Почти все преобразующие политические события конца XX века, — в том числе и те, которые были в высшей степени неожиданны для наших академических и правительственных аналитиков, — уходили корнями в религию: исламская революция в Иране; быстро следовавшие один за другим взрывы, подорвавшие европейский коммунизм, начиная с польского движения "Солидарность", опиравшегося на католицизм; подъем движения за религиозные права и последующее консервативное движение с политическим центром тяжести в Соединенных Штатах.

Ни одно из этих трех преобразующих явлений не было ни серьезно предсказано, ни — после их свершения — удовлетворительно объяснено многочисленными компьютерами западного мира. Они же мало чем помогли и в объяснении того факта, что сложная "теология освобождения" интеллектуалов не смогла зажечь пожар в Латинской Америке, в то время как простодушному пятидесятилетнему это удалось. Элитарный комплекс в Америке, включающий академических ученых, масс-медиа и институциональную элиту, ныне по сути своей антиклерикален, как это в более широком масштабе наблюдается и в Европе. По большей части не исповедующий никакой религии, профессорский корпус не в состоянии понять, что религия представляет для других народов серьезную движущую силу. Религия, конечно, изучается, но покровительственно, и скорее как этнографическое явление, а не как активная историческая сила. <...>

Признание продолжающегося воздействия религии содержится в одной из самых важных и оригинальных исторических книг последнего десятилетия — "Четвертое великое пробуждение" (The Fourth Great Awakening) Нобелевского лауреата экономиста Роберта Фогеля. Он рассматривает религию не как опиум, а как пробуждение, определенный американский феномен периодического массового возвращения к религиозным корням, как локомотив,двигающий все действительно великие перемены в развитии эгалитарной демократии в Америке. Его книга впечатляет особенно сильно, ибо он пишет не как верующий, а как ученый. В качестве составных частей нового пробуждения, которое обеспечит движение Америки вперед, он видит возвращение консервативных ценностей

традиційної сім'ї, уваження до обов'язкам, основаним на релігії, пошук не матеріального, а духовного задоволення, і перенос центра прийняття рішень із центральних і правительствених сфер на міста, де ці рішення будуть прийматися на основі релігії.

На конференції по поводу двохсотліття США Бібліотека Конгреса збирала ряд вчених мислителів всього світа, щоб визначити можливі нові інтелектуальні рубежі, — як вона зробила це століттям раніше, в дні Всесвітньої виставки-ярмарку в Сент-Луїсе. Головним прогнозом, оснований на бажанні знати, які несподівані соціальні зміни нас чекають, було передбачення ненасильствених, окрашених в релігійні тони рухів, що виникають знизу, вроді рухів Ганді, рухів за громадянські права в Америці, рухів "Солидарність" в Польщі, — а отнюдь не насильствених секуляристських революцій, які були в недавньому минулому, і не зіткнення цивілізацій, страх перед якими нині настільки широко розповсюджені.

Участь Бібліотеки Конгреса в комп'ютерному формуванні нашого часу мала своєю метою протистояти інерції і негативним тенденціям, направленим на психологічний відірв людей від їх спільнот і їх спадщини, на загострення етнонаціональних і релігійних суперечностей, знову виниклих і посилюваних до кінця холодної війни. Розуміється, для рішення настільки масштабних проблем не існує магічних засобів, і при всьому тому, що ми являємося величезним у світі резервуаром знань і інформації, тісно пов'язаних з першою ланкою влади супердержави, ми, тим не менше, — лише ручеєк, що впадає в безбережний океан.

В 1995 г. ми звернулися до всесвітньої мережі і почали виконувати п'ятирічний план спільного громадського і приватного партнерства для створення Національної електронної бібліотеки з повільним доступом через Інтернет, що містить 5 мільйонів найбільш цікавих і важливих джерел по американській історії і культурі. Таким чином величезна кількість національних архівів передавалася місцевим державним школам і бібліотекам по всій Америці. Ми заснували також ряд літніх інститутів для навчання кадрів учителів і бібліотечарей, щоб зарядити місцеві спільноти по всій Америці ентузіазмом і передати їм досвід інтеграції нових електронних версій матеріалів дослідницьких відділів бібліотек, архівів і сховищ старих книг, знайдених в місцевих бібліотеках і класних кімнатах. Ми намагаємося подолати тенденцію до людської ізоляції, яку несе комп'ютер, намагаємося внести позитивне зміст в функції класних кімнат, наповнених технікою і електронікою, хочемо виявити людський зміст в матеріалах, які ми відбрали для комп'ютера, щоб учителів і бібліотечарей на місцях могли найкращим чином налаштувати людське спілкування з учнями.

Ми здійснили перші кроки по перетворенню Національної електронної бібліотеки в глобальну бібліотеку з доступом "онлайн", завдяки чому Конгрес надав спеціальний грант для створення двонаціональної, разом з Росією, системи комп'ютеризації (проект "Встреча границ"), що відображає паралельний досвід експансії Росії на Схід і Америки — на Захід. Ми підписали потенційно ще більш широке угоду з Іспанією щодо перекладу на електронні носії потрясаючих джерел по історії Латинської Америки.

Звертаючись до питання про можливі майбутні гуманітарні наслідки майбутнього лавиноподібного розповсюдження Інтернету. Як історик я шукаю аналогії в минулому і знаходжу їх не в часи Гутенберга, коли книгодрукування розповсюджувалося поступово і для порівняно обмеженого кола читачів, — я знаходжу їх, скоріше, в 1840-х роках: часи першої революції по створенню засобів швидкої комунікації, часи народження телеграфної мережі, швидкодрукувальних поліграфічних машин і залізничних доріг.

Головним гуманітарним результатом тоді було покращення міжнародного взаєморозуміння, на що сподівалися наївні оптимісти, а серія швидко наступалих один за одним насильствених націоналістичських переворотів в 1848 г. Ці революції, що пройшли по всій Європі, були повністю несподіваними і залишилися в більшості нероз'ясненими істориками — і менше всього марксистами, які вперлися в вопіюче неправдиве твердження "Комуністического маніфеста", вийшовшого в світ як раз за два тижні до націоналістического вибуху: що, дескать, робітники об'єднуються під міжнародними знаменами, а не під національними.

Несподіване з'явлення засобів миттєвої, поверх границь, зв'язу потрясло Європу, яка після поразки Наполеона була, на Схід від Рейну, виключно спокійною. Настільки, що трьох імператорів Священної імперії іноді навіть зображали в вигляді трьох іпостасей Святої Трійці: католика Габсбурга, протестанта Гогенцоллерна і православного Романова. <...>

І вся ця кажучася стабільність була раптово розірвана романтичними повстаннями, які очолювали або надихали повністю непрактичні люди — поети: Ламартин в Франції, Міцкевич в Польщі, Петєфи в Угорщині, Шевченко в Україні. Оперні театри, єдині місця, де офіційно дозволено збиратися більше ніж двадцять громадян, стали мизансценами небагато чисельних політичних вбивств. Найкращим героєм 1848 г., Джузеппе Гарибальді, здійснив велику кількість театральних вступів і виходів по всій Італії, на манер героїческого тенора Верді. <...>

Отнюдь не провозвестники свободи, ці, потерпілі невдачу революції 1848 г., невольні помічники створенню ще більш централізованих, ще більш назойливих вторгаючихся в приватне життя національних держав: Німеччини, скоріше в дусі Бисмарка, ніж Гейне; Італії, скоріше в дусі Кавура, ніж Гарибальді і нового типу демократического демагога в особі Наполеона III. В кожному випадку, він був першим політическим лідером, обраним загальним голосуванням чоловічого населення, і правил широкоповідомствено, підхоплюючи кожен зустрічаючийся йому ідею, але не віря ні в одну з них. Це дозволило йому панувати 20 років, і термін "імперіалізм" був винайдений для того, щоб означити його іноземні авантюри, від Криму до Мексики, затягнуті для відволікання уваги від внутрішніх справ.

Пізніше Ленін описав політический імперіалізм як "останню стадію капіталізму". Нині багато в західному світі схильні розглядати швидке розповсюдження Інтернету як останню стадію імперіалізму. Є багато ознак того, що поверхнею глобалізму, підтримуваного крихітними космополітическими елітами східних країн, бурлять антизахідні страсті. Авторитарний націоналізм і субнаціональний етніческий трайбалізм знову утверджують себе, і поверхневі зміни в Китаї і Росії супроводжуються зростанням антизахідних настроїв.

У каждого народа есть история и истории, лежащие в основе великих религий, — наиболее долговременные и фундаментальные. Библейская история — в основании собственно американской культуры. Первой книгой, изданной в американских колониях Англии, была рифмованная версия "Книги псалмов", регулярно исполняемых на пуританских богослужениях. Наш первый президент сказал в своих двух прощальных посланиях — континентальной армии, а затем нации, — что система нашего типа не выживет, если народ не будет морален, а моральность эта не выживет без религии.

Плюрализм, который в Америке исторически принял вид множественности убеждений, часто замещался у нашей элиты монизмом равнодушия. Нации, которая утратила источник молитвы и надежды, встроенный в самое свое основание, будет трудно понять, — не говоря уже о том, чтобы реагировать на это ответственными действиями, — возрождение и возрастание роли религии в исламском мире, в мире индуизма, даже в мире восточного христианства. Если мы не в состоянии прислушаться к другому народу, когда он шепчет молитвы в своих святилищах, может случиться, что мы услышим его боевые крики на поле боя.

Главное, что я хочу сказать сегодня — не верьте тому, кто обожествляет компьютер, если он не читал книг, не слушал преданий. Мы назвали наш новый веб-сайт для семей и молодых людей "Американская история". И мы начинаем работу с другими государствами, чтобы они также репрезентовали свою историю для новой глобальной интернетовской библиотеки источников с тем, чтобы часто назойливое навязывание западной информации по Интернету не рассматривалось как угроза основам тождественности незападных народов.

Более, чем когда бы то ни было прежде, библиотекари понадобятся как лоцманы объективной информации в море безграмотной болтовни, непристойных помоев и ненадежных сведений, которые все больше наводняют Интернет. Возникнет потребность, чтобы библиотеки обеспечили официальный свободный доступ для тех, кто остался лишенным возможности пользоваться электронной информацией, а также для тех, кто в противном случае никогда не научился бы работать с новой информацией и старыми книгами. Библиотеки, как и сама Америка, добавляют новое, не теряя старого.

Используемый должным образом Интернет поможет решить общие научные проблемы, которыми занимаются разбросанные по всему миру группы в таких областях, как медицина и экология. В то же время в гуманитарном плане он поможет сохранить и распространить "онлайн" первоисточники, выражающие конкретную культурную идентичность различных народов.

Среди многих применений нашей серии интернет-материалов "Американская память", доступных учителям по всей стране, одно из наиболее значимых — использование их для того, чтобы давать учащимся задания: рассказать не только о достижениях, но и о мечте — сначала американцев прошлого, а потом других

народов в других странах. Мы должны сохранить в памяти мечту, во всех ее формах, во все эпохи для того, чтобы лучше понимать мечту других сегодня.

В языке слово "мечта" упорядоченно передается как ряд последовательных историй (stories), которые все еще во многом сохраняются в книгах. Электронные технологии должны быть интегрированы в мир книг, новые технологии должны сомкнуться со старыми воспоминаниями и старыми ценностями. Но превыше всего всегда остается человек-посредник (из учителей, библиотекарей — местных хранителей мечты), который сможет направить пользователя назад, к книгам, по мере того, как у него возникают вопросы при работе с электронными материалами.

Книги есть и останутся нашими основными хранителями памяти: тревог, надежд и достижений тех, кто жил прежде. Молчаливые свидетели прошлого — часто лучшие проводники по жизни, чем нынешние говорящие головы. В наших диалогах с другими живущими людьми всегда присутствует игра — в политике, психодраме, балагане: кто быстрее выскажется. И только наедине с книгой единственный предел — наше собственное воображение. Нас не ограничивают кем-то нарисованная картина или экран телевизора, наши мысли не спугнет звук аудиоколонки.

Книги убеждают, а не принуждают. Библиотеки — храмы плюрализма. Книги, не согласные друг с другом, мирно уживаются на полках так же, как радикальные оппоненты мирно сидят рядом в читальнях. Преследование истины удерживает нас от преследования друг друга.

Книги — острова связности, соединяющие вещи во едино. Каждая книга — продукт нашего собрата-человека, который имеет нечто общее с нами, и в то же время — отражение уникальности другой личности, писавшей в другое время, в другом месте, при других обстоятельствах. В отличие от учителя, который объясняет, или библиотекаря, который классифицирует, сама книга не дает окончательного ответа. Она только помогает поставить вопрос более правильно. Она манит нас к мастерству и тайне. Она бросает вызов читателю: одновременно полнее освоить материю, о которой идет речь, чтобы понять созданное, и в то же время почувствовать нечто, касающееся тайны творчества, а в конечном счете — само творчество.

Удивляться и молчать легче хранителям мечты, чем имиджмейкерам. Домашняя или публичная библиотека уносят нас из нашего шумного, суетливого, поглощенного злобой дня мира в поэтический мир Китса, мир "покоя и медленного времени". Культура книги помогает активным умам преодолеть зрительскую пассивность, соединяет предметы, а не разрывает их на части.

Ибо, каким бы сильным ни было смятение в наших умах, как бы не захлестывала нас электронная информация, все же существует книга, в которой все объединяется, — подобно тому, как человеческое сознание объединяет левое и правое полушария мозга, подобно тому, как объединяет Восточное и Западное, Северное и Южное полушария наша единственная хрупкая планета.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 238 пр. Зам. 69.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html